

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Hideg Éva: Jövőkutatás az átmenet korában

Dr. Lentner Csaba: Egy tudományos konferencia margójára

Gondolatok az V. Magyar Jövőkutató Konferenciáról

Máté János: A másság és az egyesülő Európa lehetőségei

Dr. Menyhay Imre: A piaci vállalkozás buktatói

Homo sapiens a mérlegen

Dr. Nagy Júlia: A több dimenzióra épülő egészségügyi modell hatásainak bemutatása

Dr. Nováky Erzsébet: Új és továbbfejlesztett módszerek a jövőkutatásban

Szórád József: A korszerű menedzsment fő sajátosságai és alkalmazhatósága a faiparban

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

IX. évfolyam 3-4. szám, 1998.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

**A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet**

Megjelenik negyedévente

GT

**Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.**

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Nagy Júlia: A több biztosítóra épülő egészségügyi modell hatásainak bemutatása.....	5
Menyhay Imre: A piaci vállalkozás buktatói	45
Szórád József: A korszerű menedzsment fő sajátosságai és alkalmazhatósága a faiparban	79
Ali Emhmed M. Matouk: Növekvő külföldi eladósodás a világ-gazdaságban az 1980-1990-es években	100

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Nováky Erzsébet: Új és továbbfejlesztett módszerek a jövő kutatásban	118
Hideg Éva: Jövő kutatás az átmenet korában.....	135
Menyhay Imre: Elfojtás, öselfojtás, archetípus	154
Farkas Rita: Zárulhat az olló?	179

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Máté János: A máság és az egyesülő Európa lehetőségei... ..	188
---	-----

SZEMLE

Lentner Csaba: Egy tudományos konferencia margójára Gondolatok az V. Magyar Jövő kutatási Konferenciáról	208
---	-----

Szerzőink

Ali Emhmed M. Matouk: doktorandusz, JPTE Pécs

Farkas Rita: V. éves levelező egyetemi hallgató, Sopron

Dr. Hideg Éva: egyetemi docens, BKE Jövőkutató Tanszék

Dr. Lentner Csaba: a közgazdaságtudomány kandidátusa,
egyetemi docens, Soproni Egyetem

Máté János: közíró

Dr. Menyhay Imre: egyetemi tanár, Soproni Egyetem

Dr. Nagy Júlia: igazgató-helyettes, GYOGYINFOK Szekszárd

Dr. Nováky Erzsébet: tanszékvezető egyetemi tanár,
BKE Jövőkutató Tanszék

Szórád József: ügyvezető igazgató Porsche Hungaria Kft.

A szedés a Társadalomkutató és Előrejelző Intézetben készült.

**A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.**

A nyomtatás 1999. szeptemberében készült

GAZDASÁG

Dr. Nagy Júlia

A több biztosítóra épülő egészségügyi modell hatásainak bemutatása

Az egy biztosítós rendszer fenntartása a rendszer elemeinek továbbfejlesztésével vagy az egész rendszer átalakítása több biztosítós modellre

A társadalom széles rétegeiben egyetértés van abban, hogy az egészségügyi rendszer fejlesztését azon etikai elv mentén kell megtenni, hogy minden embernek joga van az egészséges élet megőrzéséhez, védelméhez, a megromlott egészségi állapot helyre állításához, az ehhez szükséges rendelkezésre álló egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáféréshez legalább a társadalom gazdasági fejlettsége által behatárolt szinten. Ez a jog azon megfontolás ésszerűségén alapszik, hogy a társadalom fejlődésének zálogát jelentő egyéni életutak csak akkor teljesezhetnek ki, ha az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés segítségével is biztosítottak a személyes élet esélyek. Ezt a jogát az egyén akkor is kell, hogy érvényesíthesse, ha a személyes jövedelmi helyzete nem ad módot az alap egészségügyi szükségleteivel arányos költség-hozzájáruláshoz.

Az egészségpolitikai viták egyik központi kérdése a célnak megfelelő makrorendszer kiválasztása. A kérdés az, hogy milyen modell segítségével lehetne a leghatékonyabb módon az egészségügyi szolgáltatásokra szükséges forrásokat összegyűjteni, a társadalmi szintű szolidaritást biztosítani.

Az egyik elképzelés az egészségügyi rendszer fejlesztésében egy olyan modellt javasol, amelyben az alapt biztosításra több biztosító intézet is létrejöhet. A biztosító intézetek nagyobb része társadalombizto-

sítás jellegű, szolidaritási elvek alapján szerveződött intézet. A rendszer befogadhatja meghatározott feltételek mellett a magánbiztosító intézeteket is. A tanulmánynak az a célja, hogy végig elemezze és bemutassa a több biztosítóra épülő egészségügyi rendszerben fellépő hatásokat és következményeket. Kiindulási pontként tárgyalja a jelenlegi rendszer helyzetét, bemutatja a több biztosítós modell mellett felhozott érveket.

Az elemzés az egészségügyi ellátás sajátos piaci viszonyainak tanulmányozásával kialakított tézisek mentén azt kívánja igazolni, hogy a több biztosítós egészségügyi rendszer, a biztosítók közötti verseny nem járul hozzá a magyar egészségügy alapproblémáinak megoldásához. A rendszer bevezetésével inkább remélhetjük a szolidaritás mértékének csökkenését, a bizonytalanság, a csődhelyzet állandósulását, a rendszer drágulását, mintsem a mellette felhozott érvek teljesülését.

1. A jelenlegi rendszer áttekintése

A magyar egészségügyi rendszer jelenleg számtalan problémával küzd. Mindössze néhány e kérdéskörből:

- Európai mércével mérve rendkívül rossz a népesség egészségi állapota, életkilátása.
- Az elmúlt években az ellátás színvonalában a lakosság számára is jól érzékelhető romlás következett be: bizonyos szolgáltatásokhoz a hozzáférés korlátozódott (fogorvosi ellátás, gyógyszer), csökkentek az ellátás egyes minőségi paraméterei.
- Jelentős költségnövekedés történt az egészségbiztosítás egyes szolgáltatásaiban (gyógyszerfogyasztás, rokkant nyugdíjas ellátás).
- Jelentős problémák vannak a járulékfizetésre kötelezettek járadékfizetési hajlandóságában. Az elérhető források számottevő hiánya mellett kell biztosítani a rendszer működését.
- A strukturális problémák, szolgáltató finanszírozási anomáliák gátolják a lehető leghatékonyabb ellátási út megvalósítását.
- Jelentős a feszültség és az elégedetlenség az ellátó rendszerben a rendkívül alacsony bérek miatt.

A számtalan probléma ellenére kiemelhető erősségei is vannak a jelenlegi rendszernek:

- Az ellátó hálózat teljes.
- A hozzáférés esélyegyenlősége biztosított a természetbeni egészségügyi szolgáltatásokban biztosított.
- A pácienseket követő szolgáltató finanszírozás támogatta a különböző területek és társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek felszámolását.
- Sikeres eredmények mutathatók fel a globális költségkorlátozás megvalósításában is. A természetbeni egészségügyi szolgáltatásokra fordított kiadások növekedési üteme messze elmaradt az inflációs mértéktől. A reálérték csökkenést nem kísérte a szolgáltatók aktivitásának csökkenése, a páciensek visszautasítása, várólisták keletkezése.
- A biztosítási rendszer alapelemei megvalósultak. A közös kockázat kezelés megvalósult.
- A biztosítási rendszer adminisztrációs költségei alacsonyak maradtak.

A problémák között a legjelentősebb a népesség rendkívül rossz egészségi állapota. Egyes elemzések szerint a népesség egészségi állapota nincs szinkronban az egészségügyi ellátásra fordított kiadásokkal. Ennek okaként azonban nem egyszerűen az egészségügyi ellátás rossz hatékonyságát lehet megnevezni, hanem sokkal inkább a teljes, a társadalom szinte minden szférájában fellelhető, az életmódot és ezen keresztül az egészségi állapotot károsító társadalmi, szociális tényezőket kell megkeresni.

2. A vitatott stratégia az egészségügyi rendszer fejlesztésére: több biztosítóra épülő rendszer kialakítása

A problémák megoldására eltérő stratégiák születtek. Az egyik elképzelés lényege, hogy az egészségügyi szolgáltatások vásárlásához szükséges források összegyűjtésénél alkalmazott alaptechnikák gyöke-

res megváltoztatásával lehet a jelenlegi nehézségeken úrrá lenni, az egészségügy hatékonyságát biztosítani. A jelenlegi egy biztosítós rendszerrel szemben ki kell alakítani a több biztosítóra épülő rendszert. Egy ilyen rendszer - *a modell kidolgozói szerint* - a következők megoldására ad lehetőséget:

- Lebontja az OEP monopolisztikus uralmát, amely az egyetlen, verseny nélküli intézményi státuszból ered.
- A biztosítók versenye a hatékony szolgáltatásvásárlást ösztönözi. Ennek a versenynek a nyertesei a biztosított páciensek lesznek. Az ellátás hatékonysága, minősége a hatékony vásárlás eredményeként javul.
- Megnöhet a lakosság felelőssége saját egészségi állapotának megőrzésében, megvédésében és helyreállításában.
- A biztosítók segítségével - elsődlegesen a nyereséges kiegészítő biztosítások létrehozásával - többlet forrásokat lehet az egészségügy alapvető ellátások számára bevonni.
- Az alapt biztosítás mellett megvásárolható kiegészítő biztosítások a vásárlóképeséggel rendelkező lakosság teljes megelégedettségét biztosíthatja.
- Az állami terhek csökkenthetők, az állami hozzájárulás limitálható, az OEP költségvetési hiánya nem terheli az állami költségvetést.

3. A több biztosítós modell hatásának elemzésében alkalmazott módszer

Az elemzés során a hatások mértékének érzékeltetéséhez összehasonlításként az egy biztosítós modell következményei kerülnek figyelembe vételre. A több biztosítós modellnek számtalan megvalósult formája lehet. A vizsgálat elsősorban az alapszolgáltatásban is megosztott több biztosítós rendszerre terjed ki, bár néhány ponton szükséges egyéb formák megemlítése is. Ebben a több biztosítós modellben a kötelező egészségbiztosítás keretein belül az egészségbiztosítási alapszolgáltatások teljesítését a jelenlegi egyetlen társadalmi biztosító helyett több biztosító intézet is vállalhatja. A biztosítási szolgáltatás nem csak az alap, hanem a kiegészítő szolgáltatásokra is kiterjedhet.

A dolgozat célja, a több biztosítós rendszer hatásainak bemutatása és elemzése: Ennek során az alábbi kérdésekre keressük a választ

- A több biztosítós rendszer felépítése mellett elhangzó érvek tényleges megvalósulására mekkora esélyek vannak, ha számba vesszük az egészségügyi piacon jellegzetesen érvényesülő, jól ismert hatásokat?
- Milyen jogi szabályozást kellene megvalósítani akkor, ha elfogadjuk a több biztosítós rendszer mellett felhozott érvéket, és a bevezetés mellett döntünk?
- Milyen eredmények elérése kulcsfontosságú az egészségügyi rendszer számára az elkövetkező időszakban, ezek megvalósításában van-e számottevő szerepe a több biztosítós rendszernek?
- Milyen technikai nehézségekkel, problémákkal, várható költségekkel kell szembenézni a rendszer kiépítése során?
- Milyen politikai következményekkel kell számolni?
- A több biztosítós rendszer felé történő elmozdulás mennyire van összhangban a WHO - nak az európai régió számára a 21. századra meghirdetett céljaival?
- Mennyire szolgálja a több biztosítós modell az európai integrációs céljainkat?

Az elemzés a több biztosítós modell mellett felhozott érvekkel szemben először a következő tézisek bizonyítására vállalkozik:

- (2) Az OEP monopolisztikus helyzete a szolidaritási elv biztosításában, az egészségügyi szolgáltatások vásárlásában, az ellátás hatékonyságának megvalósítására irányuló törekvésben nem okoz hátrányt.
- (3) Az ellátási hatékonyság megvalósításának nélkülözhetetlen eszköze a verseny. Ezt a versenyt azonban nem a biztosítók között, hanem a szolgáltatók között kell létrehozni és motiválni. Az egészségügyi szolgáltatók a hatásos ellátás megvalósíthatóságának leteleményesei, mivel náluk áll rendelkezésre a legteljesebben az ehhez szükséges orvos-technológiai ismeret. Emellett a szolgáltatóknál valósul meg a páciensekkel az a közvetlen kontaktus,

amelyben az ismereteket végül is alkalmazni kell. A biztosítók közötti verseny elsődlegesen a minél kedvezőbb rizikó közösség megvalósítására irányul. Az egységes rizikóközösség megosztása során az információhiány, a szelekcióra irányuló ösztönzés miatt nem lehet kivédeni, hogy a kedvezőbb kockázatközösséggel rendelkező biztosítók indokolatlan mértékű előnyökhöz jussanak.

- (4) A lakossági egyéni felelősség megjelenítési lehetősége az egészségügyi ellátásban rendkívül korlátozott.
- (5) A biztosítók közötti verseny rendkívül károsan hat mind az elfogadott szolidarisztikus elvek megvalósulása, mind az egészségügyi rendszertől elvárt megbízhatóság, a páciens védelem elveinek teljesülésére. Olyan piaci zavarokat, pénzügyi hiányokat képes produkálni, amelynek vesztesei között a várható pénzügyi hatások miatt végül az államháztartás is ott lesz. A biztosítás nélkül maradt tömegek ellátását, a biztosító csőd következményeinek felszámolását valamilyen forrásból biztosítani kell. Így nem plusz források bevonását, hanem plusz költségek kiadását eredményezi. A rendszer bizonytalansága a páciensek és a szolgáltatók elégedetlenségét egyaránt növeli.
- (6) Az állami felelősség nem hárítható el jelentős politikai kockázatok nélkül. A várható zavarok megoldásáról az államnak kell gondoskodni. Az a teher, amitől ma megszabadulni igyekszik, sokszoros nagysággal köszönhet vissza.

Az elemzés ezt követően veszi számban az egyéb lényeges következményeket, a nemzetközi tapasztalatokat, a nemzetközi tendenciákat és elvárásokat.

4. Alapvető tézisek és bizonyítások a több biztosítás rendszer mellett felhozott érvekkel szemben az egy biztosító intézetre épülő rendszer mellett

A bizonyításhoz tekintsük át azt a szerepkört, amelyet a biztosítók töltenek be az egészségügyi szolgáltatások rendszerében, az egészségügyi piacon.

Az egészségügyi ellátás makroszintű rendszer elemei és összefüggései

Az egészségügyi rendszer alapmodelljei között aszerint tehetünk különbséget, hogy milyen megoldást kínálnak általában az egészségügyi ellátásra fordítandó pénzeszközök összegyűjtésére, az erőforrások egészségügyi szolgáltatások közötti megosztására, allokációjára és ezáltal milyen módon biztosítják makroszinten az egyensúlyi állapotot a bevételek és kiadások, a kereslet és kínálat között.

A következő összefüggések játszanak meghatározó szerepet:

- A kereslet és kínálat nagysága makroszintű egyensúly erőforrás allokációs technikákkal (lásd. pl. szolgáltatók finanszírozási rendszere) valósítható meg.
- Az egészségügyi ellátásra fordítandó pénzek összegyűjtésének technikája nem determinálja, hogy miként, milyen szolgáltatások előállítására, mennyire hatékony módon kerülnek a rendelkezésre álló erőforrások allokálásra.

A fenti összefüggéseket az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Kereslet		Kínálat
Bevétel összegyűjtés	Erőforrás allokáció a feladatokra - egészségügyi szolgáltatók finanszírozása	Szolgáltatások
Adó-alapú rendszerek	Globális költségvetés meghatározása az egyes szolgáltatókra, bizonyos időszakokra	Kórházi ellátás Járó beteg szakellátás
Társadalombiztosítási rendszerek Egy biztosító Több biztosító	Szerződés-kötési rendszer (feladat összetételre, nagyságra és a feladat teljesítése esetén járó finanszírozási összeg meghatározásával)	Háziorvosi szolgálat, stb.
Magánbiztosítási rendszerek Készpénzfizetési rendszerek	Előre meghirdetett, vagy utólagosan meghatározott díjak szerint a teljesítmény alapján történő finanszírozási rendszerek	Készpénzfizetési szolgáltatások

Makroszinten a valóságos „kereslet” nagysága az egészségügyi alapok nagyságával reprezentálható, a kínálat pedig az előállított (előállítható) szolgáltatások tömegével.

Bár fellelhetők tradicionális kapcsolatok a bevétel összegyűjtésének technikája és az erőforrás allokáció módszerek között, a két feladat megoldása egymástól függetlenül kezelhető problémakört jelent:

- A pénzösszegyűjtés technikája azt befolyásolja, hogy mennyire hatékony a pénzbegyűjtés módja, milyen mértékben lehet a terhet szétosztani, teríteni különböző társadalmi csoportok között, azaz mennyire érvényesíthető a szolidaritikus elv, mennyire hatékony a makrorendszer működése.
- A pénzösszegyűjtés technikája alapvetően nincs kapcsolatban, nem hat, nem befolyásolja az ellátók tevékenységének hatékonyságát, mivel nem determinálja a szolgáltatók finanszírozási módját.

A biztosítási piac jellege

Az egészségügyi ellátás folyamatában három elkülöníthető, de egymással kapcsolatban álló piac kölcsönhatása van jelen, mint a biztosítás piaca, az egészségügyi szolgáltatások piaca, az erőforrás vásárlás piaca.

Az egészségügyi rendszer két eredeti szereplője a páciens és a szolgáltató. Ebbe a kapcsolatba lép be harmadik szereplőként a rizikómegosztás miatt az aktuális fizető szerepét felvállaló biztosító. Ez az intézet lehet az állami egészségügyi rendszer finanszírozó szervezete, egy biztosító intézet vagy több biztosító intézet. A „fizető” bekapcsolási módja hatással van a rendszer működésére.

A „fizető” bekapcsolásának elsődleges oka és szerepe a rizikó megosztása, a szolidaritási elvek érvényesíthetősége, másodlagos oka bizonyos vásárlói szerepek betöltése.

Verseny a rizikó megosztásában - elsődleges verseny

A biztosítási piaci kapcsolat tárgya a biztonság szolgáltatása, a rizikómegosztás felvállalása. Annak a biztonságnak a szolgáltatása, hogy a páciensek számára meghatározott pénzösszeg rendszeres befizetése ellenében a váratlanul bekövetkező megbetegedések ellátási költsége egy harmadik fél - a biztosító - közreműködésével kifizethető lesz. *A kockázat kezelésének kétféle alaptípusa van:*

(a) A kockázat megosztása a várható rizikó nagysága szerint kialakított. Az ilyen elven működő biztosítások üzleti elvű biztosítási rendszerek. A cél elsődlegesen a kockázat időbeni megosztása a kockázatközösséget vállalók között. Az egészségügyi rendszerekben az ilyen típusú biztosítás alkalmazása korlátozott, leginkább a kiegészítő biztosításokban (pl. életbiztosítások) jelenik meg. Az egyik minta-ország az üzleti jellegű biztosítás alkalmazására az USA, ahol nagyarányban alkalmazzák ezt az elvet az alap-egészségügyi ellátási-rendszerekre is.

(b) A kockázat megosztása szolidaritási elvek alapján időben, térben, társadalmi csoportok (életkori, jövedelmi, családi állapot szerinti) között jön létre, nem a várhatóan azonos rizikó alapján. A fejlett társadalmak döntő részében a szolidaritási elvű szerveződés dominanciája érvényesül. Nem véletlenül. Az egészségügyi szolgáltatások iránti igényt nem lehet egyéni szinten tervezni, nem lehet rá kellő mértékben előtakarékoskodni.

Ez a kapcsolat az országok nagy részében alapvetően már régóta nem piaci módon, hanem a többség által elfogadott „kényszer” alapján jön létre

Ha a „biztosítási piacon” versenyt gerjesztünk, akkor számolni kell azzal, hogy a verseny a piac tárgyának megfelelően elsődlegesen a rizikómegosztásán fog kiteljesedni. Ez a verseny a „kockázat minimalizálás - bevétel maximalizálás- kiadás minimalizálás típusú” játszmák körébe tartozik. Az ezen a területen lévő verseny mindaddig folytatódik, amíg esély van egy jobb rizikó közösség megszerzésére akár a piaci érdekeltségek újra felosztása által. A verseny gyakorlatilag állandóan fennáll.

A szolidaritási elvek maximális érvényesíthetősége akkor biztosítható, ha nincs mód arra, hogy a kedvezőbb helyzetű páciensek biztosítási közössége elváljon a kedvezőtlenebb helyzetű közösségtől.

A kedvezőbb kockázatközösség létrejöhet a magasabb jövedelem alapján. Ezért néhány országban a több biztosítós modellekben egy csatornán keresztül közös alapba szedik be a jövedelmek arányában fizetendő járulékokat. Ebből a közös alapból fejkvóta (esetenként, korcsoportonként módosított fejkvóta) alapján a bejelentkezések arányában részesednek a biztosító intézetek. A probléma abból adódik, hogy a magasabb jövedelem általában jobb egészségi állapottal, alacsonyabb igénybevétellel jár. Így a magasabb átlagjövedelmű páciensek biztosítási közössége akkor is kedvezőbb helyzetbe van, ha a járulékokat átlagos fejkvóta szerint kapja meg. Így a negatív szelekció hatása részlegesen mindenképpen érvényesül. A szolidaritás mértéke csökken, a rizikómegosztás mértéke limitált. Ez a hatás csak akkor lenne kivédhető, ha az információrendszerek teljes pácienskövetést biztosítanának, mód lenne valamennyi igénybevétel összegének személyre szóló megfigyelésére, értékelésére.

A negatív szelekció hatása különböző mértékben, de minden, több biztosítós rendszerben fellép, ahol a magasabb jövedelem valamilyen módon azonosítható:

- A regionális alapon szervezett biztosítók esetén a régiók gazdasági fejlettségének különbsége arányában jelentkezik.
- Ágazati alapon szervezett biztosítóknál megmutatkozik az ágazatok átlagjövedelmének eltéréseiből eredő hatás.
- Versengő biztosítók esetén nem igazán lehet kivédeni a választások irányítására irányuló törekvéseket.

A szolidaritási elv sérülésének mértékével arányosan általában más, pótlólagos forrásokból végül mégis csak biztosítani kell a kedvezőtlenebb kockázati közösségek egészségügyi ellátásának megvalósítását.

A kedvező szelekció elérésének eszközei:

Indirekt eszközök, pl.:

- Vonzó kiegészítő szolgáltatások biztosítása. A kiegészítő biztosítások iránti igény elsősorban a jobb jövedelmi helyzetű páciensek esetén jelenik meg. Az alacsony jövedelemmel rendelkezők általában nem gondolhatnak arra, hogy kiegészítő biztosítást kössenek.
- A biztosító hirdetési területeinek irányítása.
- Direkt eszközök (ezek megakadályozására jó néhány országban komplex és bonyolult szabályozási rendszereket léptettek életbe)
- Meghatározott - várhatóan jobb rizikóval rendelkező - közösség szerveződése egy biztosítóba.
- Szabad bejelentkezés megakadályozása.

Verseny a hatékonyabb vásárlásban- másodlagos verseny

Az egészségügyi ellátás folyamatában a vásárlói szerepkör megosztott a biztosító, a páciens, az ellátást elrendelő egészségügyi szolgáltatók között. Ez a vásárlói megosztottság a hagyományos áruk piacán nem létezik.

A hagyományos piac adás-vételi aktusában a vásárló szabad választással meghatározza a megvalósítandó szükségletet, az ezt kielégítő

terméket, szolgáltatást, a vásárlás helyét, az eladót és ezáltal az elfogadható minőséget, és árat. Az egészségügyi piac adás - vételi aktusa ehhez a tradicionális piachoz viszonyítva szinte minden választási pontján korlátozott. A szükséges összes vásárlói döntést nem egy szereplő hozza.

- (a) A kereslet a megvalósítandó szükséglet iránt nem elhalasztható, csak korlátozottan módosítható. Ha valakinek ma van influenzás tünete, az ebből fakadó egészségügyi szolgáltatás iránti kereslete nem halasztható el egy hónappal, nem váltható át hátfájás panasz miatti szolgáltatásra, mert annak a költsége, pl. kedvezőbb, stb. Ebből eredően nem nevezhető szabadnak az a választás, hogy milyen szükségletet kíván a vásárló kielégíteni, milyen termék, szolgáltatás megvásárlásával. A *vásárlóként megjelenő páciens* állapota determinálja az esetek nagy részében, hogy milyen szolgáltatásokkal elégíthető ki a szüksége.
- (b) Az elsődleges igény tehát többnyire a páciensnél keletkezik. Ez azonban a legtöbb esetben nem terjed ki minden szükséges szolgáltatás kiválasztására. A vásárló páciens felismeri az ellátás szükségességét. Az első találkozási ponton lévő szolgáltató - szintén vásárlói attitűddel - megválasztja, megrendeli a szükséges szolgáltatásokat, meghatározza az ellátás idejét, típusát. A választások e sorozatában nem jelenik meg a vásárló biztosító.
- (c) A vásárló fizet a szolgáltatásért. Ez a vásárló abban a speciális helyzetben van, hogy meghatározza az árat, bizonyos minőségi elvárásokat érvényesít a szolgáltatás elfogadásában, és még azt is megmondja, hogy miért fizet és miért nem. A biztosító vásárlói funkciója ehhez a döntési körhöz kapcsolódik.

A biztosító legfontosabb vásárlói szerepei tehát az alábbiakban jelenhet meg:

- A potenciális, megvásárolható szolgáltatási kör meghatározása, a szolgáltatás egységek definiálása.
- Az elfogadható árak meghatározása.
- Az elfogadható minőség meghatározása.

Ezek a biztosítói vásárlói döntések természetesen befolyásolják az ellátás hatékonyságát. Azonban az is könnyen belátható, hogy az ellátás hatékonysága, főleg az egyes beteg hatékony ellátása szempontjából legfontosabb megrendelési feladatokat a szolgáltatók meghatározott csoportja és nem közvetlenül a biztosító hozza. Ezt a biztosító csak motiválhatja egy alkalmas szolgáltató finanszírozási rendszer bevezetésével. Ebből a gondolatsorból az a következtetés mindenképpen levonható, hogy:

- A vásárló biztosító csak azáltal gyakorol hatást az ellátás hatékonyságára, hogy létrehoz és működtet egy célszerű szolgáltatás finanszírozási rendszert.
- A célszerű, megfelelő szolgáltatás finanszírozási rendszer hatása, az általa keltett verseny következménye nem lesz jobb attól, hogy ezt több biztosító motiválhatja. Az egy biztosító semmilyen tekintetben nem gátja a megfelelő forrásallokáció kialakításának.
- A több biztosítós rendszer inkább hátráltatója az ellátók közötti versenynek. Elsősorban akkor, ha többféle szolgáltatási finanszírozási rendszer is működik. Ha több biztosító van, és többféle motivációs rendszert alkalmazhatnak, elképzelhető, hogy ugyanazon szolgáltató többféleképpen fog reagálni, a fizető biztosító motivációs rendszerétől függően? Nehezen. Nincs eltérő eszköze, eltérő személyzete, eltérő minőségbiztosítási rendszere. Az ellátás hatékonyságán semmiképpen nem a több biztosító léte, hanem a hatékony ellátásszervezés ösztönzése, a hatékony erőforrásallokáció megvalósítása, a közvetlen szolgáltatóknak a megfelelő minőségre irányított versenye segíthet. A többféle rendszer egymás mellett élése inkább rontja a különböző forrás allokációk által elérhető kedvező hatást.

Vegyük sorra a több biztosítós rendszer mellett felhozott érvekkel szembeállított téziseket:

1. tézis: Az OEP monopolisztikusnak látszó helyzete a szolidaritási elv biztosításában, az egészségügyi szolgáltatások vásárlásában, az ellátás hatékonyságának megvalósítására irányuló törekvésben nem okoz hátrányt.

A modern állam számtalan olyan közösségi szolgáltatást magára vállal, amelyek által megfelelő feltételeket teremt a biztonságos, az egészséges, a tudás megszerzését, az általános jólétet segítő életkörülmények alakításához, védelméhez. Az állam felelőssége nem elhárítható az élet alapértékei: egészség, tudás, biztonság tekintetében. Ez a felelősség nem azt jelenti, hogy minden szolgáltatást az állam közvetlenül gyakorol. Azt viszont mindenképpen jelenti, hogy egy olyan szabályozási keretet kell létrehozni, amelyben minden alap szereplő a hatékony ellátás érdekében viselkedik.

Ha a politika eldöntötte, hogy a jövő egészséges nemzete érdekében elfogadja a szolidaritási elvet, akkor nem kell a rizikó miatt versenyt indítani, nem kell az egységes kockázat közösséget megosztani, az egyetlen biztosítót felosztani, nem szükséges többféle szabályozási kör kialakítására lehetőséget adni. (Mindaddig nem jutott senkinek eszébe, hogy a törvénykezés monopolisztikus, mivel egy rendszere van. A törvénykezés által létrehozott rendszerben már rengeteg különböző jogállású személy működik közre. Hasonlóan az oktatás esetében sem merül fel a monopolisztikus, az egyetlen oktatási minisztérium szerepének átalakítási igénye. Itt is a többféle iskola versenyeztetésével érik el a hatékonyabb oktatást.)

Más lenne a helyzet, ha határozott politikai szándék miatt az értékrend átalakításával, a nemzetközi szervezetek elsősorban a WHO által elfogadott alapelvek feladásával, a szolidaritás elvek elhagyásával kellene szembe néznünk.

Az egészségügyi rendszerben az állami rendszer monopolisztikus volta valójában azáltal már megszűnt, hogy az ellátást végző, a szabályozó és pénzalap-kezelő funkciók és szervezetek egymástól elkülönítésre kerültek. A társadalombiztosítás jól ismert zavarai, pénzkezelési problémái inkább eredeztethetők a társadalmi kontroll és számonkérés hiányából, mintsem a monopolisztikusnak tekintett helyzetből. Meglehet, hogy több biztosító esetén hasonló probléma fog jelentkezni, miközben a szükséges kontroll, a számonkérés még nagyobb nehézségekbe ütközik.

2. tézis: Az ellátás hatékonyságának növelésével javítható a népesség egészségi állapota. Ez elsődlegesen az egészségügyi szolgáltatók versenyeztetésével érhető el. A biztosítók versenyében nem élvez prioritást az ellátás hatékonysági verseny. A biztosítók piacán a kedvezőbb rizikó közösség elérése a verseny elsődleges célja. Az egységes rizikóközösség megosztása során az információhiány, a szelekcióra irányuló ösztönzés miatt nem lehet kivédeni azt, hogy a kedvezőbb kockázatközösséggel rendelkező biztosítók indokolatlan mértékű előnyökhöz jussanak

(a) A biztosítók versenye egyértelműen rontja az ellátás hatékonyságát.

A biztosítási piac elemzése alapján a végső következtetés az, hogy:

- A biztosítók versenye elsődlegesen az ellátás szempontjából káros területen, a rizikó versenyben és nem a hatékonysági versenyben nyilvánul meg.
- A hatékony ellátás ösztönzéséhez nem szükséges több biztosító, elegendő az egyetlen fizető.

(b) Az ellátás hatékonyságát a szolgáltatások piacának a szakmai elvek alapján történő stimulálása segítheti a piaci aszimmetriát oldó, a vásárló szolgáltató felelősségét megjeleníteni képes felelősségelvű, managed care technikák alkalmazásával.

Tekintsük át röviden az egészségügyi ellátás piacát.

A hatékony egészségügyi rendszer kialakításának feltétele a megfelelő szimulált piac kialakítása az egészségügyi szolgáltatások piacán. A szimulált piac szabályozásának alapelemei:

- Az egészségügyi szolgáltatók finanszírozásának szabályai
- Árképzési elvek
- A szolgáltatások megfelelőségének biztosítására vonatkozó szabályok
- Igénybevételi szabályok
- A szolgáltatók feladatára, felelősségére, a struktúrára vonatkozó szabályok
- A szerződéskötés szabályai

Ezeket a szabályokat kell úgy alakítani, hogy a hatások a kiemelt szakmai célok érdekében *érvényesüljenek*.

A szolgáltatók közötti versenynek a korlátozott piacon a legnagyobb prioritást célszerű adni, mivel ez az a tevékenység, ami a kulcsa a hatékony egészségügyi ellátásnak. A szolgáltatók közötti versenyt meghatározza, hogy milyen módon kerül sor a teljesítmények értékelésére, az erőforrások szétosztására.

Növelni kell a költség hatékony ellátások arányát. A hatékonyságra való törekvés biztosítása a megszerezhető közönséges fogyasztási javak egy jelentős részénél nem igényel külön gondoskodást. A vásárló számára relatíve könnyen megítélhető az egyes termékek hasznossága, a vásárló hibás döntésének korrekciója megoldható, a rossz választás következménye nem jelenik meg „végzetes” formában. A vásárlók és az eladók relatíve egyenrangú piacán a racionális és megalapozott döntések nagy arányban megjelennek.

Nincs alapvető probléma az egészségügyben sem a „teljesítményorientált” finanszírozási rendszerek alkalmazása esetén abban, hogy érvényesüljön egy adott szolgáltatás, a szolgáltatásegység előállítási

költségének csökkentésére való törekvés. Az azonban igaz, hogy a szolgáltatási egységek megfogalmazási módjától függően, az egy betegség, egy beteg ellátási költségében a költségsökkentési kényszer hatásától függően jelentős mértékű eltérések lehetnek.

A jelenleg alkalmazott finanszírozási módszerek a saját tevékenység fokozására irányuló motivációt valamilyen erősséggel és megjelenési formában fenntartják. (Ez a hatás megjelenik a teljesítménymutatókat tervezési mutatóként alkalmazó input rendszerekben is.) A fenti hatás alól kivételt csak az olyan felelősségelvel kombinált managed care technikákon alapuló finanszírozási módszerek esetén tapasztalhatunk, mint pl. GP's fund-holder rendszer, a managed care rendszerek bizonyos formái, a HBCS a kórházi felvételt követően, APGs. Ezen módszerek lényege, hogy a szolgáltató nem csak saját tevékenységére kap finanszírozási keretet, hanem ennél szélesebb ellátási folyamatra, a saját ellátási kompetenciáját meghaladó, de az ellátás szervezői kompetenciáján belül lévő feladatokra is. Ebből a keretösszegeből fizeti ki az ellátásban résztvevő, az általa elrendelt, más szolgáltatók által elvégzett ellátások díját. Ezen keresztül érdekeltséget szerez a leghatékonyabb ellátási út megszervezésében. *Nem mindegy tehát az sem, hogy miként értelmezzük az ellátás-szervezést. A tapasztalatok is bizonyítják, hogy ezek hatékonysága annál kedvezőbb, minél közelebb a valóságos orvosi ellátás-szervezetéhez kerülnek kialakításra. Jó példát mutatnak erre az angol fund-holding tapasztalatok. Sokkal kedvezőbbek az eredményei, mint az amerikai nagy lélekszámú managed care jellegű, HMOs szervezeteknek. A HMOs-k általában több milliós kockázati közösségek. Legtöbbször egy szervezetben vállalja fel az ellátási és biztosítási feladatokat. Páciens szintű hatékonyságot eredményező ellátásszervezés ténylegesen csak akkor jön létre ezekben a szervezetekben is, ha a szervezeten belül hasonló megoldásokat követnek, mint az angol fund-holding minta. A nagy lélekszámú HMOs alapú rendszerek hatása rendkívül közel áll a több biztosítós modell hatásaihoz.*

Az egészségügyi szolgáltatás különleges termék. Ezt bizonyítja, hogy különleges igények kielégítését szolgálja egy megosztott vásárlói pozícióval jellemezhető piacon. A szolgáltatások iránti igény tipikusan akkor és olyan mértékben merül fel, amely nincs arányban az egyéni gondoskodás lehetőségével.

Az információs, költség/hasznosság aszimmetria a szolgáltatás igénybevételében jelentős piaci aszimmetriát hoz létre a „vásárló”-val szemben az „eladó” javára.

Információs aszimmetria: Az egyenrangú piaci szereplőket jellemző kapcsolat egyáltalán nem vagy alig jellemző az egészségügyi javak vásárlása során. Az ellátás igénybevételében az ellátó megválasztása és elutasításának lehetősége már viszonylag széles körben biztosított a társadalombiztosítási rendszerekben is. Ezt követően azonban nem gyakori, hogy a páciens a biztos ismeretek tudatában elutasítaná az orvos által javasolt ellátást. A páciens nem mindig képes értékelni a helyette választó orvos döntéseit. Tág és nagy lehetőség van a szolgáltatók számára, hogy direkt vagy indirekt módszerekkel növeljék a saját tevékenységük iránti keresletet.

Költség/hasznosság aszimmetria: A közönséges fogyasztási javak esetén a piacon elsősorban a termék hasznosságát fizetjük meg. Relatív - a felmerült tényleges költségekhez viszonyítva - magas árat is kifizetünk olyan szolgáltatásokért és termékekért, amelyek számunkra nagyon hasznosak (pl. a bevezetés időszakában magas áron értékesített mobil telefon esetén). Ez a magas ár általában csökken és közelít a tényleges költségek szintjéhez akkor, ha viszonylag könnyen léphetnek be új gyártók és szolgáltatók a piacra. A verseny csökkentheti a hasznossági alapon kialakult árakat. Az árcsökkenés irányában hat a közönséges javak piacán az a folyamat is, hogy a termékek jelentős részénél a kereslet ár-rugalmas, azaz csökkenő árak mellett a kereslet emelkedése jellemző. Más folyamatok jellemzőek az egészségügyi szolgáltatások esetén (mint pl. a kevésbé és másként ár-rugalmas kereslet, szol-

gáltatók szabad beáramlásának korlátjai). Az egészségügyi szolgáltatók esetén jelentős problémát okozna az is, ha az ár alapvetően a hasznosság értéke szerint kerülne meghatározásra. Megfelelő beavatkozásokkal el kell érni, hogy az árak a hasznossági szintről a költségalapú szinthez közelítsenek, kivéve azokat az eljárásokat, ahol ösztönzésként, limitált mértékben a hasznosság is elismerést nyerhet az árakban.

Miért van itt különleges intervenciót igénylő helyzet? Az egészségügyi szolgáltatásokkal az emberek egyik alapvető értékét, az egészséget, az életet védik. Az élet értéke minden személy számára végtelenül nagy, az életnek az egyszeri, a megismételhetetlenségéből keletkező monopóliuma miatt. Minden olyan szolgáltatás amely az életet védi, az egészséget állítja helyre rendkívüli hasznossággal bír azok számára, akiknek éppen szükséges az adott szolgáltatás. Végtelenül nagy lehet az eltérés a hasznosság alapján meghatározott érték és a szolgáltatás előállításához szükséges költségek nagysága között. A hasznosság azért nem lehet az árképzés kizárólagos alapja, mivel figyelembevételével az „élet értéke” is megfizettetésre kerülne.

Piaci aszimmetria: Az információs aszimmetria és a költség / hasznossági aszimmetria együttesen piaci aszimmetriát eredményez. A hagyományos fogyasztási javak piacán fennálló vásárló - vevő relatíve egyensúlyban lévő piaci kapcsolata helyett egy olyan típusú kapcsolatot válik dominánssá, amelyben a vásárló kiszolgáltatottsága az eladó javára tartósan fennáll. Ez a kiszolgáltatottság erősödik azáltal is, hogy a vásárlás megvalósulása a vevő részére „életfontosságú”, a szolgáltatáshoz egy behatárolható perióduson belül mindenképpen hozzá kell jutnia. A vásárló páciensnek az igény kielégítését éppen akkor kell biztosítani, amikor a betegség miatt egyébként is gyengébb érdekérvényesítési pozícióban van. *Az egészségügyi szolgáltatások fogyasztásának eredménye többféle kimenetelű lehet.* A fogyasztó hibás ellátás-sorozat választásával nehezen javítható károk is keletkezhetnek az egészségi állapotban. A beteg ember a szolgáltatások vásárlásakor eredeti vásárlói pozícióiban többszörösen korlátozott. Ezért szükséges a vásárlói pozíciók „mesterséges” erősítése.

Egészségügyi szolgáltatások „piacán” megvalósuló kapcsolatok

Páciens - szolgáltató kapcsolata: A kapcsolatban a betegségek megelőzését, gyógyítását, rehabilitációját biztosító egészségügyi szolgáltatások nyújtása történik meg. Az igénybevételi szabályok, biztosított jogosítványok alapvetően befolyásolják ennek a kapcsolatnak a működését. A vásárlói funkció megosztott a biztosító és a páciens között. Vásárlói funkcióban megjelenhetnek egészségügyi szolgáltatók is (a beteget visszarendelik, beutalják más szolgáltatóhoz, stb.) A korlátozott vásárlói funkciókkal felruházott páciens kereslete általában nem elhalasztható, nem átváltható.

Szolgáltató - fizető (biztosító) kapcsolata: A páciensek által igénybe vett szolgáltatások után a biztosító fizet. A fizetés szabályai a teljesítményértékelési módszerektől függenek.

A páciens érdekek védelmének biztosítása - gyenge vásárlói pozíció erősítése

- A páciensek az egészségügyi szolgáltatások vásárlása során - más közönséges fogyasztási javakhoz viszonyítva - mindig kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, ezért az információs és piaci aszimmetria feloldását támogató megoldásokat kell keresni az ellátásszervezés folyamatában.
- Az aktivitás-orientált teljesítménymérési rendszerekben szükségszerűen fellépő teljesítmény-növelési és teljesítménydokumentálási érdekeltséggel szemben a biztosítói és végső soron ismét a páciens érdekek prioritására olyan kontrollt kell biztosítani, amely a napi ellátások szintjén képes a validitás szakmai szempontjait érvényesíteni.
- Sok esetben az okoz problémát, hogy a beteg nem jelenik meg időben az ellátásban.

Így a betegek nem akkor, csak abból és annyit részesednek a szükséges egészségügyi ellátásból, mint ahogy azt a tényleges egészségügyi állapot megkívánja. A vásárló nem azt vásárolja az információs aszimmetria következtében, mint amire szüksége van.

Ahhoz tehát, hogy az ellátás hatékonyságának javításában számottevő eredményeket érjünk el, nem a biztosítók versenyét, hanem a szolgáltatók versenyét, a szimulált egészségügyi piac szisztematikus kiépítést kell kulcsfeladatnak tekinteni.

3. tézis: A lakosság egyéni felelőssége érvényesítésének a lehetőségei az egészségügyi ellátásban rendkívül korlátozott.

Az igénybevétellel jelentkező várható pénzügyi teher nagysága magas, az egyéni gondoskodás lehetősége korlátozott. A páciensek megbetegedésében számos véletlenszerű elem működik. A betegségek nagy részére előre megmondható a bekövetkezés várható nagysága országos szinten. Az egyes személyekre egyedi szinten előre azonban biztosan nem mondható meg, hogy mikor, milyen betegségben fognak szenvedni, milyen igényük lesz az egészségügyi szolgáltatásokra. Lehet, hogy a bekövetkező betegség költsége több millió Ft-t tesz ki, de az is lehet, hogy mindössze néhány 10000 Ft nagyságú. Több millió Ft kifizetésére az emberek nagy része nyilván nem készülhet fel. Ez a probléma nem csak a jövedelemszerző időszak elején, hanem a végén is felvethető. Ezért kell a biztosítás, amely a rizikóközösség megvalósításával a várható terheket megosztja. Az egyéni felelősség az egészségi állapotban a felvállalt egyéni életmódból következően ettől a tényről függetlenül még jelentős. A rossz egészségi állapot nyilvánvalóan csökkenti a betölthető kedvező társadalmi szerepek körét. Ez a szempont biztos motivációt ad az egészségi állapot védelmének. Magyarországon azonban az elmúlt időszakokban túl sok olyan, és sokszor az egyénektől függetlenül létrejött hatás működött, amely a népesség káros életmódjának tartós fennállásához, az egészségi állapot drasztikus romlásához, a nyugat-európai tendenciáktól eltérő mozgásá-

hoz vezetett. Ez a hiba elsődlegesen nem az egyéni felelősség hiánya miatt következett be.

4. tézis: *A biztosítók közötti verseny rendkívül károsan hat mind az elfogadott szolidarisztikus elvek megvalósulása, mind az egészségügyi rendszertől elvárt megbízhatóság, a páciens védelem elveinek teljesülésére. Olyan piaci zavarokat, pénzügyi hiányokat képesteremteni, amelynek vesztesei között a várható pénzügyi hatások miatt végül az államháztartás is ott lesz. A biztosítás nélkül maradt tömegek ellátását valamilyen forrásból biztosítani kell. Így nem plusz források bevonását, hanem többlet költségek kiadását eredményezi. A rendszer bizonytalansága a páciensek és a szolgáltatók elégedetlenségét egyaránt növeli.*

A több biztosítós rendszer miközben hatékonyabb ellátást és nagyobb biztonságot ígér, igen nehezen kivédhető piaci csődhelyzet kialakulásának potenciális lehetőségét hordozza magában. Ez a lehetőség sajnos nagyon sok országban gyakorlattá is vált. Gyakori, hogy biztosító intézetek tömegesen mennek tönkre, a kevésbé jó egészségi állapotú páciensek nagy tömege a szociális biztosítóknál koncentrálódik. A csődhelyzet kialakulása azért nehezen védhető, mert a csődöt létrehozó piaci helyzet magából a több biztosítós szituációból keletkezik. A negatív rizikótól való menekülés megjelenik nem csak a biztosítók, hanem a biztosítottak oldalán is. Nézzük tehát az alap hatásokat egy gyengén szabályozott biztosítási piacon:

– A páciensek szelekciójának hatása (adverse selection)

Tegyük fel, hogy a több biztosítós rendszerben meghirdették a biztosítási járulék nagyságát és elindul a bejelentkezés. A biztosítási díj mindig előre kerül meghirdetésre, hiszen ez a páciensek racionális választásának alapja. A feltevések közzé tartozhat az is, hogy a járulék mértéke induláskor azonos. Megtörténik a tömeges bejelentkezés. A biztosító nincs biztos tudatában annak, hogy milyen páciensek fogják választani. Ha a választás során túl sok olyan páciens jelentkezik be

akinek rossz rizikó kilátásai vannak, kialakulhat az a helyzet, hogy a tényleges átlagos rizikó meghaladja a remélt szintet. A biztosító a járulékok emelésére kényszerülhet. Tételezzünk fel egy teljesen racionális páciens viselkedést. **Az egészséges páciensek rádöbbenhetnek, hogy rosszul választottak és elkezdik elhagyni a biztosítót. Keresnek egy olyan biztosítót, ahol a járulék kulcs alacsonyabb. Mindig azok lépnek először akiket egy adott rizikó közösség vállalása kedvezőtlenül érint. Ez indítja be a folyamatot.** Ennek hatására a rizikó közösség még inkább rosszabb összetételűvé válik, ezért a járulék kulcs ismét emelkedik, a biztosítottak rizikó összetétele még inkább romlik. Az eredmény az lesz, hogy a jó rizikóval rendelkezők összegyűlhetnek bizonyos biztosítóknál. A rossz rizikóval rendelkező páciensek biztosító intézetei pénzügyi csődbe kerülnek, az ellátásuk visszaszáll a megmaradt szociális biztosítóra. A rossz rizikó-pool-lal rendelkező biztosító miközben a járulék emelésére kényszerül egyáltalán nem képes javítani az általa biztosított szolgáltatatok körén és minőségén. Így nyilvánvalóan egyre kevesebben választják. Eközben a jobb rizikó pool-lal rendelkező biztosító a járulékot csökkentti, jobb szolgáltatásokat képes biztosítani, vagy lehetősége nyílik a megszerzett előnyök kicsatornázására. Biztos eredmény tehát a biztosító intézetek egy részének tönkremenetele.

A kérdés az, hogy vajon milyen hatás érvényesül akkor, amikor fejkvóta rendszer működik, az alapszolgáltatások köre azonos. Az a rizikóközösség, amely nagy arányban tartalmaz kedvezőtlen kilátású pácienseket, kedvezőtlenebb módon képes kielégíteni a bejelentkezett páciensek igényeit, pl. a minőség tekintetében. Először ismét a jobb rizikóval rendelkező páciensek lépnek, mivel általában igaz az is, hogy a jobb rizikóval rendelkező páciensek igényei magasabbak. Ettől kezdve a hatásmechanizmus hasonló. A piaci szelekció ismét beindult. A piaci szelekciós versenyben a szociális biztosítók mellett csak a jó rizikó közösséget tömöríteni képes biztosítók maradnak meg. (Chile és Csehország példája ezt a mechanizmust tökéletes pontossággal mutatja. A folyamat végén a szociális biztosítónál vannak a nyugdíjasok, az

alacsonyabb jövedelmű csoportok. Az aktív, magasabb jövedelmű páciensek viszonylag szűk rétegének biztosítását végzik a szociális ellátási kötelezettséggel nem rendelkező többi intézetek.)

Érvényesül a biztosítók szelekciójának hatása (cream skimming, risk selection)

A negatív szelekció megvalósításának többféle rejtett és nyilvánvaló eszköze van. Csak néhány:

Korlátozások a bejelentkezésben: bizonyos előfeltételeknek nem megfelelő páciensek nem jelentkezhetnek be a biztosítóhoz, előzetes orvosi vizsgálat igénye, a várható rizikóhoz kapcsolódó plusz díj kérése.

Mindkét piaci hiba hatásának az lesz az eredménye, hogy rendszeres csőd, nagyfokú bizonytalanság jellemzi a biztosítási piacot.

Ne feledjük azt sem, hogy a több biztosító intézeti hagyománnyal rendelkező országok nagy részében - kivéve USA - nem versengési céllal jöttek létre a biztosító intézetek, hanem inkább kisközösségi (ágazati, területi) alapon. A problémák azonban ezeknél is megjelentek (pl. a német rendszerben a szegényebb területi biztosítóknál volt a legmagasabb a járulék kulcs). A piaci hiba kivédésének eszköze lehet, ha a járulék szint a legrosszabb rizikóközösség szintjén kerül kialakításra. Ez azonban egyértelműen jelentős drágulást eredményező út. A kivédés általános módszere pl. USA-ban az egyéni rizikó megjelenítése a járulék mértékében. Ez a megoldás azonban már nagyon messze van a szolidaritási elvtől, egyértelműen üzleti elven működő rendszerrel van szó.

A több biztosítós rendszerekben igen bonyolult és alapos szabályozási rendszereket működtetnek annak érdekében, hogy kikapcsolják a rizikó-szelekcióra irányuló versenyt (lényegében a biztosítási piac természetes piacát) és a versenyt a hatékonyabb vásárlói szerep betöltésére (a másodlagos piacra) helyezték át. (Csak emlékeztetésként, az

I. tézis vizsgálat során éppen az a tény került bemutatásra, hogy a több biztosító ebben a szerepében semmiben nem jobb az egy biztosítónál.) A nemzetközi gyakorlatban a szabályozásnak a következő fő eszközei ismertek és javasoltak:

- Nem szabad korlátozni a piacra való be és kilépés lehetőségét a potenciális biztosító intézetek számára. Bármilyen megkötés a biztosítókra nézve a verseny korlátozását jelentené. Ha ez meg lenne tiltva, éppen az a hatás kapcsolódna ki a több intézetből álló rendszerben, ami miatt létrehozták.
- Nem szabad korlátozni a páciensek biztosító intézetek közötti be és kijelentkezését. Bármilyen megkötés a kedvezőbb rizikó szelekció elérését támogató eszköz. (Még maradnak e nélkül is elegendő módszer a szelekció elérésére.)
- Kemény szabályokkal kell korlátozni azt is, hogy mi lehet a verseny tárgya. A verseny tárgyának a páciens számára teljesen egyértelműnek kell lenni, különben nem lesznek tájékozottak, nem tudnak megfelelően, racionálisan dönteni. Ha verseny mindenben (szolgáltatás csomag, járulék mértéke) lehet, akkor a páciensek nem könnyen tudják mérlegelni az ismeretek hiánya miatt az egyes lehetőségek előnyeit és hátrányait. Ezért általában azt javasolják, hogy legyen egyforma az alapszolgáltatás csomag, a biztosítás által nyújtott szolgáltatások köre, a verseny az árban (a járulék mértékében) és a biztosított szolgáltatások minőségében legyen.
- Azonban az árverseny is rendkívüli nehézségekbe ütközik. A szabályozatlan biztosítási rendszerben a biztos piaci csőd bekövetkezése ehhez az árversenyhez köthető. Az árverseny kikerülhető a fejkvóta alkalmazásával. Azzal is kikerülhető, hogy államilag szabályozott a kötelező, alapvető biztosítás után kérhető, a jövedelem százalékában meghatározott járulék nagysága. Csak az ezen összesen felüli részre kérhet a biztosító plusz járulékot. *A járulékok szabályozásának egyik alapkövetkezménye az, hogy a verseny már csak a biztosított minőségben jelenhet meg.* A biztosított minőség viszont szintén alapvetően a szolgáltatóktól függ.
- A járulék szabályozása, vagy a fejkvóta rendszer szabályozása esetén is működik az előzőekben kifejtett, a biztosítási piac csőd helyzete.

- Ha megengedett a kiegészítő biztosítás, ez egyfajta formája lehet a kedvező rizikó szelekciónak.
- Biztosítani kell a páciensek szabad és teljes informálását az egyes biztosítók eredményéről. Ha a páciensek nem képesek a racionális piaci döntés meghozatalára a biztosítók közötti választásban az információ hiánya, vagy a minősítés bonyolultsága miatt, akkor mindaz a hatékonyság, amit egyáltalán remélni lehetett a biztosítók között versenytől nem valósulhat meg.
- Nagy veszélyt jelent az is, hogy tömegesen fognak feltűnni a remélt jelentős előnyök miatt az új biztosító intézetek. Ezért nem kevés alapossggal és gondossággal kell eljárni, jogi, pénzügyi biztosítékot kérni ahhoz, hogy csak a hosszabb távon is működő szervezetek léphessenek be erre a piacra. Ez követően - a bankfelügyelet analógiájára, remélhetően annál nagyobb eredményességgel - kell működtetni olyan szervezetet, amely a páciensek érdekeinek védelmét, a bejelentkezéssel megszerzett pénzek eredendő célnak megfelelő felhasználását garantálja. Figyelmeztetést adnak a nem megfelelően működő biztosítókról, esetenként azok tevékenységét felfüggeszthetik, kezdeményezhetik a felszámolást.
- Az eddigi elképzelésekben domináns volt a non-profit működés elvárása. Ebben az esetben nem kevés feladat jelentkezik a valóságos non-profit működés garanciáinak megteremtésében.
- Garantálni kell azt is különböző szabályokkal, hogy a negatív szelekció a bejelentkezés megtagadásában semmilyen formában ne jelentkezzen.
- A rendszert a verseny miatt hozzák létre. Külön szabályokkal kell megakadályozni, hogy a biztosítók közötti megállapodásokkal kartellhatások ne alakulhassanak ki.

Megállapítható tehát, hogy igen bonyolult jogi szabályozásnak kellene ahhoz érvényesülni, hogy valamennyire az eredeti cél még egyáltalán megnevezhető, kimondható maradjon. Még ennek a komplex szabályozásnak az eredményeként sem mondható el azonban az, hogy a nem kívánt hatások nagy része kiküszöbölésre került, csupán az jelenthető ki, hogy a várható negatív hatások nagysága csökkentésre került.

5. tézis: Az állami felelősség nem hárítható el jelentős politikai kockázatok nélkül. A várható zavarok megoldásáról az államnak kell gondoskodni. Az a teher, amitől ma megszabadulni igyekeznek, sokszoros nagysággal köszönhet vissza.

5.1. Rövid időn belül a költségvetési terhek növekedése várható.

Az állami terhek megmaradásának két fontos oka van a több biztosítós rendszerben:

(1) A járulékot nem fizetők ellátásának megoldása

Sokan úgy érvelnek, hogy a járulékbeszedési problémán segít egy több biztosítós rendszer, mivel csak annak ad biztosítást, aki fizeti a járulékot. Nézzük meg, hogy mi történik egy ilyen rendszerben: létre kell hozni a biztosítottak precíz nyilvántartását, az ellátás igénybevételekor igazolni kell a biztosítás meglétét. A kórházaknak és egyéb szolgáltatóknak kell fel vállalni és megoldania azt a problémát, hogy mi legyen azokkal a sürgősségi ellátásokkal, ahol a biztosítás hiánya miatt megtagadott ellátás végzetes kimenetelű lehet (pl. hajléktalanok, munkanélküli ellátásból kiesettek is.) Az egészségügyi szolgáltatók, kórházak ennek fedezetét nyilván nem vállalhatják fel.

Két következmény valószínűsíthető:

(a) Továbbra is kell valaki, aki fizet a betegek ellátása után. Ez lehet egy megmaradt szociális biztosító, amelynek költségvetését az adófizetők befizetéséből kell biztosítani. Az ilyen költségeket most a jelenlegi egy biztosító fedezi. A rizikó teljes mértékben teríthető, a rászorulóknak finanszírozása nem igényel külön forrásokat. A több biztosítós modellben külön források kellene, vagy előzetes számításokkal kell becsülni a járulékot nem fizetők nagyságát, összetételét. Hogyan és miért? Tegyük fel, hogy a járulékfizetés mértéke azonos. A bejelentkezett biztosítottak arányában minden biztosító megkapja a bevételét. A nem fizetők, a bejelentkezéssel nem ren-

delkezők után senki nem kap elsődleges járulékbévételt. Várható, hogy valamilyen számban, összegben a szociális feladatokra kijelölt biztosító intézetnél, a részükre elvégzett egészségügyi szolgáltatások után a térítési igény megjelenik. Ezt pedig valamilyen más forrásokból téríteni kell, mivel közben a korábbi - erre szolgáló pénz - már szétosztás került a többi biztosító részére.

(b) A szociális biztosítóval szemben a többi biztosító előnyökhöz juthat. Nála összpontosulnak a rossz rizikóval rendelkezők. Igazi megtakarítás makroszinten semmiképpen nem keletkezik. Persze lehet korlátozottan készülni, ennek hatását a szétosztáskor már figyelembe venni. A bejelentkezés regisztrálásakor nehezen becsülhető a bejelentkezés hiánya, a járulék fizetés elmaradásának oka, stb. Ha ez a probléma megoldódna, akkor sincs még minden a helyén.

(2) *A csődhelyzetbe került biztosítók pácienseinek ellátását a szociális biztosítóknál kell biztosítani. Ezzel azonban nincs minden gond megoldva. A csődhelyzet kialakulása során egy sor egészségügyi szolgáltató nem kapja meg az általa elvégzett szolgáltatásért a pénzt. Ennek terhét valakinek vállalni kell. A biztosítók csődjének következménye nem terhelhetők át a szolgáltatókra. Ismét az állami költségvetés felelőssége merül fel.*

5.2 A több biztosítós rendszer bevezetésének kockázata rendkívül nagy

- Az egészségügyi rendszer működésének minősége mindenkor jelentős mértékben meghatározó faktora a társadalmi megelégedettségnek. Az állandóan működési zavarokkal küzdő rendszer, amelynek a hatása páciensek milliói számára naponta válik nyilvánvalóvá egy olyan alapvető érték biztosításában, mint az egészség, nehezen eliminálható, belső feszültséget fog létrehozni. Azok száma, akiknek a rendszer előnyöket hoz minimális azokhoz képest, akiknek visszaesést hoz. A pácienseknek a megelégedettsé-

get, jobb, hatékonyabb ellátást ígérő változással szemben, bizonytalanságot, ellátás szűkülést kell tapasztalni.

- Ez a reformstratégia azt a látszatot kelti, hogy minden megoldható ezzel az egy változtatással. Eközben azokra a megoldásokra, amelyeket a jelen valóságos gondjai igényelnek, nem marad elég idő és energia. Emiatt nem hogy a problémák megoldásával, hanem sokkal inkább a problémák halmozódásával kell számolni.
- A biztosítási piac csődjei az állami költségvetés terheként jelennek meg. Növekedhet az állami költségvetés bizonytalansága.
- Az egészségügyi rendszer bizonytalansága növekszik azért, hogy a fizető vásárló, a biztosító helyzete ingatag. A biztosítók csődje - ha átmeneti időszakra is - fizetéseképtelenség esetén pénzügyi zavart továbbít a szolgáltatók felé. Rendkívül nagy politikai nyomás jelenhet meg a kormányzat számára, hogy legyen úrrá ezen a helyzeten. Van arra esély, hogy a jövőben nem csak bankkonszolidációs kormányzati programjaink lesznek, hanem biztosító-konszolidációs programok is.
- Az elégedetlenség szintje növekszik. Ma is rendkívüli nagy problémát jelent, hogy minden résztvevő elégedetlen. A több biztosító rendszer egyértelműen pénzt visz ki a rendszerből: a magasabb adminisztráció elviszi a pénzt az ellátástól, néhány kedvező rizikó pool-lal rendelkező biztosító többletbevételekhez juthat. Nagy valószínűséggel megfogják találni annak a módját és technikáját, hogy ezt ki vigyék az egészségügyi ellátásból. A felhasználható erőforrások szűkülésének két következménye lesz: Nem marad erőforrás a jelenlegi legnagyobb elégedetlenség, a bérfeszültség csökkentésére. Nem marad elegendő erőforrás az alapegészségügyi szolgáltatások biztosítására.
- Ha egy év múlva a veszélyek és problémák nyilvánvalóvá válnak azok számára is, akik ma ezt még nem fogadják el, nem lesz könnyű a rendszert a jelenlegi állapotába visszahozni. A politikai mozgástér a technikai lehetőségek korlátozottsága miatt a hiba kiküszöbölésében rendkívül korlátozott lesz.

5. Amiről a több biztosító mellett szóló érvelések nem szólnak - Néhány egyéb tézis és érv a több biztosító ellen.

6. tézis: *A vitathatatlan ellenérvek közzé tartozik, hogy több biztosítós rendszerben növekszik az adminisztrációra költött pénzek aránya*

Az egészségügyre fordított kiadások jelenlegi nagysága rendkívül alacsony. A költségek nagysága alig haladja meg a 300 dollár/fő összeget. Ha ebből az összegből kifizetésre kerül egy, a mainál jelentősen magasabb adminisztrációs költség, az ellátásra fordítható költségeket kell csökkenteni. Az ellátás hatékonyságának javítását nem szolgálja. Így ez a tény egészen biztosan nem fog olyan megtakarításokat szolgáltatni, amely a növekvő adminisztrációs terheket kompenzálná. Az adminisztrációs terhek két ágon növekedhetnek:

1 Önálló járulékbeszédési rendszer kialakítása

Jelentős adminisztrációs teher egy biztosító esetén is a *pontos járulékfizetési nyilvántartás, a fizetésre képesek időbeni megtalálása. Mai gondjainak egy része éppen ebből fakad.* Ha több biztosító esetén is egy beszedő szervezettel valószínűsítjük meg ezt a feladatot, akkor nem szükségszerűen következik be jelentős adminisztráció költségnövekedés. Nem garantált azonban, hogy az egyébként önállósággal felruházott, a későbbiekben még több önállóságot kívánó biztosítók később is elfogadják az egy közös beszedő szervezet működését.

2 Önálló management és ügyfélszolgálat kialakítása

A felsőszintű management sokszorozódása mindenképpen többletköltségeket okoz. Emellett számolni kell a területi szervezetek sokszorozódásával is. Az OEP területi hálózata megfelel annak az elvárásnak, hogy az egyes régiókban, megyékben legyen képviselő. Az igény megmarad több biztosító esetén is.

7. tézis: Technikailag nincs olyan módszer amely egységesen számított fejkvóta alkalmazása esetén a negatív rizikószelekció keletkezésének esélyét, mértékét a risk - adjustment technika alkalmazásával megfelelően segíthetné.

A negatív rizikószelekció különböző okok miatt keletkezhet. Az egyik ilyen ok lehet, hogy a magasabb jövedelem magasabb járulékos bevételel hozhat. Megindulhat a válogatás a jobb jövedelem helyzettel rendelkező biztosítottokért. Ezt a szelekciós lehetőséget felismerve, a szolidarizmus elveket képviselő országokban bevezettek olyan rendszereket, amelyekben a biztosító intézetek számára a járulékgyűjtés egységes elvekben, rendszerben történik. A központilag összegyűjtött járulékos egységes módszer, nagyság szerint, a bejelentkezett páciensek száma, életkora, neme, stb. alapján fejkvóta jelleggel osztják viszsza. Ezzel a módszerrel azt próbálják kivédeni, hogy a magasabb jövedelmű páciensek összegyűjtésével, a jövedelem arányosan számított járulékokkal ne lehessen a bevételeket koncentrálni.

A magasabb jövedelemmel rendelkezők nem csak magasabb járulékosot képesek fizetni, hanem hosszabb távon alacsonyabb igénybevételel rendelkeznek. Legalábbis ezt igazolja az erre irányuló összes külföldi elemzés. Ma Magyarországon nincsenek olyan elemzések, sőt nincsenek olyan adatok amelyek erre a fontos összefüggésre a számításokhoz szükséges információkat biztosítani tudnák. Így tehát a ma végzett és a holnap végzendő számításokban nem is vehető figyelembe. Ma még nincs olyan adat, amely egy személy minden létező igénybevételel összegyűjtené és ezt a kapcsolat szorosságának feltárása érdekében a személyes jövedelmekkel is összekapcsolná. A „risk-adjustment” feladatainak megoldása nem kis gondot jelent az ezen a területen nagy tapasztalatokkal rendelkező Hollandiában sem. Nem sikerült még megoldani a feladatot. Egy egyébként is forráshiányos egészségügyi rendszerben különösen nagy károkat, így jelentős ellátásbeszűkülést okozna, ha lehetőség nyílna ezeknek a potenciális előnyöknek időleges vagy állandósult realizálásához. Minden több biztosítóval rendelkező ország törekszik ezeknek a hatásoknak a kivédésére. Jelenleg nincsenek sikeresnek tekinthető alkalmazások.

8. tézis: Több biztosítós rendszer alkalmazása esetén a rendszertől nem várható a népesség egészségi állapotának javítása

A népesség egészségi állapota a jól ismert okok együttes következménye. A rendkívül rossz magyar egészségi állapotban csak egy multiszektoriális összefogás és összehangolt nemzeti program segíthet a kedvezőtlen helyzet megváltoztatásán. Amit az egészségügyi rendszer önmagában tehet az gyakorlatilag a kárelhárítás, a minimális megelőzés segítségével van. (Bizony ez sem kevés. Egy működésképtelen rendszere esetén, ha a kárelhárítási funkció nem működik, jelentős többletveszteségekkel kell számolni.) A biztosítók hatása csak ebben a körben érvényesül. Önmagában nem képes az elmúlt hosszú időszak alatt rögzült életmódbeli hibákat felszámolni. Nem képes megteremteni azt a motiváló társadalmi közeget, amely a kimoszdulást eléri, a fiatal generációk védelmét biztosítja.

9. tézis: Több biztosítós rendszer alkalmazása esetén jelentősen csökken a hozzáférés egyenlőségének esélye

A biztosítással nem rendelkezők számára ismeret, személyes aktivitás szükséges ahhoz, hogy megoldják a szociális ellátás megszerzéséhez szükséges teendőket. Ezeket támogatás nélkül gyakran nem teszi meg. Így az ellátásukban - még biztosított jogok esetén is - jelentős visszaesés keletkezik.

10. tézis: Több biztosító esetén kényszer keletkezhet arra is, hogy a jelenlegi alap biztosítás szerves részét képező szolgáltatások a kiegészítő biztosítás tárgyai legyenek.

Ennek esélye különösen a várólisták esetén magas. A jelenlegi finanszírozási rendszerben néhány kivételtől eltekintve nincs várólista. Pl. a csípőprotézisek esetén minden korlát, ellátási idő, várólista megkötés nélkül téríti a biztosító a díjakat. Esetleges várólisták csak abból keletkezhetnek, ha a szolgáltatók hoznak létre kapacitás hiányra hivatkozva hiányokat. Mint jól ismert, jelenleg Magyarországon az ellátásban inkább jelentős kapacitásfeleslegek vannak. Ha a megengedett

kiegészítő biztosítások tárgya a várólista lesz, hamarosan nem lesz Magyarországon olyan szolgáltatás, amit nem várólistás szolgáltatásként kívánnak biztosítani.

6. Az egészségügyi rendszerek hatékonysága a nemzetközi evidenciavizsgálatok eredménye szerint

Az Európai Közösség 1993-ban egy evidenciavizsgálatot végzett el a fejlett piacgazdaságú országok egészségügyi rendszerének makroszintű hatékonyság elemzésére. Azt vizsgálták, hogy milyen összefüggés mutatható ki az egészségügyi ellátás GDP-ben számított aránya, az ellátás fő mutatói, a népesség elért egészségi állapota között. Elemezték, hogy miként változik a különböző rendszerekben három fontos - a rendszer jóságát kifejező - mutató:

- az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlősége
- a makro- és mikro-szintű hatékonyság érvényesülése
- a társadalmi felelősség megvalósulása

A legfontosabb megállapítások

(1) A hozzáférés lehetősége, az egyenlőség helyzete a különböző egészségügyi rendszerekben

- Az adó-alapú rendszerekben a legkedvezőbb a hozzáférés egyenlősége. (Adó - alapú rendszerekben tekinthetők azok az egészségügyi rendszerek, amelyekben a bevétel fő forrásai az adózási rendszeren keresztül keletkeznek. A járulékok mértéke általában a jövedelmekkel arányos.)
- A szolidaritáselvű egyéb társadalombiztosítási rendszerekben a hozzáférés az előzőhöz viszonyítva kismértékben csökken.
- Az összes többi rendszerben erősen csökken a hozzáférés lehetősége, egyenlősége (több biztosítás, elsődlegesen magánbiztosítással).

(2) A társadalmi felelősség érvényesülése:

- Legkedvezőbb az adó-alapú, egy biztosítós rendszerekben. A felelősségosztás valamennyi társadalmi csoport között akadályok nélkül megvalósítható. Nem különíthetők el kedvezőbb rizikóközösségek.
- Minden más rendszerben a rizikómegosztás lehetősége limitálttá válik, mód nyílik a kedvezőbb rizikó közösségek kiválására.

(3) Makroszintű hatékonyság

- A leghatékonyabb rendszerek az adó-alapú egészségügyi rendszerek. Ezekben az országokban a társadalmi fejlettség fokát jelképező GDP nagyságához képest relatíve alacsonyabb szintű egészségügyi kiadással biztosítják az egészségügyi ellátást.

7. Nemzetközi tapasztalatok

A több biztosítós modell bevezetésének szándéka végigkísérte a rendszerváltás óta eltelt éveket. Nem csak Magyarországon, szinte valamennyi érintett közép-európai országban. Több ország ezt az utat választotta. Bevezették Csehországban, Szlovákiában. A keletnémet tartományokban a már működő rendszerhez való illeszkedés követelménye szintén ezt a megoldást kínálta. Lengyelországban spontán szerveződések kezdődtek el. Az új biztosítási törvény alapján 1999 - től terveznek nagyobb változásokat. Magyarországon az elmúlt években fel-fel támadó szándék jelent meg a több biztosítós modell mellett. Az elképzelésekre erősen hatott a közeli német példa. Sokkal enyhébben jelent meg az angol, az észak-európai makró rendszerek példájának emlegetése. A felfokozott várakozás illúziói közé tartozik az is, hogy egy ilyen rendszer - függetlenül a gazdasági fejlettség szintjétől, mint a példaként ismert országok hasonló rendszere - magasabb egészségügyi béreket fog biztosítani. Az állam, az állami szervek által diktált kényszer levetkőzésének igénye az ismert okok miatt nyilvánvalóan erőteljes. A közép-európai országokban létrehozott valóság azonban nem a megoldásokat, a megoldásokhoz vezető utak hozta.

A cseh példa

- Csehország a szétválást követően jelentős előnyökkel indult. Megnőtt az egészségügyi bevételek nagysága, mivel a szlovák országrészre már nem kellett érvényesíteni a szolidaritási elvet. A relatíve jobb jövedelemmel rendelkező cseh társadalom ebben a tekintetben nyertese volt az ország szétválasztásának.
- Bevezették a több biztosító intézettel működő rendszert. A nagyszámú induló biztosítóhoz képest mára már kevesebb működik. A rizikó megosztási játékok kiküszöbölése érdekében a szabad biztosító választás eszközt használják. Emellett a beszedett járulékok mintegy 60 %-t újraosztják a szolidaritási elv jobb érvényesítése érdekében a biztosítók között.
- Mindez azonban nem szolgált látványos eredményekkel. A következőkben szinte csak problémákkal találkozhatunk. 1998-ban a rendszer működésének alapvonásaként azt emelték ki, hogy jelentősen növekedett a legnagyobb biztosító, a VZP (a lakosság 75 % - t tömörítő) biztosító hiánya, növekedett a kórházi várólista, újraéledt az egészségügyi szürke, fekete gazdaság, jelentősen növekedett a biztosítottak elégedetlensége.
- Gondot jelentett a finanszírozhatóság megőrzésében a szakellátásban minden ellenőrzés nélkül bevezetett tételes finanszírozás is.
- A probléma megoldására újabb szélsőséges javaslatok születnek: vagy vissza az erős központi tervezéshez, kontrollhoz (a), vagy tovább a megkezdett úton, erősen limitálni a kötelező alapszolgáltatás körét, tág teret adni a magán biztosítóknak (b).
- Meg jelent azonban - harmadik utas - elképzelésként az is, hogy talán a szolgáltatók finanszírozásában, ellátás-szervezési megoldások alkalmazásával kellene az előrelépést megtenni.

Nem csak a közép-európai minták, de a több biztosítóval, nagy tapasztalattal, ismerettel rendelkező fejlett nyugat-európai országok mintái sem kecsegtetnek reményekkel a gyors és sikeres eredmények esélye tekintetében.

A holland példa

- Hollandia az első olyan ország volt, amely megpróbálta a biztosítók esetén a felügyelt versenyt bevezetni.
- Az eredeti terv szerint meghatározták a kötelező egészségbiztosítási szolgáltatások körét. Az így működő kötelező biztosítás nagysága az egészségügyi kiadások mintegy 85 %-ra terjed ki. A kötelező biztosítási rendszer mellett lehetőség van kiegészítő biztosítások vásárlására.
- A biztosítókhoz történő bejelentkezés teljesen szabad. A páciensek két évente új biztosítót választhatnak.
- A járulék két komponensből áll: egy relatíve magas jövedelemarányos járulék részből és egy jövedelemtől független relatíve kis mértékű fix részből.
- A járulék beszedés közös alapba történik, amiből fejkvóta szerint, a bejelentkezett biztosítottak száma alapján osztják vissza a járulékot.
- A bevezetés során azonban több nem várt probléma is adódott. A megfelelő, a rizikó-szelekció hatását csökkentő fejkvóta járulék visszaosztási módszer kialakítása okozza legtöbb gondot. A „risk adjustment” megoldási problémáját jelentősen alábecsülték. Az elkezdett módszer aránytalanságokat okozott. Nem volt elég a nem, az életkor, a területi tényező figyelembe vétele. Ezért egy jobb módszer kialakításáig felfüggesztették a módszer alkalmazását. Jelenleg azt a megoldást alkalmazzák, hogy a fejkvóta alapján megkapott összeg és a tényleges kiadások közötti eltérésnek 97,5 %-t megtérítik a biztosítók részére. Mindössze az eltérés, a hiány 2,5 %-nak megoldásáért felelősek a biztosítók.

*Nem sikerült tehát eddig a nálunk sokkal jobb helyzetben lévő, nagy tapasztalatokkal rendelkező Hollandiában - a mindig mintaként fel-
emlegetett országban - a megfelelő, a rizikó játszmák hatását kivédő
fejkvóta leosztási módszert kialakítani.*

A német példa

- A német több biztosítós modell hosszú múltra tekint vissza. A sok kassza, biztosító száma az elmúlt évtizedben jelentősen csökkent. Tendencia a szolgáltatás csomag, járulékmérték egységesítése. Erős központi szabályozással harmonizálják a biztosítók működését.
- A korábbi években nem volt teljesen szabad a biztosítók közötti átjelentkezés. A biztosítók ágazatokra, régiókra, néha vállalatokra szerveződve alakultak ki. Ma már a biztosítottak mintegy 95%-ának lehetősége nyílt arra, hogy több, mint 15 nagy biztosító között szabadon válasszon.
- 1994-ben kezdték el a rizikó alapján történő járulékbevétel módosításokat annak érdekében, hogy a rosszabb rizikó-közösséggel rendelkező biztosítókat támogassák a jobb közösséggel rendelkezőkkel szemben.

A német példa alapján sok következtetés levonható. Ebből a kérdés feltevésnek megfelelően itt csak a legfontosabb kiemelésére van lehetőség. Arra érdemes választ keresnünk, hogy a rizikó probléma kezelését mennyire tartották fontosnak kezelni, és milyen sikeresen oldották meg. *Megállapítható, hogy a fejlődés során a német rendszer az egységesítés irányába lépett. Ma már megkísérelti kezelni a szolidaritási elv jobb érvényesítése érdekében a rizikó megosztás korrekciójának problémáját. Németországban sincs azonban kész az erre vonatkozó korrekt eljárás.*

8. A több biztosítós rendszer hatása az európai régióra elfogadott WHO alapelvek megvalósíthatóságára

Néhány a WHO alapelvek közül:

- A szolidaritási elv alkalmazása az egészségügyi ellátásban
- Egyenlőség és egyenlő hozzáférés esélyének biztosítása
- Az egészséges életkezdet biztosítása
- Az egészséges munkahely biztosítása
- Az egészséges életévek biztosítása minden korcsoportban
- A mentális megbetegedések gyógyításának fejlesztése
- Fertőző és nem fertőző megbetegedések, balesetek számának csökkentése

Az elemzések alapján kimondható, hogy a több biztosítóra épülő egészségügyi rendszerre való áttérés nem viszi közelebb Magyarországot a fenti alapelvek megvalósításához.

9. Európai integrációs követelmények

Az európai közösség országaiban nagyon különböző egészségügyi rendszer működik. Ma nincs olyan elvárás a tagországok felé, hogy a makro-rendszer teljesen azonos legyen. A munkaerő szabad vándorlásának biztosítása érdekében azonban nyilvánvalóan vannak egységesítési törekvések a szolgáltatásokban, a szolgáltatások színvonalában, a szolgáltatások elérésének módjában, a munkáltatók számára megjelenő költségekben. Ebből a szempontból sem túl szerencsés a jelenlegi egységes rendszert feladni, a szolgáltatásait beszűkíteni.

10. Az elsődleges hatások összefoglalása

Egy egészségügyi rendszer fejlesztésére kidolgozott javaslatok értékelését olyan szisztematikus gondolatsor alapján tehetjük meg, amelynek elemzési kérdései legalább az alábbiakat ölelik fel:

- Milyen változások várhatók a népesség egészségi állapotában
- Mennyire javítja az ellátás hatékonyságát
- Mennyire segíti a költségkontroll érvényesítésének esélyeit
- Mennyire javítja a hozzáférés esélyeit
- Hogyan hat a rendszer működőképességére
- Hogyan hat az ellátás minőségére
- Hogyan hat a rendszer szereplőinek elégedettségére
- Milyen politikai következményei várhatók

A kérdésekből már jó néhány megválaszolásra került, az alábbiak szerint:

- Ha az ellátás hatékonysága nem javul, esély keletkezik a hatékonyság romlására.
- Az egészségügyi rendszer belső költségkontrollja nem érvényesül egységes elvek alapján. A különböző biztosító különböző technikákat alkalmaznak. A költségrobbanás és a költségnövekedés robbanásának első jele lesz az állami költségvetési terhek megnövekedése.
- A rendszer működésében zavarok keletkeznek, növekszik a bizonytalanság.
- A rendszer szereplőinek elégedettségének javítására nincs esély a néhány kedvező rizikóközösséggel rendelkező biztosító intézeten kívül.
- A kedvezőtlen hatások miatt növekvő politikai feszültséggel kell számolni.

Az alábbi táblázatban minősítettük a különböző biztosítási rendszerek főbb ismereteit:

	Állami egészségügy	Egy társadalmi biztosító	Több társadalmi biztosító	Magán biztosítás
Egészségügyre fordítandó alapok elkülönülése	<i>nem megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>
Szolidaritási elv érvényesülése	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>sérül</i>	<i>sérül</i>
Adminisztrációs költségek a biztosító(k)nál	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>többszörös</i>	<i>többszörös</i>
Adminisztrációs költségek a szolgáltatóknál	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>magasabb</i>	<i>magasabb</i>
A vásárlás hatékonyságának javítása	<i>elsődleges</i>	<i>elsődleges</i>	<i>másodlagos</i>	<i>másodlagos</i>

Nem vitató, hogy hosszas vizsgálódás alapján is alig található előny a több biztosító intézettel működő modell mellett. A megvalósult rendszereknek inkább a problémái, helyenként katasztrofális gondjai ismertek. Nem ad valódi megoldást a forráshiányra. Nem ad megoldást a hatékonyabb ellátásra. Nem ad megoldást az elégedettség emelésére. Nem ad biztosítékot a jobb egészségi állapotra. Nem hoz létre olyan előnyt, amely a rendszerben dolgozók bérfeszültségét csökkentené.

Ezzel szemben látható ma néhány olyan nagyívű átalakítás lehetősége, amely ilyen mértékű társadalmi gondot, problémát előhozó, súlyos és nehezen visszafordítható változások nélkül is jelentős pozitív elmozdulást eredményezhetne, amelyek felé részben már történtek lépések, mint például:

- A fizetőképességek ösztönzése a járulékfizetésre, a járulék begyűjtési rendszer rendbetétele
- Rokkantsnyugdíj rendszer felülvizsgálata
- Ellenőrzési rendszerek működtetése
- Ellátás - szervezési megoldások kidolgozása a hatékony ellátási utak mentén, a finanszírozási rendszer továbbfejlesztése
- Az amortizáció problémájának megoldása

Az ismert lehetőségek közül - a páciensek számára is pozitív következményekkel - csak a jelenlegi alapszolgáltatások körére megmaradó „egy biztosító rendszer, kiegészítő biztosításra szerveződő biztosító intézetekkel együtt” modell megőrzése, fejlesztése látszik célszerű választásnak.

Menyhay Imre

A piaci vállalkozás buktatói

Homo sapiens a mérlegen¹

1. Még egynéhány fecske sem csinál nyarat

Nem tudom, igaz-e, az Isten jónak teremtette az embert és hogy csak a bűnbeesés után - miután arra „vetemedett”, hogy az életet tovább adja - lett az ember akarata rosszra hajló. Mindenesetre a történelem azt nem mutatja, hogy mikor és milyen értelemben volt az ember valamikor is a homo sapiens értelmében olyan jó, hogy ez elegendő lenne az általánosításra. Persze voltak olyan emberek is, akik képesek voltak életüket másokért feláldozni. Ezt nem lehet és nem is lenne ildomos tagadni. Viszont hogy úgy mondjam, egy fecske még nem csinál nyarat, még a földre született emberek tömegéhez viszonyítva azon kevesek száma sem, akiknek sikerült a befejezetlen teremtés tragédiájából származó emberi hajlamot tökéletesíteni és a befejezetlen teremtés befejezését - a homo sapiens ideálját - saját erőből megközeleíteni.

A történelem tapasztalatainak és tanulságain túlmenően empirikus vizsgálatok is mutatják, - enyhén kifejezve - hogy az ember nem angyal (A. K. COHEN: Abweichung und Kontrolle. 1968). Ezzel még nem azt állítom, hogy lehetetlen, hogy egyszer az volt. Mondom ezt, hogy ne érje szidalom a házam táját.

Mindenesetre az igaz, hogy az ember mindmáig nem volt képes a homo sapiens ideálját maradéktalanul megvalósítani. A maradéktalan szót csak udvariasságból és önmagamnak való hízélgéssből használom,

¹ Előadás a Magyar Tudományos Akadémia jövőkutatási konferenciáján 1998 december 11.-én.

hiszen magam is ahhoz a fajhoz tartozom, amely képviselőinek ugyanazon képviselők a homo sapiens elnevezéssel szoktak hízelegni, ahelyett, hogy HOBBS homo homini lupus igazságát elég gyakran ráolvassák a fejére. A homo homini lupus - az ember embernek farkasa - bizony bele-bele hasíthatna az erkölcsösség illúziójában sütkérezők fülébe.

Nem szívesen megyek bele vallási kérdések taglalásába, de néha szinte elkerülhetetlen, hogy szó ne essen róluk. Itt van például a szeretet parancsának a meghirdetése. Megkellett hirdetni, mert nyilván még nem valósult meg. Mondhatná valaki, hogy kérem, az már régen volt, szóra sem érdemes. Én erre azt mondom, hogy az a kétezer év, ami azóta eltelt, az evolúcióban bizonyára egy töredékmásodperc. Ez azt jelenti, hogy a kétezer évvel ezelőtt élt ember biológiai képességeit - az önmegvalósítás képességeit - illetően aligha különbözött a ma élő embertől. Ami akkor érvényes volt, az ma is érvényes lehet és az is. Erre utal többek között a tudományos körökben nemzetközileg elismert pszichológus és szociológus, Erich FROMM, intése, aki azt írta, hogy „helyesen élni többé nemcsak etikai vagy vallásos parancsteljesítést jelent. A történelemben először függ az emberiség fizikai túlélése az egyén gyökeres lelki megváltozásától.” (Birtokolni vagy létezni? Budapest 1994. 22. o.)

Az etika, egyre inkább az etika, de sokkal inkább az etikátlanság az, amire a társadalmi bajok forrását sok kiváló gondolkodó visszavezeti. És ebben az etikában vagy etikátlanságban - kinek hogyan tetszik - a vállalkozás etika vagy etikátlanság játszik központi szerepet. Ugyanis

- az ember permanensen szükségleteinek kielégítésére van utalva, azaz a vállalkozás jelenségével, ha akarja ha nem, állandó jelleggel találkozni és élni kell. Ez az a pont, ahol az etika vagy etikátlanság a legegyszerűbben és a legragikusabb intenzitással tetten érhető.

Nézzük meg ezt közelebbről.

2. Optimizmus vagy pesszimizmus?

Nagy reményekkel néztünk a rendszerváltás elé. Majd egy évtized tapasztalatai alapján felmerül a kérdés, hogy a kollektív vállalkozások helyébe lépett úgynevezett magánvállalkozások, amelyek tevékenységét a piaci mechanizmusok határozzák meg, a jövő alakulása szempontjából optimizmusra vagy pesszimizmusra adnak okot.

A jövőkutató feladata nem lehet, hogy mint egy jós a tényérből, konkrétan megmondja, hogy mi fog történni. A jövőkutatónak a múlt tapasztalataiból kell kiindulni és a fejlődési tendenciákat figyelembe véve alternatívák felvázolásával meg kell elégednie. Nagy valószínűséggel a kutató alapvető beállítottsága határozza meg a talán legfontosabb alternatív látásmódot, hogy optimistán vagy pesszistán tekint a jövőbe. A jövőt kutató elme kenyere tehát az alternatívákban való gondolkodás, amit személyiségének alapbeállítódása is meghatároz. Az alapbeállítódás egyrészt a kultúra terméke, másrészt az egyéniségben megnyilvánuló öröklött tényezők és az ezeket ilyen vagy olyan irányba módosító szubjektív tapasztalatok befolyásolják.

A hetvenes évek elején, amikor a szociális piacgazdaságot kihasználó és mértéktelen követelésekkel az államot kiszipolyozó vállalkozói és munkavállalói szervezetek alkonya előrevetítette árnyékát, szinte mérhetetlen optimizmussal néztem a jövő felé és ezt az optimizmust megkísértem tanítványaimnak is átadni. Ez az optimizmus, akkor, a hetvenes évek elején, a jövőt illetően a nyolcvanas és a kilencvenes évekre vonatkozott. Ez idő alatt azonban kiderült, hogy az optimista alapbeállítódás nem volt indokolt; az eredeti optimizmus lényegesen elszürkült és megkopott.

3. A korlátlan verseny nem a kollektívizmus alternatívája.

Ma, úgy gondolom, hogy megállapítható: A kollektív alapon állami segédlettel - kényszerrel - felépített vállalkozási szféra azért vált életképtelenné, mert a kollektívizmust kötelező házi feladatnak tekintették. Tudomásul kell venni - ha tetszik, ha nem - hogy a vállalkozás és egyáltalán a gazdaság hajtóereje az egoizmus, a profitra való törekvés. Ha tehát egy társadalmi és gazdasági rend a vállalkozási szférából az egyéni érdeket kizárja, akkor *a termelési, a gazdálkodási mód válságát* zúdítja a társadalomra és a társadalom életképtelenné válik. *De a fordítottja is igaz:* ha egy társadalmi és gazdasági rend úgy rendez, hogy félreértelmezett liberális alapon nem rendez, azaz az egyéni érdek totális érvényesülésének nyit utat, akkor ezzel kizárja a társadalmi valóságból a kollektív érdekek képviselőit és ellehetetleníti a társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőséget. Hamis elképzelésen alapszik - az ideológia hamis sőt etikátlan - ha arra készlet, hogy a törvényhozás a privát alapú vállalkozások profitéhségének korlátlanul szabad utat engedjen. Márpedig a kifejezések „szabad piaci mechanizmusok”, meg „szabad versenyos kapitalizmus” - a gyakorlatról nem is szólva - félreérthetetlenül kifejezik a minden korlátozást és mederbeterelést visszautasító gazdasági ideológia lényegét. Bebizonyosodott, hogy ez a társadalmi és gazdasági rend még akkor sem lehet a jövő alternatívája, ha a szocializmusnak nevezett társadalmi és gazdasági berendezkedés körülményei között élőknek ez a társadalmi és gazdasági berendezkedés jelentette a szabadságot és jólétet. A piaci mechanizmusokon alapuló vállalkozói tevékenység ugyanis a piaci mechanizmusok alapján mindig úgy alakul, ahogyan a pillanatnyi vállalkozói érdekek ezt követelik; egyszer így egyszer úgy, spontán mindig úgy, ahogy a piaci viszonyok és a profitra való törekvés kívánja.

4. Hamis próféták hamis fogalmai

Hamis és félrevezető a modernitás, a liberalizmus és az individualizmus jelszavával idealizált és tudományos köntösbe bújtatott tézis, miszerint a szabad piaci vállalkozás a legfejlettebb vállalkozási forma - mint ahogy ezt FUKUYAMA állítja - és hamis a spontaneitás logikájára hivatkozó szabad versenyek kapitalizmus ideológiája. Ugyanis a spontaneitás logikája - mint mondtam - a vállalkozó logikája és nem a társadalmi érdek logikája; a vállalkozó logikája annyiban, amennyiben a vállalkozó természetesen nem tevékenykedik - nem tevékenykedhet - érdekei ellen és ezért döntései csak saját szempontjából logikusak. A vállalkozás a vállalkozó mindenkori aktuális érdekeinek figyelembevételét követeli, azt, hogy a vállalkozó egyszer így egyszer úgy döntsön, mindig a saját érdekében spontán döntsön, ami *kizárja a logikájára való társadalmi hagyatkozás lehetőségét*, elveszi a társadalmi bizonyosságot és ezzel a szociokulturális érzelmi védettség élményét, amelyet súlyos testi és lelki megbetegedések követhetnek/követnek és szétzilálja a társadalmat és a kultúrát.

A spontaneitás logikája társadalmi szempontból mélyen irracionális, ugyanis a profitra törekvés egyoldalúsága folytán hátrányos helyzetbe került tömegek érthetetlenül nézik azt, ami körülöttük zajlik és nem értik, hogyan alakulhatnak ki a társadalomban szinte pillanatok alatt - mint Magyarországon - olyan társadalmi és gazdasági különbségek, amelyek a társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőséget messzemenőn kizárják. A spontaneitás logikájában van még legalább egy irracionális elem. A piaci mechanizmusok csak utólag, az eredmény alapján engedik megítélni, hogy egy vállalkozói döntés mennyiben volt kedvező és mennyiben nem, mennyiben igazolták a bekövetkezett piaci viszonyok a szinte jóslásra utalt vállalkozói döntések helyességét. Itt eredetében mutatkozik a korlátlan kapitalizmus gyenge pontja, ami végül is akkor torkollik a termelési mód válságába, ha a termelési eszközök fejlődése az elektronika/technika/csúcs-technológia segítségével olyannyira automatizálja a termelési folyamatokat hogy állandó jelleggel munkaerő felesleget termel és bünözést szül. *Ha a termelési viszonyok a klasszi-*

kus kapitalizmus munkaadó/mun-kavállaló viszonyaiban megcsontosodik és nem tart lépést a termelési eszközök gigantikus fejlődésével, akkor ha tetszik ha nem, Marx forradalom elméletének alaptételével állunk szembe.

5. Szabad piaci vállalkozás és munkanélküliség

Az illúziók ideje lejárt: A szocialistának nevezett rendszerben is volt munkanélküliség - vállalaton belüli munkanélküliség, ami kifelé nem nyilvánult meg. A piaci vállalkozás azonban szüli azt a nyilvánvaló munkanélküliséget, amiről politikusok azt bizonygatják, hogy majd megoldják. Ez a megoldás már a hetvenes évek elejétől folyik, de a végét még nem látni. Tapasztalat alapján mondom, hogy Nyugaton - aligha múlt el nap, hogy valamilyen formában, valamelyik tömegkommunikációs médiában ne esett volna szó arról, hogy a munkanélküliség megoldása jelenti a legfontosabb politikai, gazdasági és társadalmi feladatot. Mint mondtam, azóta is „oldogatják” de még meg nem oldották a szóban forgó problémát, - mert különösen az adott kereslet ellenes monetáris alapelvek szülte körülmények között - a posztindusztriális társadalmi és gazdasági viszonyok között - nem is lehet megoldani. Még a konjunkturális fellendülésekre sem lehet számítani, hogy majd azok valahogy rendbe szedik a dolgokat, mert a konjunktúra teória alapelvei már nem működnek. A klasszikus kapitalizmus egyetlen mentőöve, a konjunktúrára való hagyatkozás egy realitástól eltávolodott optimizmus szüleménye. A klasszikus kapitalizmus törvényszerűségei nem működnek, a termelési mód maga került válságba.

6. Optimizmus, a realitástól való eltávolodás és pszichikus defektek

Különösen abban a régióban, ahol lakom, súlyos következményekkel járt a munkanélküliség: A Donawitzi Vasgár a hatvanas évek közepén 11.0000 munkással és alkalmazottal dolgozott. Ma 2000 főt

foglalkoztat és máris bejelentették hogy további automatizálás miatt - amire a vállalat a konkurencia nyomására rá van kényszerítve - további 500 munkást és alkalmazottat bocsátanak el illetve a tölcseraktika alkalmazásával küldenek el korai nyugdíjaztatás címén. A tömeges elbocsátások miatt a 40.000 lakossal rendelkező Leoben egyetemi város lakossága harminc ezerre zsugorodott. Lehet-e ilyen körülmények között optimistának lenni? Még élesebben: milyen mértékben szabad ilyen körülmények között optimistának lenni anélkül, hogy az ember a realitáshoz való viszonyát el ne veszítse, mert ugye a realitáshoz való viszony a mélylélektan szabályai szerint a pszichikus higiénia alapvető követelménye. A realitástól való eltávolodás a pszichikus megbetegedések súlyosságának a mércéje: enyhébb eltávolodás neurotikus, gorombább eltávolodások pszichotikus defektusokhoz vezetnek.

7. Prominens polgári pártképviselek szociáldemokrata pártkáderek szerepében

A realitástól való eltávolodás iskola példáját Wilfried MARTENS, az Európai Unió kereszténydemokrata frakciójának vezetője és Helmut KOHL volt német kancellár nyilatkozatai világítják meg talán a legélesebben. KOHL a *szociális piacgazdaság szükségességéről* nyilatkozik, MARTENS pedig rátesz egy lapáttal, úgy, hogy a legelszántabb szociáldemokrata pártmunkásnak is becsületére válna. MARTENS nem követel kevesebbet, mint *a munkához való jogot!* Ezt írja: „A dolgozók biztonságát és egészségügyi védelmét, a munkához való jogát és a munkafeltételeket, valamint a társadalombiztosítást és a szociális biztonságot”, vitathatatlan társadalmi feladatnak kell tekinteni. (Európai beszédek. 1996.61.o.)

Wilfried MARTENS a munkanélküliség problémájának megoldását egyenesen Európa jövőjének biztosíthatóságával köti össze: „Tekintettel az Európai Közösség 40 millió szegényére, több mint 15 millió munkanélküliére és számos alulfejlett régiójára, a közösségi Európának csak akkor van értelme, ha egyszerre gazdasági és szociális termé-

szetű.” (i. m. 61. o.) Lám, 1990-ben - amikor MARTENS ezt nyilatkozta - Európának „csak” 15 millió munkanélküli okozott fejfájást; 1996-ban már jóval húsz millió fölött!

Felmerül még egyszer a kérdés, hogy mennyire indokolt az optimizmus, ha egy olyan prominens és kompetens politikus mint Wilfried MARTENS Európa jövőjét a munkanélküliség megoldásától teszi függővé, attól, amit a jelenlegi társadalmi és gazdasági berendezkedés, a korlátlan piaci vállalkozásokon nyugvó szisztéma nyilván képtelen megoldani.

8. Európa ellen nem lehet kifogás

Menjünk egy lépéssel tovább: 1997 február6.-a máris mint fekete csütörtök ment be a német történelembe. Ekkor derült ki ugyanis, hogy Németországban - tehát *nem* Európában - a munkanélküliség 4.000.000-ról 4.800.000-re növekedett. A munkanélküliség rekordértéket ért el és meghaladta a 12%-ot. Az ECU bevezetése veszélyeztetett - hangzott el a legkülönbözőbb politikai és gazdasági fórumokon. Mondom, attól, hogy az ECU-t mégis bevezetik, a helyzet még nem fog javulni, realitásoktól való eltávolodások ébresztette optimizmus káros - a munkanélküliség, az eltorzult társadalmi és gazdasági viszonyok, a társadalmi cél-összeférhetetlenség marad. Íme, itt is az Európai Unió létjogosultsága került górcső alá, amiből kiderül, hogy nem Európával van baj, hanem azzal a társadalmi és gazdasági renddel, amelyet Európa a monetáris kényszerhelyzet alapján magáévá kellett hogy tegyen és amihez nekünk is csatlakozni kell.

Mi, egy genetikusan alaposan kevert nemzet, akik magyarnak valljuk magunkat, ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy nem az Európai Unióval van a baj, hiszen ez a szövetség lényegbevágóan hozzájárulhatna ahhoz, hogy a Kárpát medencében szétszórta magukat magyarnak vallók, a sajátos magyar hagyományokat őrzők és aszerint is élők közelebb kerülhetnének egymáshoz úgy, hogy a békés együttélés a többi

ugyancsak kevert nemzetekkel, akiknek öntudata valamilyen identitáshoz köti őket, ugyancsak fenntudna maradni. Az ön identifikáció lehetőségének fennmaradása a pszichikus higiénia szempontjából fontos. A határok formaságok nélküli átjárhatósága mutatkozik az egyedüli útnak a magyarság szétszakitottságnak megszüntetésére. Nem Európával van a baj, hanem azzal a társadalmi és gazdasági berendezkedéssel, amiről ott, Nyugaton, már régen kiderült, hogy teljesen alkalmatlan egy olyan társadalom alakítására, amely legalább a minimális társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőséget érvényesíteni hagyja; alkalmatlan a nevelés és általában a szocializáció legalapvetőbb problémáit megoldani.

A baj ott van, hogy az erkölcsileg szétzüllesztet Európához kell jogharmonizációval csatlakozni és nem ott, hogy Európához kell csatlakozni. És ez semmi okot nem ad az optimizmusra.

9. Pardon. A „macska” kerülgeti a forró kását.

Térjünk vissza Wilfried MARTENS beszédeihez. „Tekintettel az Európai Közösség 40 millió szegényére, több mint 15 millió munkanélkülijére és számos alulfejlett régiójára - állítja MARTENS - a közösségi Európának csak akkor van értelme, ha egyszerre *gazdasági és szociális természetű.*” (i. m. 61. o.) Vajon mi bújhat meg e mögött a gazdasági és szociális természetű közös Európa mögött? Csak nem egy új rendszer, amelyben az önérdékű piaci vállalkozások egyeduralma megszűnik és a kollektív érdekek is helyet kapnak? Csak nem a szociális piacgazdasághoz hasonló rendszer megszületésétől teszi MARTENS a közös Európa életképességét függővé? A gyanú indokolt, hogy attól, hiszen KOHL is szinte állandó jelleggel erre utal; a német hivatalos politika is erre épül fel, legalább is szándéknyilatkozatokban. Emlékezetes marad 1996 szeptember 2., amikor HORN Gyula aláírta a Bajorországtól kapott 500 millió márkás hitelről szóló szerződést, és a bajor fél kihangsúlyozta, hogy a hitel *a szociális piacgazdaság kiépítésének céljából* folyósítják. Érdekes, - majdnem kicsúszott a számon, hogy a nagy baráti Szovjetunió, de nem ez, hanem a nagy baráti Németország hivatalos képviselői kimerik ejteni a szociális

piacgazdaság felé való lépések szükségességét a szájukon, de ugyanakkor sok túlbuzgó de nálam sokkal okosabb és kompetensebb de feltétlen mindenkor rendszerhű értelmiségi - tisztelet a kivételnek - szinte pánik szerűen még a gyanú felmerülésének lehetőségét is kerüli, hogy ők vallják, a jövő társadalmának a felépítése során mégiscsak valahogy a szociális piacgazdaság alapelveiből kellene kiindulni. Az optimizmus esélye ezen az alapon nem nagy.

Lám, 1990-ben - amikor MARTENS az előző nyilatkozatott tette Európának „csak” 15 millió munkanélküli okozott fejfájást; 1996-ban már jóval húsz millió fölött! És azóta csak romlott a helyzet. És itt megint felmerül a kérdés, hogy optimizmus vagy pesszimizmus legyen a jövőkutató kenyere?

10. Neurotikus vagy pszichotikus társadalom?

Úgy néz ki, hogy a realitásoktól való goromba eltávolodások időszakát éljük és ezért a neurotikus társadalom kategória már nem érvényes. Sokkal inkább a pszichotikus társadalmi jelző fejezi ki azt, ami napjainkban zajlik. Valószínű ezért nevezi a Romai Klub a mai monetáris társadalmi berendezkedést skizofrének. (Statiqum 1995. 77. o.) A skizofrénia járványszerű terjedésénél tragikusabb nem is történhet velünk, de azért legyünk optimisták: Egyszer csak rá fognak jönni azok, akik valamit tehetnek ellene, hogy ez így kérem nem mehet tovább, ideje lesz a pszichikus higiéniára ügyelni. És ezzel ki is mondják majd remélhetőleg a jelenlegi vállalkozás etika változásának - az erkölcs felértékelésének - szükségességét.

VOCKENHUBER osztrák parlamentáris képviselő szerint az ami napjainkban a realitásoktól való eltávolodást jelzi, nem csak a politikusokra jellemző, hanem pszeudo tudományos kutatóintézetekre is, amelyek megbízatások elnyerése érdekében azt szajkózzák amit az éppen a hatalmon lévő kormánykörök elvárnak tőlük. A képviselő 1997 április 13.-án kisugárzott Zur Sache című kerek asztal beszélgetés során beszélt erről és úgy nyilatkozott, hogy a prognózisok akkor helyesek, ha az ember közlésük után a pozitív előjeleket habozás nélkül negatívra cseréli.

11. Optimizmus mint házi feladat és a reális lehetőség

Úgy néz ki, hogy az optimizmus a monetáris körök érdekeinek védelmében előírt házi feladatnak tekinthető. Nem csak Magyarország, nem csak Európa, hanem a világ társadalmi és gazdasági rendszere van kényszerpályán. És pont ebben az aspektusban búvik meg az optimizmus csírája. Ha ugyanis azok a körök, amelyeknek az adott rendszer olymértékben kedvez, hogy minden más érdeket képesek kíméletlenül kizárni, akkor érdekeik hajszolása közben egyszer szükségszerűen el kell jutni oda, hogy nem lesz kinek eladni, azaz a kereslet olyannyira beszűkül, hogy a vállalkozás értelmét veszti. Legkésőbb ez a megrázó negatív utóélmény, az instrumentális kondicionálás (az eredményén alapuló tanulási mechanizmusa) lesz az a tényező, amely előreláthatólag egy alapvető társadalmi és gazdasági rend váltáshoz és a vállalkozás etika gyökeres megváltozásához fog vezetni. És ha a jövő társadalmi és gazdasági rendje nem is lehet az, ami a szociális piacgazdaság alatt volt - nem lehet az államot a végtelenségig kiszipolyozni - mégis a szociális piacgazdaság alapelveiből kell majd kiindulni. Ez az amit felelős optimizmussal és bizonyossággal a jövőről mondani tudok és mondani kívánok és amiről mondhatom, egy cseppet sem tartok attól, hogy a jövő ezt az állításomat megfogja cáfolni.

12. A kis- és középvállalatok fejlesztésének háttere, vagy amiről nem beszélünk.

Nem látok reményt felcsillanni a napjainkban zajló akcióban, amelynek során a kis és középvállalatok fejlesztési programja az Európai Beruházási Bank szárnyai alatt kibontakozni látszik. Pesszimizmusom oka az előzmények ismeretében válhat beláthatóvá.

A maastrichti konferencia időszakában hivatalban lévő akkori német külügyminiszter H.D. GENSCHER *eredménytelenül* megkísérelte elérni, hogy az Európai Unió alapelvei közé vegyék fel a munkanélküliség megszüntetésére irányuló intézkedések szükségességét. Miután

1997-ben Franciaországban és Angliában a szociáldemokraták kerültek kormányra és ezek a választási kampányban beígérték a munkanélküliség megszüntetését, igyekeztek meggyőzni a közvéleményt, hogy komolyan veszik a kérdést. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a követelés, hogy az Európai Unió vegye fel programjába a munkanélküliség megszüntetése elleni harc szükségességét. Azóta folyik ez a harc. A szociáldemokrata politikusok egymás kezébe adják a kilincset és tárgyalnak. Aztán megint tárgyalnak. Az üres szó nem képes az állami költségvetést feltölteni. A politikusok jó szándékáról gyakran meg lehetünk győződve, de a pénz, ami valóban beszél, máshol van, ezért állami beavatkozásra nem kerülhet sor. Ezt látván, az Európai tagállamok az 1997 júniusában Amsterdamban tartott megbeszélésen felvették ugyan a munkanélküliség elleni harc szükségességét az alapelvek közé, de megvalósítását az Európai Beruházási Bank hatáskörébe utalták. Az alapelv kimondja, hogy a munkanélküliség problémájának a megoldása a kis és középvállalatok fejlesztésén keresztül látszik megoldhatónak. Az indok figyelemre méltó: a nemzetközi nagyvállalatoktól aligha lehet kielégítően elvárni, hogy munkahelyeket teremtsenek. Ezek kenyere - haszna - az automatizálásban van. Ez pedig nem hogy nem teremt munkahelyeket, hanem sőt, munkahelyeket szüntet meg.

A munkanélküliség megszüntetését leszögezõ elv szépséghibája, hogy az alapelvvel egybekötve Európa egy fontos állami feladatot az Európai beruházási Bankra bízott, azaz a bankszféra monetáris érdekeltiségének hatáskörébe utalt, anélkül, hogy a tagállamoknak pénzeszközöket kellene rendelkezésre bocsátani, mert hát erre nem is lennének képesek.

A kis- és középvállalatok sorsa tehát a bankszféra hatáskörébe került és tudjuk, hogy a bankoktól mit lehet elvárni és mit nem. Nincs az a hatalom, amely a kis és középvállalatokat a szigorúan megkövetelt gazdasági racionalizmus elvétől képes lenne megóvni. A szigorú gazdasági racionalizmus nem engedheti meg olyan vállalatok működését,

amelyeknél a befektetés - a hitel - nem térül meg. Márpedig arra, hogy sok esetben nem fog megtérülni, a legfontosabb ok adott. Ugyanis arra, amire a program épül, nem lehet számítani. Nem lehet számítani arra, hogy majd a nemzetközi nagyvállalatok bedolgozási szerződésekkel a kis és közép vállalatokat önzetlenül segíteni fogják. Ha a nemzetközi nagyvállalatok saját maguk olcsóbban előtudják állítani azokat a termékeket amelyeket az elképzelés szerint a kis és közepes vállalatoknak kellene legyártani, akkor saját maguk fognak a vállalkozáshoz. Vagy talán elképzelhető, hogy felebaráti szeretettől hajtva a nemzetközi nagyvállalatok nyereségük egy részéről lefognak mondani?

Arra is számítani kell, hogy a kis és középvállalatok között kíméletlen konkurencia harc fog beindulni azért, hogy ki lehessen nemzetközi nagyvállalatok bedolgozója, szállítója. A konkurenciaharcban az árakat és előreláthatólag ezzel párhuzamosan a munkabéreket is lefognak nyomni. Az, hogy a munkanélküliség leküzdésének szükségét felvették az európai alapelvek közé, koránt sem változtatta meg a szabadpiaci mechanizmusok korlátlan érvényesülését és ennek súlyos következményeit.

Különben az ötlet - a kis és közepes vállalatok fejlesztése - Magyarországon nem új. A rendszerváltás után szinte szuggerálták, hogy vállalkozzatok, vegyetek fel kölcsönt. Az eredmény egy olyan csődhalmaz amely a világviszonylatban tapasztalható csődhalmaz mögött semmivel sem marad vissza. A csődök sora azt jelenti, hogy munkahelyek szűnnek meg sorozatban.

Nos, az elmondottak alapján optimizmus vagy pesszimizmus indokolt?

13. Kereslet-csökkenés annyi, mint a fuldoklótól elvett oxigénpalack.

Világos, hogy a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetűek kereslete növekszik. Ez a kereslet a luxusjavak felé fordul, olyan javak felé, amelyek előállításuk automatizált termelési folyamatokon nyugszik, amelyek nem munkaerő-igényesek.

A jelenlegi társadalmi és gazdasági rend ellehetetlenülése alapvetően abban keresendő, hogy *a tömeges keresletet kiiktatja*. Munkanélküli segélyekből, szociális segélyekből nem lehet egy működőképes társadalmat fenntartani. A hajléktalanok keresletet mellőző kényszer magatartásai meg egyenesen a társadalmi cél-összeférhetetlenség miatt komoly elcsúszás és konfliktusok forrásává válhatnak. Az igények növekedése sem lehet a jövő alapja. A technika fejlődésével adódó lehetőségeket kihasználva a tőke profit reményében kielégíteni igyekszik azokat az igényeket, amelyeket a technikai fejlődés tálcán hoz és fordítva. A tőke a kutatásokat azért finanszírozza, hogy konkurenciával szemben előnyre tegyen szert, s ha az előnye meg van, akkor szinte szuggerálja, hogy az előny nem a vállalkozás előnye, hanem a keresletet képviselő vásárlóké, akik jól járnak, ha igényeiket növelik és ismételtlen a fejlettebb konstrukciókat veszik igénybe, ami azzal jár, hogy a fejletlenebbeket ismételtlen eldobják.

14. A szisztéma, amely saját megsemmisítését szüli.

Itt egy olyan rendszerrel állunk szembe, amely szükségszerűen szüli a végét, mert egy végtelen technikai fejlesztésre és ezzel szorosan összefüggő gazdasági növekedésre épít, viszont egy véges világban végtelen gazdasági növekedés úgy a nyersanyagok korlátozottságát mint a természet tűrőképességét tekintve lehetetlen. Ha egy társadalmi és gazdasági rend a korlátlan gazdasági növekedésre tesz, akkor egyben arra is, hogy a rendszer végét beprogramozza. Ezen túlmenően etikátlan, hogy a munkanélküliség enyhítését a gazdasági növekedéstől teszi

függővé, attól, amiről előre biztosan tudni lehet, hogy tartósan nem valósítható meg. Legkésőbb itt válik nyilvánvalóvá, hogy a jövőt illetően a mai vállalkozás etikának - azt amit a vállalkozásban a társadalmi alapbeállítódás ma jónak ítél - szükségszerűen változnia kell.

A tények mutatják, hogy minden erőlködés hiába való: szerény két, két és fél százalékos gazdasági növekedés nem képes a munkanélküliség problémáján segíteni. Ennek egyszerű oka az, hogy a gazdasági növekedést nem munkaerő bevetésével - munkaerő kereslet növeléssel - hanem a technika fejlesztésével érik el. Úgy látszik, hogy nagyon igazuk volt azoknak az angol parasztnak, akik annak idején a gőzmozdonyok ellen fordultak, azzal az indoklással, hogy a gép elfogja venni tőlük a munkát és a kenyeret. Ezt annyiban kell módosítanunk, hogy a gép annakidején még nem jelentett különösebb konkurenciát a munkával szemben, mert a permanensen egymásután jelentkező technikai fejlettségi szintek és a gazdasági növekedés üteme nem volt olyan nagy, hogy a vállalkozások a munkaerő kínálatot a konjunktúralis szakaszokban fel nem tudta volna szívni. Ma más a helyzet:

- Az automatizálás kevés magas képzettségű szakemberre tart igényt - manegerekre és mérnökökre. Széles tömegek válnak feleslegessé.
- A mamutvállalatok házassága munkaerőt szabadít fel. A tőkekoncentráció hatalmas méreteket ölt és ugyanilyen mértékben szűnnek meg az integrált vállalatokban azok az osztályok, üzemek és munkakörök, amelyek az új gigantikus vállalati szervezetben duplán lennének képviselve.

Jó példa erre a német Volkswagen cég expanziója. Ez bekebelezte a SEAT, az AUDI, a ROYS-ROYS, és a SKODA cégeket. Természetesen a fejlesztés és kutatás központosításával költségtakarékosabban tud gazdálkodni a gigantikus cég mint a korábban önálló vállalatok egyedül. Ugyancsak tanulságos példa lehet a Deutsche Bank vállalkozása, amelyek során megvásárolta az Amerikai Egyesült Államok negyedik legnagyobb bankját és így a világ vezető pénzintézetévé vált. Szemléletünk szempontjából érdekes, hogy bejelentették, a duplán működő

osztályokra és munkahelyekre nincs szükség. Tizenegy ezer banki tisztviselő válik feleslegessé.

Optimizmus vagy pesszimizmus indokolt?

15. A fejre állított klasszikus kapitalista elvek zsákutcában.

Nem rég még azt tanítottam hallgatóimnak, hogy ha biztos és jól jövedelmező állást akarnak, akkor igyekezzenek olyan vállalatoknál elhelyezkedni, amelyeknek pénzüik van, vagy pénz fölött rendelkeznek. Ugyanis minden társadalmi és gazdasági rendben vannak vezető intézmények, amelyek a társadalomban különösen megbecsülnek. Mindazoknak a munkája, szociális szerepe, akik ezekben az intézményekben dolgoznak, felértékelődik és ez megnyilvánul a munkahely biztonságban és jövedelmezésében. Spártában a nevelés intézménye és a katonaság volt a legmegbecsültebb, a középkori Európában az egyházi intézmények, a klasszikus kapitalizmusban a gyárosok, a diktatúrákban az egységpártok intézményei, a rendőrség és belügyi intézmények, a monetarizmusban mindazok, amelyek - mint ahogy mondtam - valamilyen legitimáció alapján pénz fölött rendelkeznek. A monetarizmusban mértéktelenül burjánzó egyéni érdek ezt az eddig messzemenőn érvényes szabályt nyilván hatályon kívül helyezte, ma már a bankalkalmazottak sem lehetnek biztos a dolgukban.

A monetáris viszonyok nem csak a vezérintézmények szerepét bizonytalanította el, hanem a klasszikus kapitalizmusra érvényes minden szabályt és törvényszerűséget. A konjunkturális szakaszokra többé nem lehet hagyatkozni, mert a konjunkturális ingadozások jótékony hatása a fellendülések időszakában nem érvényesül többé; a hátrányos helyzetűek alázatossága és agresszivitása valamint az előnyös helyzetűek vállalkozási agresszivitása közötti összefüggéseket is elsöpörte a profit éhség vihara.

Lehetünk-e ezek után optimisták?

16. A vállalkozás-etikával és a tudománnyal szembeni követelményeknek változni kell

Mindenesetre indokolt leszögezni, hogy a jövő vállalkozási etikájának és a tudományosság megítélésének változni kell.

- A vállalkozás akkor etikus, ha tisztességes haszon mellett a munkaerőt nem iktatja ki a termelési folyamatból.
- Tudománynak azt kell tekinteni, amely képes felvázolni, hogyan lehet a technika fejlődését biztosítani úgy, hogy az ember a termelési folyamatokból ne essen ki.

Konrád LORENZ világosan kifejtette, hogy nem a tudománnyal van a baj, „hanem abban - legalábbis napjainkig - hogy kevés hatalmat adott kezünkbe magunkkal szemben.” (Die Hoffnungen unserer Zeit. München 1963. 143. o.)

Az emberré válás szükségessége határozza meg tehát a teendőket, a tudomány megítélését éppen úgy mint a vállalkozás etikával szembeni követelményeket.

17. Vállalkozás-etika vállalkozó nélkül?

Vállalkozás-etika olyan értelemben nem létezik, hogy egy tárgyilagossított fogalomnak nem lehet etikája. Etikája csak az embernek - a vállalkozónak - lehet. A vállalkozók etikája pedig nem igen fog valamikor is a kulturális alapbeállítódásban megnyilvánuló etikától vagy etikátlanságtól lényegesen eltérni. Ha a vállalkozás etika megváltozását elengedhetetlennek tartjuk, akkor látni kell, hogy az emberiség története nem áll egyébből, mint kísérletek sorából, amelyek mindenkori célja volt, hogy az ember az állatra jellemző egoisztikus, agresszív és bekebelezésen - birtokláson - alapuló hajtóerőktől minél távolabb kerüljön.

18. A vadon gazdálkodása és a kulturális gazdálkodás

Az ember azért kreálta a kultúrát, hogy a vadon gazdálkodásától minél távolabb kerüljön. A kultúra lényegében nem egyéb mint valamilyen felfogás a jóról és rosszról, arról hogy az embernek valamilyen társadalomban mit szabad és mit nem. Ezzel szemben szabad pályán - a vadonban - a természet rendje szerint az alapvető hajtóerők korlátok nélkül gondoskodnak az egyed és a faj fenntartásáról. Minden aktivitás - rámenősség, vállalkozás - az alapvető szükséglet feszültségek, az éhség és a szexualitás - feloldására vannak beprogramozva. És ezek szigorú szabályoknak van alávetve. Minden szabály közös nevezője az, hogy az életet - az individuális életet és a fajt - fenn kell tartani. A viselkedés erre van ráállítva, azaz ösztönös. *Ez a vadon gazdálkodása.*

Egy kultúra normatív rendszere is az egyed és a faj fenntartásáról kíván gondoskodni - lehetőleg minél emberibb módon. Mennél jobban eltér ez a gondoskodás a vadon szabályaitól, annál inkább sikerül az embernek az állat szintjéről felemelkedni. *Ez a kulturális gazdálkodás lényege.*

19. Kultúra, vallási kultúra és a döntő második lépés

A kulturális gazdálkodás mindenféleképpen korlátozást jelent; az állati szintű egoizmus, agresszió és birtoklás elementáris erővel megnyilvánuló magatartásminták mederbetételét jelenti. A vallások feladata - minden vallási kultúra feladata - a sátánizmust kivéve - hogy az embert parancsolatokkal és tilalmakkal, ritualizált viselkedési mintákkal az állati szintből kiemelje, „jobbá tegye”, még akkor is, ha ez a szándék a történelem folyamán olykor visszafelé sült el.

A természet bölcsen gondoskodott arról, hogy a vallás minden kultúrában szükségletként jelenjen meg. A kultúra - ami mindig valamilyen szinten a vallással - ha másként nem egy pártvallással - fonódott össze, az a tényező amely első lépésként viselkedési normákkal - viselkedési mintákkal - vezette ki az embert az állati ösztönök világából.

A második lépést - az értelem diadalát - az ember főleg a technika fejlesztésében - *önmaga kényelmének érdekében* tette meg. *Önmagával szemben* - a társadalmi kapcsolatok emberségességét és természetesen a társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőséget illetően - már nem volt képes az emberré válás szempontjából döntő második lépést maradéktalanul megtenni. Persze, ez a lépés nehéz, mert azt a viselkedést, amit a kultúrában kondicionált viselkedési minták automatikusan váltanak ki, a második lépésben már az értelemnek kellene kormányozni.

- Az értelem pedig kulturális korlátok nélkül a vissza nem fejlődött állati eredetű hajtóerőkkel a háttérben azt diktálja, hogy cselekedj mindig saját érdekeid szerint úgy, hogy az a legnagyobb élvezettel és haszonnal járjon. Ennek a beállítódásnak a racionalizálására a korlátlan piaci mechanizmusok - a korlátlan kapitalizmus alapelve - tökéletesen megfelel. Természetesen a piaci vállalkozás-etika is ezen az alapelven nyugszik.

Viszont a kultúra és a vallási kultúra mindig az ellenkezőjét követeli, azt, hogy az ember uralkodjon önmagán és elementáris hajtóerejét mederbe terelje, azaz ne mindig a legnagyobb egyéni előny és élvezet legyen viselkedésének - gazdálkodásának és vállalkozásának - célja. Itt a kollektív érdekeknek is fix helye van, mert nem csak Én vagyok, hanem Te is vagy, Mi is vagyunk és Ti is vagytok. Ez a realitás. Nyilván ez az oka annak, hogy FREUD hangsúlyozta: az emberi lét pszichikus célja az örömszerzés elvétől való eltávolodás és ezzel párhuzamosan a realitás elvéhez való közeledés, anélkül, hogy az örömszerzés elvét teljes mértékben el kellene vetni, mert hát ezt nem is lehet - ezért volt és marad a vállalkozás hajtóereje az önérdek. De korlátozni, mederbe terelni lehet - szükséges.

Figyelemre méltó, hogy a kultúra és a vallási kultúra kivétel nélkül a freudi két életfenntartó hajtóerejének mederbeterelését, az éhség és a szexualitás mederbeterelését tűzte ki célul, mert ezek azok a szükségletek, amelyek kielégítését a természet nem bízta a belátásra, hanem sokkal inkább arra az elvre, hogy élőlényeket évezettel ajándékozza

meg, ha azok az életfenntartás szempontjából szükséges viselkedéseket magvalósítják: a éhség csillapítása élvezettel jár és a csillapítás az egyed fennmaradását szolgálja; a szexuális szükséglet kielégítése is élvezettel jár és a faj fenntartását szolgálja. Az élvezet tehát motiváció, eszköz, jutalom, a természet szándékának követéséért és nem cél.

- Ha a vállalkozás-etika az ok és okozati összefüggéseket ignorálja, nem csak a vállalkozás etikát, hanem a tőke biztosította hatalmának latba vetésével a kultúra egészét tereli vissza vadonba és nem az emberré válás felé. Ez fordítva is érvényes: Ha egy kultúra lehetővé teszi, hogy a vállalkozás-etika az ok és okozati összefüggéseket megfordítsa, akkor nem az emberré válás felé terel, hanem vissza a vadonba.

Mint mondtam, a kultúra és a vallási kultúra együttesen éppen azokat az örömeket - amelyek állati szinten elementáris erővel jelentkeznek - pontosan ezeknek az örömeket kívánja az emberré válás érdekében korlátozni - hogy ezek ne úgy érvényesüljenek mint az állatoknál: A kereszténység ezt a szexualitás korlátozásával - ami a múltban szinte fanatikus szexualitás ellenességbe csapott át - és a házasság szentségének bevezetésével kísérelte meg elérni. A zsidó vallásban a házasság és a család becsülete sérthetetlen, a családi összetartozás érzése a legnemesebbek közé tartozik. Talán a mohamedán vallásban van a családnak és a szexuális kapcsolatok szabályozásának a legnagyobb jelentősége. A mi kultúrkörünkben a neveléssel képzettársított fátyolozásnak is meg van az értelme: a nő ne ébresszen olyan érzelmet, amelynek kielégítése korlátokba ütközik.

Az éhség fölötti önuralom gyakorlását szolgálja többek között a kereszténységben a böjtölés, a zsidó vallásban a kóser étkezés, a mohamedán vallásban a ramadán időszaka, amely egy hónapig tart. A ramadánban naplemente előtt nem szabad se enni, se inni, se szeretkezni se szeszes italt fogyasztani. A vallási rituálék, az istentisztelet monoton imái, a lágy és fennkölt orgona hangja, a buddhista elmélkedés és önuralom gyakorlása, a zsidó vallásban a testbeszéddel egybe-

kötött ima, a mohamedán vallás parancsai szerint a rendszeres ima napközben ugyancsak testbeszéddel egybekötött formasággal, Mekka felé való fordulással, mind mind egy célt szolgálnak, azt, hogy az embert figyelmeztessék, itt az ideje az állatvilágra jellemző örömszerzés elvén valamilyen - akármilyen - szabályok elismerésén és begyakorlásán keresztül úrrá lenni; ideje olyan viselkedési mintákat kondicionálni, begyakorolni, amelyek az önmechtartóztatást, az önorganizációt fejlesztik; figyelmeztetnek arra, hogy nem lehet úgy mint az állat minden hajtóerőt szabadon kiélni, korlátlan kiéléssel nem lehet olyan társadalmat felépíteni, amelyben legalább egy minimális társadalmi célösszeférhetőség biztosítható - és nem lehet azt a bizonyosságot fenntartani, hogy egy rendezett világban élünk.

A zsidó vallásban a szombat, a keresztény vallásban a vasárnap az a nap, amikor az elementáris hajtóerők nyugalmanak kellene bekövetkeznie. Ez természetesen önuralmat követel. Ez az a nap, amikor az ember elmélkedéssel kellene hogy keresse önmagát és megtanulja önmagát általánosan kézben tartani. Ezekben a napokban minden más tevékenység tilos. Minden olyan vállalkozás, amely nem ezt és az előzőekben leírt célt szolgálja, hanem a nyilvánvaló céllal ellentétes érdekeket követ, a kultúra, a vallási kultúra és a mélylélektan felismerései alapján is etikátlannak bizonyul.

20. Új vállalkozás-etika és a még meg nem született új ember

A szeresd felebarátodat mint tenmagad keresztény elvnek az ember - az új ember - a mindig újabb és tökéletesebb ember - megszületése a célja. Még a kommunista ideológia - vallás - által meghirdetett új, kommunista embertípus megszületése is ezt célozza meg. A kereszténység és a kommunizmus között az emberré válás törekvését illetően aligha van lényeges különbség; a filozófiai alapállás és az ezen nyugvó ideológia bármennyire is összeférhetetlen, ami az emberrá válást illeti a célok közösek.

A kommunista új embertípus - ha megszületett volna - az ideológia kívánsága szerint messzemenően képes lett volna a keresztény szeressd felebarátodat mint tenmagadat parancsot megvalósítani, hiszen az új kommunista embertípus egy olyan új ember megszületésétől várta a jobb jövőt, amely a legjobb képességei szerint dolgozik és a javakból csak annyit vesz igénybe, amennyire szerénységének figyelembe vételével valóban szüksége van. A tradicionális katolikus hetilap neve, az Új ember jól kifejezi a szóban forgó összefüggést.

21. Kultúra, vállalkozás-etika és a súlyozott képzettségi ajánlatok

Ha a vállalkozás-etika változtatását elengedhetetlen feltételnek tartjuk egy jobb jövőt ígérő társadalom megteremtése érdekében, akkor nem teszünk egyebet mint azt amit már előttünk mások - sokan - meghirdettek. Ráadásul tették ezt sokkal több tekintéllyel és anyagi eszközök birtokában mint mi. A kérdés az, hogy lehet-e az új vállalkozás-etikának sikere, ha a sok tekintélyes mozgalom az emberré válás elősegítése érdekében nem hozta meg a várt eredményt.

- A válasz egyértelmű. Az emberré válás mozgalmi azért maradtak lényeges változások nélkül, mert megfélemeztek a súlyozott képzettségi ajánlatokról, azokról, amelyek végeredményben a kulturális viselkedési mintákat kondicionálják.

Ha egy apa füstölgő cigarettával a szájában fiának lekever egy pofont mert az dohányzik, aligha fogja gyermekének tiszteletét - és főleg, amiről itt szó van - a nem dohányosok viselkedési mintáit kondicionálni. Ha luxusban dőzsölő fenevad-emberek zsíros libacombot rágcsálva az éhező parasztnak azt tanácsolják, hogy az tűrjön, majd a másvilágon kárpótolva lesz; ha nyilván örült papok látomásai és megérzései és örült de a tömegek által tisztelt diktátorok parancsai alapján dívik a vérontás, ha nemzeteket irtanak ki a „jó” nevében, ha embereket kínoznak halálra vagy elevenen égetik el őket az erkölcsre hivatkozva, s teszik ezt azok, akik a szeretet, a kommunista erkölcs vagy más nemes célok megvalósítását írták zászlajukra, akkor nem születhet meg a sem

kereszténység sem a kommunizmus újembere - semmilyen rendszer újembere. Mutatis mutandis: ha a súlyozott képzettársítási ajánlatok - *a mindennapok tapasztalati, a reklámok és a gyakorlat* - azt sugallja, hogy élvezd az életet és csak magaddal törődj, nem vétesz semmit, mert itt vannak a privát alapon működő jótékonyosságú intézmények meg alapítványok, akik beugranak helyetted, akkor ebből soha nem lesz egy olyan vállalkozás etika, amely az élni, s élni hagyni elvét képes lenne megvalósítani.

Ha az ember a reklámokban nap mint nap olyasmiket hall, hogy mon sherie halmozzuk az élvezeteket, akkor ebből soha nem lesz olyan kondicionált alapbeállítódás, amely az emberré válást lényegesen elősegíthetné. Sőt, ha a piaci mechanizmusok sugallta egyéni érdek felsőbbrendűsége egyeduralomra tesz szert, ha az egyéni érdek fetiszizmusa és a szabadosság uralja el társadalmat, akkor ebből nem csak az származik, hogy az ember még szándékaiban sem folytatja keserves útját az emberré válás felé, hanem kultúráját feladva elindul vissza oda, ahol a vadon szabályai érvényesülnek; oda, ahol az erősebb jogán a korlátlan szelekció érvényesül. Az egyéni érdekek korlátlan érvényesítésében felbomlik a kultúra, azaz az emberré válás felé vezető eddigi szerény mederbeterelés eredményei is érvényüket veszítik.

Az új ember megszületését nem lehet elodázni, még akkor sem, ha tudjuk, hogy az emberiség nem egy homogén társaság. Érdekkellentétek voltak, maradnak és lesznek. Ha tehát az emberiség kerül szóba, akkor ez olyan általános értékek ébresztésével - súlyozott képzettársítási ajánlatokkal - összeforruva értelmezendő, amelyek az egész emberiséget érintik. - A súlyozott képzettársítási ajánlatoknak át kell fogni az egész világot, ha eredményt akarunk elérni. A kérdés, ki képes és ki akarja ezt finanszírozni? Arra hogy a piaci mechanizmusok alapján működő vállalkozások valamikor is hajlandók lesznek erre a célra pénzt kiadni, jobb ha nem keressük a választ. Ahogy a dolgok ma festenek, a jogai-ból, szerepéből és vagyonából kiforgatott állam sem képes jelenleg erre pénzt kiadni, ezért jobb ha ebben az irányban sem feszegetjük a kérdést.

De azt a kérdést ismét feltehetjük, hogy legyünk optimisták vagy inkább pesszimisták?

22. A harmados társadalom

Világviszonylatban már megvalósult 1/3 : 2/3 társadalom, amelyben a polgárok egyharmada képes a javakat megtermelni. A monetáris viszonyok teremtői képesek kontinenseket leírni, ha azok nem hoznak elég profitot. Az egyharmad kétharmad társadalom megvalósulása napjainkban a fejlettebb posztindusztriális társadalmakban folyik. Az etikai probléma az, hogy a társadalom azon egyharmada, amelyik a javak megtermelésében részt vesz, a javakat az ehhez a réteghez tartozók között igyekszik elosztani, farizeus módon éreztetvén, hogy aki nem dolgozik az ne is egyék. Természetesen ezt nem mondják ki ilyen kereken, sőt, mióta Európában többségében szociáldemokrata kormányok kerültek hatalomra, a szociáldemokrata nemzetköziség zászlajára írta - kitudja hányadszor 1970 óta - a munkanélküliség problémájának a megoldását, amiből - pesszimizmus ide vagy oda - nem lesz semmi. A dolog annyira világos, hogy megértéséhez elemi iskolás szint elegendő.

23. Kisiskolás szintű vállalkozás etika

Egy Ausztriában megjelent cikkemben foglalkoztam a fenti kérdéssel. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy egy elemi iskolában a tanító néni felkér három gyereket egy szociális szerepjátékra. Pistike elvállalja a politikus szerepét, Péterke meg Palika a vállalkozó szerepébe bújnak. Az elképzelés szerint a három lurkó egy banketten vesz részt. Koccintanak és Pistike, a politikus, azt mondja hogy, jó lenne, ha a Péter meg Pali - a vállalkozók - üzemet létesítenének itt vagy ott, mert hát nagy a munkanélküliség. A politikusok - vallja be Pistike, mert neki van annyi esze és már a hírekből kiszűrte - jobbára csak ígérni tudnak, mert hát rávannak utalva a tőkére (a visszamaradt országokban a különösen a külföldi tőkére). A két vállalkozó gyerek félrehúzódik, összedugják a fejüket és azzal a minden gyerek számára logi-

kus kérdéssel térnek vissza, hogy hát nekik mi lenne a hasznuk az egézből. Pistike csak hímez hámoz, aztán azzal áll elő, hogy szerez nekik ingyen telket az építkezéshez. A két vállalkozó gyerkőc megint tanácskozik és azzal térnek vissza, hogy hát bizony még ez is kevés. Pistike zavarban van, de kénytelen valamit tenni, mert szava és ígérete ugyan köti a választókkal szemben, de elegendő pénze nincs. Végül beígéri, hogy beruházás esetén hajlandó lenne őket felmenteni a társasági adó megfizetésétől. És így tovább. Az alku kimenetelét hagyjuk a többi iskolás gyerek fantáziájára...

Az állam kiszolgáltatottságával együtt jár a széles tömegek kiszolgáltatottsága. Persze a kiszolgáltatottságot belehet humánus jelszavakkal tarkított papírba is csomagolni. A kiszolgáltatottság nem olyan jellegű, hogy azt nagy dobra kelljen verni. A kiszolgáltatottság lényege a krónikus pénzhiányban rejlik, abban, hogy abból a pénzvolumenből, amelyből kollektív célokat lehetne finanszírozni, többszörös csatornán keresztül elvándorol a pénz a tőkéhez, oda, ahol máris mértéktelenül sok van belőle és ahonnan minden politikus a pénzt várja. Nézzük meg ezt közelebbről.

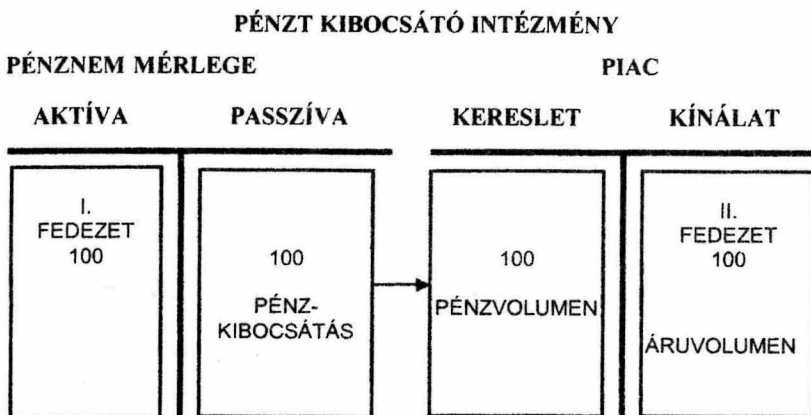
24. Indul a pénz vándorútra, mindig oda, mindig oda...

A forgalomban lévő pénzmennyiséget nem lehet tetszés szerint növelni. A klasszikus alapszabály szerint a forgalomban lévő pénzmennyiségnek optimális esetben kettős fedezettel kell rendelkeznie: A kibocsátott pénzmennyiség a kibocsátó intézmény pénznem-mérlegében a passzív oldalon adósággként szerepel. A mérlegegyenlőség szabálya szerint az aktíva és passzíva nagyságrendje megegyezik, azaz a kibocsátott pénzmennyiséget a kibocsátó intézmény aktíváinak fedezni kell. *Ez a fedezet I*, amely önmagában a pénz vásárlóerejének biztosítására nem elegendő. A gazdaság feladata, - pontosabban a vállalatok feladata - biztosítani, hogy a kibocsátott pénzmennyiségért a piacon árut lehessen vásárolni, azaz, a kibocsátott pénzmennyiségnek a piaci ajánlat értékével hozzávetőlegesen meg kell egyeznie. *Az ajánlat értéke a fedezet II*.

- A vállalatokra tehát óriási felelőség hárul a gazdaság stabilitása és a társadalmi cél-összeférhetőség biztosítása szempontjából, ami azt is jelenti, hogy kizárólag a profitszerzésre való beállítódás nem lehet a jövő vállalkozási etikájának alapja.

Modellszerűen bemutatva a következő képet kapjuk: ha a kibocsátott pénzmennyiséget 100 egységnek vesszük, akkor a fedezet I. és II. értékének is 100 - 100 egységnek kell lenni.

A pénznem mérleg és a piaci egyensúly összefüggését a következő egyszerű ábra kívánja megjeleníteni.

Teljes értékű pénz esetében, ha a pénz nemesfém-ből készül és névértéke megegyezik az érmébe beolvasztott nemesfém forgalmi értékével, akkor a pénzkibocsátó intézmény aktíváját, magát az árut, bocsátja rendelkezésre a piaci tranzakciók lebonyolítására; az intézményen belül a kibocsátott pénz fedezete értelmetlenné válik. Az Osztrák-Magyar-Monarchiában még az 1900-as századforduló után is ez volt a szabály. Forgalmaztak ugyan erősen névérték alatti bankjegyeket is, azonban ezeket mindenkor belehetett váltani aranyérmékre, árura. Az első világháború után a nemesfemen nyugvó pénznem elve nem változott, de az aranyra válthatóság lehetősége megszűnt.

Amilyen mértékben a pénz névértéke a pénz forgalmi értéke alatt van, olyan mértékben válik szükségessé a kibocsátott pénz I. számú fedezete, még akkor is, ha maga a pénz már nem váltható be árupénzre. A fedezet I. lehet nemesfém vagy olyan valuta és deviza, amelynek a I. fedezete nemesfém vagy más érték. A fedezet I. elvben lehet minden aktíva, amellyel a kibocsátó intézet a mérlegében szereplő *a pénzkibocsátással vállalt passzívájáért hitelesen felelni képes*, így például állami kincs, ékszerek, gyémánt és egyébek is. A fedezet I. egyrészt arra szolgál, hogy a pénzbe vetett bizalmat fenntartsa és arra, hogy ha a piacon a kibocsátott pénzmennyiséget áruajánlat hiányában csak behozatallal lehet biztosítani, akkor legyen miből - a fedezet I.-ből - az importált áruk ellenértékét kifizetni. Névértéken aluli pénz tartósan nem alkalmas adóság törlesztésre. Ha egy társadalom többet fogyaszt mint amit termel, hamarosan feléli a I. fedezetet és pénzneme a legkisebb piaci egyensúlytalanságra érzékenyen fog reagálni.

A pénzvolumennek - a pénzmennyiségnek, amely a keresletet képviseli - hozzávetőlegesen megkell egyeznie az ajánlat értékével. Pénznek számítanak a pénzszurogátok, azaz mindazok a nem készpénzfizetési módok is, amelyek egy modern társadalomban pénzt helyettesítenek, mint például a csekk, a váltó, a számla- és komputerpénz. A pénz forgási sebessége is szerepet játszik abban, hogy milyen mennyiségben szabad pénzt kibocsátani. Nagyobb sebesség kevesebb pénzt igényel, kisebb forgási sebesség többet.

Mindaddig amíg egy áru-egységre ugyanazon pénzmennyiség esik mint eredetileg, a pénznem stabil marad. Példánkban az eredeti állapot $100/100 = 1$; azaz egy áru egység egy pénzegységbe kerül. Ha a pénzmennyiség 120-ra növekszik és a kínálat nem változik, akkor $120/100$ lesz az arány; egy áru egység 1,20 ba fog kerülni. Ebben az esetben *inflációról* beszélünk. Fordított esetben, ha az ajánlat növekszik és a pénzmennyiség nem változik, akkor $100/120$ lesz az arány és egy áru egység ára 0,83-ra fog csökkenni. *Defláció* lép fel - az infláció ellenkezője.

A második világháború után az aranyra való beváltás lehetősége megszűnt. A világ pénzszükséglete olyannyira megnövekedett, hogy az aranytermelés nem tudott a követelményekkel lépést tartani.

Az aranyhiány problémájának a megoldására KEYNES egy nemzetközi pénznem - a bancor - létrehozására tett javaslatot. A bancor értéke már nem kötődött az arany értékéhez; az arany csupán elszámolási alapként jöhetett számításba. A bancor-kibocsátás érték nagyságát a Nemzetközi Valutaalap Igazgatótanácsának kellett volna meghatározni. Ennek lett volna a feladata a kibocsátott *bancor-értéket a mindenkori fedezett II.- höz igazítani, a forgalomban lévő bancor-értékét növelni vagy csökkenteni úgy, hogy az infláció elkerülhető legyen.* Ebben a rendszerben a fedezet I. jelentősége ugyan megcsappan, de nem vész el. Ez nem jelenthet problémát, mert a nemzeti pénznemek I. fedezetét a kielégítetlen mennyiségű és értékű aranytermelés amúgy sem tette lehetővé. Viszont lehetőség továbbra is fennmaradt, hogy idegen pénznemeket - valutát - fedezet I.-ként fellehessen használni, olyanokat, amelyek mögött jórészt nemes fém áll.

Az Amerikai Egyesült Államok a liberálisnak vélt tradícióihoz híven 1944-ben a Nemzetközi Valutaalap Bretton Woods-i konferenciáján megtorpedózta KEYNES bancor-tervét. Ebben nagy szerepet játszott a későbbi Nobel-díjas HAYEK professzor, KEYNES elszánt ellenfele, aki KEYNES professzor szociális piacgazdaság szükségességéről szóló filozófiáját a leghatározottabban elutasította. HAYEK számára a szabad piaci elveken nyugvó kapitalista gazdálkodás jelentette a legfejlettebb gazdálkodási módot. Végül is a HAYEK és FRIEDMAN féle kooperáció győzelme vezetett el a mai monetáris társadalomhoz. Ezen kiegészítő megjegyzés után térjünk vissza ahhoz a tényhez, hogy az USA, a második világháború egyik győztese és a világ vezető hatalma felvállalta a világbankár szerepét, kötelezte magát arra, hogy a dollárt korlátozás nélkül aranyra cseréli, úgy mint ez az aranykorszak fénykorában ismertetett módon szokásos volt. A dollár fixen kötődött az aranyhoz és a többi pénznem a dollárhoz. Az át-

meneti presztízsnyeréséért, amely a világbankár szerepe az Amerikai Egyesült Államoknak hozott, nagy árat kellett fizetni. Az USA aranytartáléka erősen megcsappant. Végül is a világbankárja kénytelen volt 1971-ben a dollár aranyra való átváltási kötelezettségét felmondani. Tették ezt nagy körütekintéssel. Már 1969-ben érvényben volt a módosított új Nemzetközi Valutaalap Szabályzat, amely lényegét tekintve kénytelen volt KEYNES elképzeléseihez visszatérni. A valutaalap létrehozta a saját pénzegységét, ami egy lehívási jog formájában jelenik meg (SDR - Special Drawing Right, azaz Rendkívüli Lehívási Jog). A lényeg az, hogy a Nemzetközi Valutaalap Igazgatótanácsa ötévenként korrigálja a világ pénzmennyiségének értékét - azaz *ennek értékét a fedezet II.-hez igazítja* - úgy, hogy ne merüljenek fel likviditási nehézségek és egyben az infláció is elkerülhető legyen.

- Öt éven belül azonban a forgalomban lévő pénzmennyiség változatlan marad, ezért minden haszon - értéktöbblet - a pénzmennyiségből hasít ki egy részt és csapja hozzá a nemzetközi tőkeálmányhoz. A másik oldalról nézve zsugorodik az a pénzmennyiség, ami kollektív célok megvalósítását szolgálhatnák

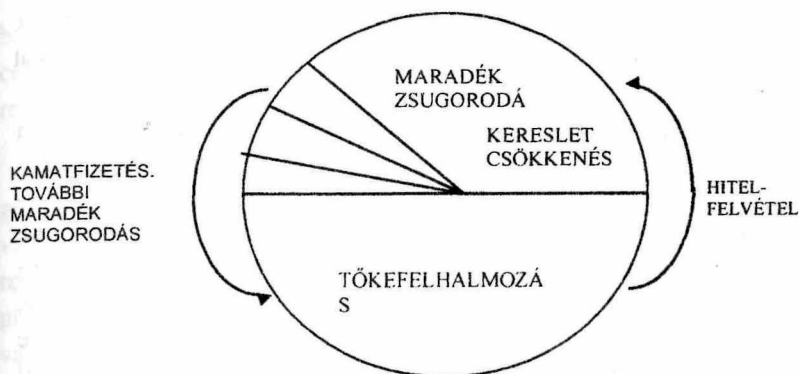
1971 óta a valuta és deviza árfolyamok a szabadpiaci mechanizmusok kereslet-kínálat szabálya alapján alakulnak - „*lebegnek*”. Adam SMITH harmónia-tana azzal az eleve képtelen reménnyel tört be a monetáris szektorba, hogy az majd társadalmi kiegyensúlyozottságról fog gondoskodni. A piaci mechanizmusokra való hagyatkozásról SZABÓ PELSÖCZI Miklós írja, hogy a „már önmagukban is hamis elképzelések világviszonylatokra való kivetítése olyan globális gazdasági szerkezetet hozott létre, amelyben a gazdaság hanyatlásra való hajlam annak szerves részét képezi. Ezt már ex ante (előre) lehetett látni, most pedig több mint húsz sanyarú esztendő után, ex post (utólagosan a tapasztalatok alapján) is bizonyíthatjuk.” (MTA. IV. Jövőkutatási Konferencia, I. kötet. 116. o.)

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a forgalomban lévő illetve a forgalomba bocsátható pénzmennyiség nem növelhető tetszés szerint, a

pénzvolumen világviszonylatban adott. *Az adott pénzmennyiségen kell tehát osztozni az államnak, a monetáris köröknek és másoknak. Ebből a következő adódik:*

1. A magán tőke gyarapodása egy részt azt jelenti, hogy kevesek kezén egyre nagyobb vagyon és pénz halmozódik fel, másrészt azt, hogy a forgalomba hozható pénzmennyiségen belül minél nagyobb a *nem* állami szektorban a tőke gyarapodás, *annál kevesebb jut az államnak kollektív célok megvalósítására, annál kevesebb jut utak, hidak építésére, kórházak és iskolák fenntartására, munkabérek fizetésére, stb.*
2. A társadalom szemszögéből a tőke elvándorlása állandó veszélyként jelentkezik. Ezért van az, hogy a tőkebehozatal és a tőke elvándorlásának a megakadályozása a napi politika legfontosabb feladati közé tartozik. Ha ugyanis a tőke elvándorol, *viszi magával azt a pénzt - a munkabérré kifizetendő összegeket és az adót - aminek a feladata lenne, hogy a polgárok és az állam rendezett életrendjét biztosítsa.*
3. A spekulációs tőke nagyobb profitot hoz mint a termelő tőke. Ez az oka, hogy a termelésre fordított tőke egyre inkább spekulációs ügyletekbe vándorol. Munkanélküliek tömege marad vissza. *A spekulációs ügyletek által lekötött tőkét és hozamát a pénzkibocsátás szabályai szerint többlet-pénzkibocsátással nem lehet pótolni. A pénzhiány elkerülhetetlen. Amilyen mértékben a spekulációs tőke és hozama növekszik, olyan mértékben csökken a kollektív érdekek megvalósítására szükséges befektetések nagyságrendje és annál nagyobb az általános elszegényedés.*
4. A jelenlegi vállalkozás etika a jövőben bizonyosan tarthatatlan lesz, miszerint az érvényes jogrendszer alapján *pénzzel felső határ meg szabása nélkül* pénz lehet keresni. ennek következtében a pénz a pénzhez vándorol és attól el, aki amúgy is pénzhiányban szenved és fennmaradásáért küzd.

5. A kísérlet, hogy a tőke által munka nélkül kihatott pénzt hitel-formájában pótolni lehet, nem vált be. A gyakorlat azt mutatja, hogy *hiteleket hitelekkel kell finanszírozni és a kamat terhek további maradék zsugorodáshoz és kereslet kieséshez vezetnek.*
- Minél nagyobb a tőkehozam címén munka nélkül kivágott szelet, annál kevesebb marad azoknak, akik dolgoznak vagy dolgoznának, annál nagyobb a nyomor és annál kevesebb jut az államnak arra, hogy szociális feladatait eltudja látni. Ezt a folyamatot a következő ábra illusztrálja.

Eddigi fejtegetéseink alapján mondható, hogy optimizmusra abban a társadalmi és gazdasági rendben, amelyben élünk, egyelőre nincs ok, ha csak azt nem tekintjük annak, hogy a reményt nem szabad soha feladni, meg azt, hogy a politika nem élhet abból, hogy kimondja, nem képes a helyzeten változtatni. Ha lesz valamikor komoly és kézzelfogható ok optimistának lenni, akkor már nem a jelenlegi társadalmi és gazdasági rend szabályai szerint fog a szociális szereposztás megvalósulni. A társadalmi és gazdasági rendnek alapjaiban meg kell változni és ez magával kell hogy hozza a vállalkozás-etika egyoldalú önérdeken alapuló szemlélet változását, aminek előfeltétele annak az újembernek a megszületése, amiről az előzőekben szó volt. És ez bizony egy kemény feladat, ami máról holnapra megvalósíthatatlan, de nem megközelíthetetlen, ha az állam is akarja - akarhatja.

25. Vállalkozás-etika és pénzelvonás

Annak ellenére, hogy az elmélet jól megalapozott mutatókat ismer, a rövidtávú gondolkodás következtében a vállalatok kalkulációja nem korrekt. Lehetetlen egy olyan vállalkozás etikára építeni, amely erkölcsösnek tartja az előbbieken vázolt pénzáramlási folyamat fenntartását. A bankszférán túlmenően a vállalatok általában erre, a kollektív célokat szolgáló pénz elvonására építenek, ha nem is tudatosan de tendenciálisan igen. Nézzük meg ezt közelebbről.

Úgy üzemgazdasági mint népgazdasági szinten csak az egy üzemet vagy egy népgazdaságot érintő rövidtávon felmerülő ráfordításokat kalkulálják költségként. *Ez a praxis a realitástól és az eredményszámítás korrektségétől való eltávolodást tükrözi.* Vállalati szinten ez a következőket jelenti:

Költségként csak a természeti kincsek kiaknázásával összefüggő ráfordításokat kalkulálják, a természeti kincsek újratermelésének költségeit nem. Az összeg, amit a természeti kincsek újratermelése jelentene, a vállalati nyereséget gyarapítja, részben közvetlenül, részben közvetve úgy, hogy az áruk a valós hosszú távú ráfordítások figyelmen kívül hagyásával valós áron alul árusíthatók és ez a keresletet növeli; nagyobb a forgalom, nagyobb a haszon.

A természeti kincsek újra termelési költségei esetenként egybeesnek a természet kirablása és elszennyezése következtében keletkezett károk rendbehozatalának költségeivel. Példának hozhatnánk fel az Ausztriában jelenleg aktuális helyzetet. Itt az ötvenes és hatvanas években a nagy gazdasági fellendülés idején úgy a privátháztartások mint a vállalatok korlátozás nélkül hordták a szemetet és káros hulladékot a szemételepekre. Ma a fő gond ezeknek a telepeknek a szanálása közpénzen és ráadásul nem annak a nemzedéknek a terhére, amelyik a károkat előidézte. Itt egy másik példa: A mezőgazdaságban nagy mennyiségben használt műtrágya Ausztriában - különösen Steierország déli részén - annyira elszennyezte a talajvizet, hogy az ivóvíz élvezhetetlen.

A műtrágya bevetése ugyan a mezőgazdasági üzemek hozamát gyarapította, viszont az ivóvíz ellátás közügy és kollektívan kell a károkkal egyetemben felmerült költségeket fedezni.

Amikor csak lehetséges - ha az újratermelés egyáltalán lehetséges - az újratermelés ráfordításai nagy mértékben

- kollektív feladatként és költségként jelentkeznek, viszont a haszon a priváttőkét gyarapítja.

Hogy úgy mondjam, a kollektív célokat szolgáló pénzvolumen egy hátsó kiskapun állandó jelleggel a tőkét gyarapítja - amíg kollektív célokat szolgáló pénzvolumen olyannyira nem zsugorodik, hogy a rendszer fenntarthatatlanná válik.

Az őserdő irtásával kapcsolatban érvényes, hogy minden hét kivágott fa helyett csak egyet ültetnek, s ha a helyzet végkép tarthatatlanná válik, a kollektív eszközökből kell a károkat - már amennyire lehet rendbe hozni. Az öblöket lehalászó konzervgyár-hajók a hátra hagyott pusztítással nem törődnek, az élelem nélkül maradt őslakóság kollektívájának kell - ha van rá módjuk - a halak telepítését közpénzből finanszírozni. Mutatis mutandis érvényes ez a lehalászott Tisza tó esetében is. Az eseteket még sorolhatnánk, de szemléltetésnek ez is elég.

Baj van a humántőkével is. Nézzük meg ezt is közelebbről.

Amíg egy gyermek felnövekszik és egy vállalatnál állásra talál - ha talál - éveken át a kollektív célokat szolgáló pénzvolumenből származó befektetésekre van utalva. A szülők munkabérből származó jövedelmük egy jó részét költik a gyermek nevelésére és gondozására; az egészségügy finanszírozása, a védőoltások, az iskoláztatás költségeinek jórésztét, a család támogatás költségeit és még sorolhatnám, állami vagy valamilyen más közületi szervet vállalja magára - már amennyire az egyre szűkösebbé váló pénzeszközök ezt megengedik. Aztán eljön az idő és a gyermekből felnőtt lesz, a felnőttből szerencsés esetben munkavállaló. A vállalattól a munkavállaló bért kap, azaz munkaerejé-

nek rendelkezésére bocsátásáért megkapja a *használati díjat*, de a munkaerő előállításába befektetett tőkének a haszna a privát tőkét gyarapítja.

- A humántőkét a kollektív célokat szolgáló pénzből képezi a társadalom és mivel ez nem térül meg a tőkésített munkaerő gyümölcse a privát tőkét gyarapítja. A pénzvándorlás a kollektívaktól a privát vállalkozásokba perfekt. Amíg van miből a vándorlást fenntartani.

A többi a fantázia dolga, amíg a józan ész észbe nem kap. Ha nem, akkor könnyen lehet, hogy MARX forradalom-elméletének igazához kell visszatérnünk, amit az utolsó évtizedekben igencsak tagadtunk. De ha MARX nem szimpatikus, akkor KEYNES is megteszi, aki a „meglévő gazdasági formák mindenestül való megsemmisítését” jelezte, ha a társadalmi cél-összeférhetőséget a jövő gazdasági és vállalkozási etikája nem lesz képes biztosítani. (A foglalkoztatás, a kamat, és a pénz általános elmélete. Budapest 1965. 404. o.)

Szórád József

A korszerű menedzsment fő sajátosságai és alkalmazhatósága a faiparban

1. Bevezetés

A gazdálkodó egységek méretének növekedése, a globalizáció, a multinacionális cégek megjelenése és a sok tulajdonosi tevékenység elterjedése szükségszerűen magával hozta az irányítással járó gondok megosztásának szükségszerűségét. A többfunkciós tevékenység és a különböző telepeken - vagy több országra kiterjedő funkció esetén - kitermelődött egy olyan réteg, akik „mint hivatásos irányítók” ellátják azt a feladatot, amelyet valaha a tulajdonos maga végzett.

Ennek a rétegnek alapvetően két típusa hosszú időn keresztül jól megkülönböztethető volt; a piacgazdaságban élő hivatásos irányítók a vezető funkcióba kerülését majdnem kizárólag szakmai rátermettség, rendszerint a szakmában eltöltött hosszú idő a piaci verseny komoly szelekciója határozta meg. (Ritkán a tulajdonoshoz fűződő rokoni, vagy más kapcsolat.) Az üzleti világ kegyetlen törvényei ugyanis - éppen a tulajdonos érdekével összefüggésben - nem igen tették lehetővé, hogy az irányításban ne a legeredményesebben dolgozó és tevékenységével a legnagyobb hasznot produkáló ember (vagy emberek) foglaljanak helyet. Az ilyen módon történt kiválasztás „kiválasztódás” alapvetően behatárolta a tulajdonost helyettesítő, illetve képviselője tevékenységét. Ami nem szolgálta a tulajdonos érdekeit, az a feladat a képviselő körébe nem tartozott bele és lehetőleg nem is volt célszerű olyan cselekedetet elkövetni (pl. a politizálás, a szociális tevékenység, vagy a tudományos funkciók gyakorlása stb.) kizárólag a tulajdonos érdekeit szolgáló körön belül mozoghatott, de a gyakorlatban jobb volt, ha ezen kívül lehetőleg semmit sem csinált, mert azzal kevésbé árthatott.

A hivatásos irányítóknak a másik köre, akik az állam szocialista rendszerben töltötték be hasonló posztot, több vonatkozásban különböztek az előbbiektől. A meghirdetett követelményrendszer elvben itt is a leginkább rátermetteket kívánta a vezetőposztokba helyezni, a kiválasztásnál azonban a piacgazdaságra jellemző szelekciós tényezők alig - esetenként egyáltalán nem - érvényesültek. Az állam szocialista rendszerben a tulajdonos érdekei, az őt képviselővel szemben (hivatásos irányítóval) elsősorban politikai követelményeket támasztott, amely mögött - a szakma ismerete, a pályán szerzett gyakorlat, a vezetésre való rátermettség - képesség esetleg fel sem merült. A politikai megbízhatóság minősítése mindenek feletti prioritást jelentett a kiválasztásnál, amelynek „mérhetősége” az előbbi kritériumok területén igen nehéz volt. A piacgazdasági hivatásos vezető döntéseinél a tulajdonos vagyongyarapításának szempontjai eléggé egyértelműsödtek, a tevékenység eredményességet az állam szocialista rendszerben az állam utasítása és annak maradék nélküli végrehajtásával mérték. A kétféle célrendszer, kétféle magatartásra készítette a tulajdonost megszemélyesítő „hivatásos irányítót”.

Az első esetben a vezető minden ötletét hasznosította, a profitban mérhető eredményesség érdekében, ami a felelősség, az önállóság, a kezdeményező készség maximális kifejtését ambicionálta a vezetőposztot betöltő személyre vonatkozóan. Ez a verseny igen nagyfokú kieleződéshez vezetett, mert ha valaki mellette jobb eredményt mutatott fel, az veszélyeztethette a pozícióját. A másik esetben az egyéni kezdeményezésre szinte semmi lehetőség nem nyílt, így verseny sem bontakozott ki, és az egészséges rivalizálás inkább veszélyforrásnak számított, mint az ügyeket előbbre vivő tényezőnek. A központi akarrattól való eltérés veszélyeztette a politikai stabilitást, az állam szocialista rendszerben és ott a vezető, mint állami alkalmazott azt kapta feladatul, hogy az állami akaratot hajtsa végre és ne „a saját feje után” menjen.

A kétféle követelményrendszerrel az egyéni ambíciót motiváló személyes érdekelttség is nagyon eltért egymástól. A piacgazdaságban élő országokban egy „hivatásos irányítónak” a jövedelme többszörösét képezi az állami alkalmazottakénak, értelemszerűen a vele támasztott követelmény is ennél több lehet. Az állam szocialista rendszerben viszont az átlagjövedelemtől jelentősebb eltérést nem mutatott az ilyen funkciót betöltő emberek jövedelme. (Értelemszerűen a teljesítményük is ennek megfelelően alakult.)

Ma már „a hivatásos irányítói” területen dolgozók között a világ legtöbb országában ez a kétféle szemlélet papíron eltűnt, a gyakorlatban azonban ez még sajnos nem teljesen realizálódott. Egy fél évszázadon át téves ideológiával működő rendszer megváltozásaival annak nyomait eltüntetni, nem olyan egyszerű. Még akkor is, ha nem kell annyi évtized az értékzavarok kiküszöböléséhez, mint amennyi ideig hatása nálunk hivatalosan működött, lemaradásunknál ezt az évszázados előnyt is figyelembe kell venni, mint amit a fejlett országok velük szemben élveznek.

A hozzánk hasonló múlttal rendelkező országokban mind nagyobb hatásfokkal sikerült meghonosítani azokat a tapasztalatokat, amelyek jelentős részét a fejlett piacgazdasággal rendelkező országok e területen összegyűjtötték, de utolérni, valószínű egy ideig nem tudjuk őket. Számos olyan közép-felső oktatási intézmény létesült, ahol azokat a modern ismereteket oktatják, amelyek ilyen feladatra vállalkozó embernek szüksége van, de az eredmény még jól lemérhető a kétféle terület embereinek eredményessége között. Az első, amit érdemes e tekintetben megemlíteni, hogy a tapasztalatokban és fejlettségben előttünk haladó országok gyakorlata nem mindig, és nem mindenben adaptálható a mi viszonyainkra. Talán ez az egyik leginkább figyelemreméltó tényező. Az eltérések alapvetően a tulajdoni, a tőke, a tevékenységi folyamatok méretei, koncentráltósága, sőt a folyamatok irányai között mutatkoznak. (Például a faipar, mely jellegét tekintve a világ fejlett országaiban egyre inkább koncentrálnakó folyamatot mu-

tat, nálunk a tulajdoni átrendeződés folytán egyre inkább felaprózódik. Ennek a folyamatnak a megfordítására még egy ideig várni kell.)

A tulajdonosi funkciót megszemélyesítő „hivatásos irányító” nemzetközileg elfogadott elnevezése „a menedzser”-nek a magyar megfelelője a mai napig nem került lefordításra és jelenleg nem rendelkezünk olyan szóval, vagy kifejezéssel, amely teljes mértékben helyettesítené az eredeti megfogalmazást. Érdekesség képen megkereshetjük az angol nyelvi szótárban „a management” szó magyar jelentését. Három témakört találunk:

- kezelés, bánásmód,
- vezetés, igazgatás, ügyvitel,
- vezetőség, igazgatóság.
- A menedzser „manage” szónál némileg bővül a kör
- kezel, irányít, igazgat, vezet, intéz, ellát,
- sikerül, megbirkózik, boldogul,
- valahogyan gazdálkodik és ilyen értelemben boldogul.

A menedzsment fogalma ilyen értelemben magában foglalja egy adott szervezet, vagy intézmény vezetését, irányítását ellátó részlegét, valamint ennek a részlegnek azon tevékenységeit, amelyekkel az intézmény létezését, és a lehetőségekhez képest optimális működését folyamatosan biztosítja.

A menedzsment fogalma először a vezető piacgazdaság országaiban a gazdasági szférában jelent meg és azt a fajta vezetéstudományt jelölte meg, mely a termelés gazdaságosabbá tételét kívánta elérni. Általános megközelítésben mondhatjuk, hogy a menedzsment egy olyan folyamat kifejezője, amely

- szociális és technikai funkciókat foglal magába,
- meghatározott célt tűz ki,
- emberi és más forrásokra támaszkodik.

A menedzsmentre sokféle definíció létezik, de igazán jót nem találunk, amely egyetlen szóban, vagy kifejezésben összefoglalná mindet. Az alábbiakban néhány ismertebb definíciót megemlítek.

Erre: a menedzsment a céloknak csak azokhoz vezető politikának a megfogalmazása, valamint a meghonosításhoz szükséges tevékenységek végrehajtása.

A menedzsment vezetéstudomány, a termelés gazdaságosabb megszervezésére.

A menedzsment olyan folyamat, amely egymással kölcsönhatásban lévő szociális és technikai funkció tevékenységének összessége.

A menedzsment olyan folyamat, amely formális szervezeti keretek között merül fel azért, hogy előre meghatározott célokat teljesítsen az emberi és egyéb erőforrások felhasználása révén.

A menedzsmentnek négy fő jellemzője van:

- a folyamat (egymásra ható, egymással kapcsolatban levő funkciók, tevékenységek összessége),
- magában foglalja a szervezeti célokat,
- magában foglalja a célok elérését,
- formális szervezeti egységekben lép fel.

Egy más megközelítés:

A menedzsment más emberekkel történő munkavégzés.

A menedzsment olyan folyamat, amely során emberekkel és egyéb erőforrásokkal dolgozunk a szervezeti célok megvalósításáért.

A menedzsment a beosztotti munka tervezése, irányítása, ellenőrzése célok elérésére, vagy túlteljesítésére.

A menedzserizmus alapvetően eltér a korábbi vezetői szemléletektől. A menedzsert négy fő dolog foglalkoztatja:

- Saját személyisége,
- Munkatársai a team tagjai (személyiség, alkalmasság)
- A szervezet, melyben dolgozik
- A szervezet céljai.

A menedzsment szemléletére jellemző a gyakorlatiasság, a gyakorlatból a tények megfigyeléséből indul ki és oda tér vissza és nem első sorban tudományos orientáltságú.

Nagyon dinamikus, mindent mozgásában, változásában követ, agresszív beavatkozó, nagyon offenzív és flexibilis, piacorientált, de nem szabadpiac és profit felé.

A menedzser állandó kétoldalú kapcsolatban van a környezetével, de a környezet rá való hatása a dominánsak.

A felsorolt tényezők és a sokféle közelítése a menedzsment fogalmának egyértelműen utal arra, hogy igazában mai viszonyaink között olyan nagyon pontosan nem definiált ez a fogalom, gyakorlatilag mindenért felelős, amely egy gazdálkodó egység életében előfordul és ismereteihez szükség van arra, hogy mindezen folyamatoknak bekövetkezését, vagy annak valamilyen valószínűségét elég nagy biztonsággal előre lássa. A korábbi gyakorlattól és a fogalmaktól eltérően a mai menedzser és a modern menedzser követelményekbe a gyakorlatiasság mellett egyre inkább domináns szereppé válik a tudományos előrelátás és olyan kombinatív készség, vagy olyan modellekben való gondolkodás, amely csak a mai modern informatikai rendszer mellett lehetséges.

2. Általános összefüggések

A világban végbemenő folyamatok a társadalmi munkamegosztás kiszélesítésével mind jobban felaprózzák a termelési, értékesítési folyamatokat és a technika fejlődésével helyileg és időben is elválnak egymástól a korábban egy műveletnek számító szorosan összetartozó folyamatok.

A fejlődésnek ez a szükségszerű velejárójával párhuzamosan a korszerű menedzsment munkájában olyan feladatokat támasztott, hogy a gazdálkodás folyamán végbemenő fázisokkal minél többre szerezzen olyan kitekintést, hogy a gazdálkodás folyamán végbemenő fázisokból egyre többet sikerüljön áttekinteni, amely az irányítása alatt álló folyamatokból akkora területet fogjon át, amely biztonsággal képes a rábízott feladatokat ellátni. A korszerű irányítás annál nagyobb biztonsággal dolgozik, minél több fázist ismer a tevékenységét megelőző és az azt követő fázisokból.

A korszerű menedzsment feladatainak eredményességét is így lehet legjobban definiálni, minősíteni. Ha a menedzsment nem ismeri az egymásra épülő vertikumok átbocsátó képességét (kapacitását), akkor könnyen kerülhet olyan helyzetbe, hogy a folyamatok egyik-másik láncszemének ereje, ha eltér a sorban levő többtől az egész folyamatot kedvezőtlenül is befolyásolhatja, és ha erről a vezetésnek nincs megfelelő ismerete, ennek kivédésére nem tud felkészülni. Közismert az a fizikai törvényszerűség, hogy egy terhelés során mindig a leggyengébb láncszem szakad el. A vertikumok egymáshoz kapcsolódási folyamatában pedig, mindig a legkisebb áteresztő kapacitás határozza meg az egész folyamat átbocsátó képességét is. A menedzsment tevékenysége pedig több fázis összekapcsolását igényli, így munkájának egyik fő rendezőelvének kell minősíteni a folyamatok közötti arányok megteremtését. Ez a művelet azonban csak egyik fő rendezőelve az irányítási munkának.

A korszerű menedzsmentnek pontosan ismerni kell azt is, hogy milyen munkafázisra, milyen belső és külső erők hatnak és ezeket hogyan lehet úgy rendezni, hogy az egymáshoz kapcsolódó folyamatok egyensúlya ne boruljon fel. (Ugyancsak a fizika törvényeiből ismertek a vektorhatások, amelyeknél egy adott területre ható erők következtében előálló elmozdulást, a vektorok eredőjét, mindig a legnagyobb erő iránya határozza meg.)

A fázisok egymásra ható ereje és a kapcsolódási sajátosságainak ismeretén kívül természetesen a menedzsmentnek nemcsak térben, hanem időben is tisztában kell lenni a folyamatok változásaival. A jelenségek időbeni vizsgálata számos olyan információt jelez, amelyek egy hosszabbtávú folyamatnál, egy vállalat, egy ágazat, vagy bármely gazdálkodási egység stratégiai koncepciójának megfogalmazása során nem lehet mellőzni. A folyamatok időbeni vizsgálatához fontos eligazítást tudnak adni a termékek életgörbéjének ábrázolása. Mivel a gazdálkodás folyamatainak alapvető következménye a gazdaságosság megteremtése, és állandó javítása, ezért célszerű a folyamatokat természetes (természetes) mértékegységben és értékben is követni. Egy ilyen információ egyes folyamatok „fel”, vagy „leértékelésére” nélkülözhetetlen információul szolgálnak, de nélkülözhetetlen az egyes folyamatok költség és hozamviszonyainak elemzéséhez is. (Például az önköltség alakulásának vizsgálatához.)

A menedzsment munkájában a humánerővel való gazdálkodás már az irányításon belül önálló feladatnak számít. A munkaerő színvonalára és érdekeltté tételére a vállalati folyamatok eredményességében sok olyan technikai eszköz kiváltását is teszi lehetővé, amelyek a gazdálkodási folyamatban az eredményességet döntően befolyásolhatják és rendkívül nagy és drága beruházásoktól menthetik meg az adott gazdálkodó egységet. Mivel minden gazdálkodási folyamatokban az élőköltség jelentős tétel, az optimális dolgozói létszám meghatározása igen fontos gazdasági eredményt befolyásoló tényező.

A felsorolt követelmények gyakorlatilag olyan általánosságnak számítanak, amelyeket a legtöbb gazdálkodást folytató területen követelményként lehet előírni. Ezek az általánosságok azonban a faiparban fokozott jelentőséget kapnak az ágazat olyan széles igény skálát érint, mely a nemzetközi piacon a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett országokat érinti. Az előbbiek fejlettségükből való vezető szerepe miatt, az utóbbiak alapvetően természeti adottságukkal összefüggő alapanyag háttérükből adódóan. A társadalmi munkamegosztás kiszélesedésével az országunknál az Európához való csatlakozása folytán mind jobban felgyorsulnak azok a folyamatok, amelyek az ágazat a nemzetközi piacon széles érintettségét felerősítik és amelyeket, ha a menedzsment időben nem kezel, a későbbiek során esetleg már nem is tud korrigálni és a hozzátartozó kiegészítő gazdálkodási egységek is tönkremennek.

A menedzsment munkájában egyre gyorsabban erősödnek azok a folyamatok, amelyek a társadalmi munkamegosztással ellentétben nem felaprózzák a folyamatokat, hanem egyre többet összekapcsolnak. Egy stratégiai koncepció annál jobbnak mondható, minél több folyamatot fog át és minél hosszabb időtávra terjed ki.

Az elmondottak alapján kézenfekvőnek tűnik az a követelmény, hogy a korszerű menedzsment a folyamatokat modellezze oly módon, hogy kiindulva egy makrogazdasági összefüggő rendszerből, eljusson a mikro folyamatokig. A rendszer összekapcsolásának feltételeit természetesen meg kell teremteni. Minél pontosabb és részletesebb adatokra épül a modell, annál nagyobb biztonsággal tud dolgozni a menedzsment.

Az összefüggések vizsgálatára a mátrix rendszerű modellt tartom leginkább célravezetőnek, mert ennek egyes kockái önállóan is elemezhetőek, kinagyíthatóak és részleteiben is megvizsgálhatók, ezzel a gazdálkodó egység egyes tevékenységeinek összekapcsolása és egymásra gyakorolt hatásai jól vizsgálhatók.

Természetesen az általam modellezhető gazdálkodásnak elengedhetetlen követelménye a megfelelő informatikai rendszer kiépítése és olyan számítógépes program működtetése, amely a fenti követelmények alapvető igényeinek is megfelel.

A rendszer kiépítésénél értelemszerűen tekintettel kell lenni arra, hogy az „első modell” csak a legnagyobb összefüggésekre képes válaszolni. Ahogy a gazdálkodó egység egyes területeinek kompatibilitását (számviteli, munkaügyi, pénzügyi, termelési, értékesítési stb.) feltételeit sikerül megteremteni, a rendszer úgy bővíthető és finomítható.

A rendszer kiépítéséhez a nemzetgazdaság egészét átfogó ágazati kapcsolatok rendszerének adaptálását és abból levezethető folyamatokat tartom célszerűnek. Amikor az adott területen ennek a modellnek az önálló működése már megvalósult, a sajátos finomításokat és a specialításokat akkor kell megvalósítani. Az ajánlott módszer úgy gondolom „a sorvezető” szerepét lenne hivatott szolgálni, és azoknak a zavaroknak a kiszűrésében tud segítséget adni, amelyek a stabil támasz nélkül nagyon nehezen megvalósíthatóak.

3. Alkalmazott módszer

Az általános összefüggéseknél már utaltam arra, hogy a korszerű menedzsment munkája igényli a gazdálkodás sokféle részfolyamatainak összefüggő rendszerbe való összefogását, amely nagyon sok belső és külső információra épül.

A belső információ kezeléséhez szükség van arra, hogy minden fogalom, amely a gazdálkodás tényezőinek jellemzésére szolgál, gazdálkodási törvényeket szabályzó jogi, pénzügyi, számviteli, munkaügyi stb. törvények által előírt tartalomnak megfeleljenek és számszerűleg definiálhatók legyenek. A számszerűségek mellett elengedhetetlen a kompatibilitás megteremtése a számítógépes feldolgozás miatt. Modern irányítás számítógépes feldolgozás nélkül, nem képzelhető el.

Az információs rendszeren belül ki kell építeni azt a jelző szolgáltatást, amely a külső tényezők befolyását (kereslet, anyagellátás, humántényezők, ár, külpiaci hatások stb.) méri és meghatározott időtávon belül jelzi ezek változásait és azt is megfogalmazza (számszerű értékben), hogy a gazdálkodás mely területén milyen változásokra lenne szükség a keletkezett zavaró tényezők elhárítására. A megfelelő számítógépes programmal a menedzsment munkájában olyan számszerű értékek fogalmazódnak meg, amelyeknek alapján a lehetőség, a kényszer, vagy a veszélyhelyzet kvantifikálódik.

Az általam alkalmazott módszerben a menedzsment számára a számítógépek kezelése és bizonyos programok megfogalmazásának igénye minden vitán felüláll.

Az összefüggések elfogadható biztonsága igényli, hogy a faipar fogalmát „fagazdaság” egészére kiterjesszük. Ez a fogalom az ágazat tevékenységét azzal a folyamattal kezdené, amikor az erdőben a faki-termelés elkezdődik.

Az összefüggő rendszerben az átfogó stratégiában való gondolkodásba az is beleférne, hogy a fa elültetése is már ebbe a kapcsolati rendszerbe kerüljön vizsgálatra. Az ilyen hosszú időt átfogó stratégiai koncepció elkészítése, amely több évtizedet felölelő időben kellene, hogy kiterjedjen, nem sok realitással tölthető meg. A technika fejlődése, a piaci viszonyok folyamatos változása a feldolgozóiparban ekkora távot nem tud prognosztizálni. Mindez természetesen nem ad felmentést az alól, a feladat alól, amely állami kötelességgként is megfogalmazható és egy erdészeti politika évszázadot átfogó koncepciójánál szükséges elkészíteni.

Az általam megfogalmazott koncepció megítélésem szerint más, jelenleg az agrárágazatban kettévágott vertikumoknál, mint például a cukorrépa termelés és a cukorgyártás, valamint a napraforgó termelés és a napraforgóolaj gyártás hasonlóan felmerülhet. Az általam felho-

zott koncepcióval szemben természetesen a gabona termelés ellenpéldáját is meg lehet említeni, amely klasszikusan mezőgazdasági tevékenységnek számít. A vertikumok értelemszerű összekapcsolásához a húsipar példáját kiemelten kell bemutatni, amelynél az élőállat levágása, az már a húsipari tevékenységnek számít. Az élőállat levágásának körülményei ugyanis nagy hatással lehetnek a későbbi húsipari termék minőségi színvonalára.

Az alkalmazott módszernél az ágazatnak ilyen határvonalát azért tartom szükségesnek megemlíteni, mert a faipar későbbi fázisaira az alapanyag kitermelés során érvényesülő szempontok (méret, minőség, szállítás, időbeni megválasztása a kivágásnak és érdekeltségi szempontok), komoly hatással lehetnek az ágazat eredményességére és hatékonyságára. Például, ha az általam felsorolt szempontok már az erdészetnél megjelenéne, mint a tevékenységet minősítő tényezők, akkor a magyar fakitermelésben a tűzifa arány nem lenne olyan magas, hogy minden körülöttünk lévő országét, jóval meghaladná. Megállapításomat számszerű adatokkal is alátámasztom. Ezer hektár erdőterületre számított fakitermelésünk a leghatékonyabb színvonalat produkáló nyugat-európai szinten alakul. Ezen belül a tűzifa arány a mögöttünk lévő országokat kétszeresen is meghaladja, az átlagos európai szintnél pedig háromszor több. Az ipari fa arányban viszont - az előbbivel összefüggésben - csak a kétharmadát, vagy a felét érjük el a fejlett országokénak.

A jelenség okát alapvetően azzal hozom összefüggésbe, hogy az erdészet a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium alá tartozik, míg a faipar, illetve a bútorigar, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium irányítása alá. A kétféle szemlélet és érdekeltség sajátosságait jól mutatja az a tény, hogy az erdészet (amelyhez jelen esetben a fakitermelés évi mintegy 5-6 milliárd értékkel tartozik) önálló kutatóintézettel rendelkezik, míg a fa és a bútorigar, melynek együttes termelése meghaladja az évi 120 milliárd forint értéket, 1999 tavaszán a kutatóintézete felszámolásának befejezése előtt áll. A korábbi kutatásainak

jelentős része (az évtizedek során szerzett tapasztalatok) az Országos Levéltárba kerülnek és elsősorban a történettudomány és a történészek számára, mint kortörténeti érdekesség kutathatók. A gyakorló menedzsment számára ezek a dokumentumok lényegében már elvesztek és hasznosíthatóságuk minimális.

Az alkalmazott módszernél szeretném külön kiemelni, hogy a magyar gyakorlatban a faipar címén használt fogalom az általam vizsgált körnél - a már említett erdőgazdálkodási témán kívül - jóval több. A nemzetgazdaság ágazati kódrendszere szerint a faipar a 20-as kódszám alá tartozik, ezen belül

- a 2011-es a fűrészáru gyártás,
- a 2012-es a falemez gyártás,
- a 2021-es az épületács és épület asztalosipari termékek gyártása,
- a 2022-es a csomagoló és tároló termékek gyártása,
- a 2023-as a fatömegcikk gyártás,
- a 2029 a parafa, szalma és fonott termékek gyártása körébe tartozik.

Ezek együttes termelési értéke 1997 évben 77,8 milliárd forint volt.

A felsorolásba nem tartoznak bele a bútor és egyéb fatömegcikk gyártással összefüggő termékek. Ezek ugyanis a 36-os kódszámmal jelzett csoportba tartoznak.

- Ezen belül 361-es a bútorgyártás,
- 3692 a hangszergyártás,
- 3693 a sportszergyártás,
- 3694 a játékgyártás,
- 3695 a seprű- és kefegyártás,
- 3699-es máshova nem sorolt feldolgozóipari termékek gyártása,
- 3690 egyéb feldolgozóipari termékek gyártása.

Ezek együttes értéke 56,9 milliárd, ezen belül a bútorgyártás 43,2 milliárd.

Az általam összetartozásnak számító koncepciót nagyban alátámasztja az, hogy amíg a 20-as kódszám alá tartozó termékek (amelyek értéke 77,9 millió forintot adnak 1997-ben), 38,6%-a kerül exportra, ugyanez az arány a bútorigiparnál 43%. Ez az összefüggés a menedzsment számára nem hagyható figyelmen kívül, hiszen a vezetés számára a külkereskedelmi orientáció ilyen összefüggésekben mindig fontos információul szolgál.

A faipar és az általam ebbe az ágazatba sorolt termékek súlya néhány összefüggésben kedvezőbb képet mutat az ipar egészére számított átlagnál. Az egyes témáknak a fontos kiművelésére jelenleg a feldolgozottság összevont arányai miatt nagy lehetőség nincs, mert olyan részletességű feldolgozást igényelne, amely a jelenlegi feltételek mellett nem kivitelezhető. A KSH az ilyen típusú alapanyagot nem bocsátja a kutatók rendelkezésére. Az általam végzett reprezentációk azonban arra utalnak, hogy a véleményem szerint, faipari ágazatban (széles értelemben minősített területén) olyan kedvező tendenciák tapasztalhatók, amelyek főleg az ágazat jövőbeni stratégiájának megfogalmazásánál nem hagyhatók figyelmen kívül.

4. A fagazdaság helyzetében meghatározó természeti sajátosság az országon belüli erdőterületi arányok

Az európai országok területének (a volt Szovjetunió területét nem számítva), átlagosan 26,3%-át erdő borítja és ez az átlag jelentős szóródást mutat. Az általam számításba vett 23 országból (amelyre a fenti megállapítás vonatkozik) 8 országban (a terület 41%-án) az erdőterület aránya átlagosan 46%.

Négy nyugat-európai országban (a brit szigetcsoport, valamint Dánia, Hollandia területét figyelembe véve) az összes területnek nem egész 10%-a alatt van az erdőarány.

Magyarország és Görögország megközelítően azonos erdőarányal rendelkeznek, amely mindössze csak kétharmadát képezi az európai

átlagnak, és alig több, mint a fele a szomszédos országokénak, ahol a területnek átlagosan 33,8%-át erdők borítják.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy Magyarország természeti adottságait figyelembe véve az európai és a szomszédos országok „erdősültségét” figyelembe véve, nagyon mostoha kategóriába tartozik.

Az „erdősültség” nagyrészt természeti adottság, amelyen változtatni csak évtizedeken keresztül lehet. A leggyorsabban „termőre forduló” erdőnek is több évtizedet kell várni a fák többségénél pedig a „termőre fordulás” inkább az egy évszázadhoz van közelebb. Az alapanyag ellátásában meghatározó erdőterület tehát olyan természeti adottság, amelynek befolyásolásában egy emberöltő alatt gyakorlatilag nem lehet változtatni, több emberöltőre kiterjedő változásban pedig nem igen gondolkodhat egyetlen országban sem. Ilyen értelemben az „erdősültséget” egy olyan objektív kategóriának kell elfogadni, amelyben a közgazdasági tényezőkkel lehet valamit befolyásolni, de ezt az előnyt, vagy az ennek elmaradásából származó hátrányt, nagyon nehéz kiküszöbölni.

A faiparnak azokban az országokban van elsősorban hagyománya, amelyben sok a fa, illetve magas az erdő aránya. Európában a finn, a svéd faipar, illetve ezzel összefüggő tevékenység közismert. Természetesen lehet egy tevékenységet import alapú bázisra is telepíteni, de annak csak akkor van értelme, ha olyan magas szintű bázisra alapul, amely az importtal jelentkező plusz költségeket is kibírja. A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy ebben is nagy a fantázia, ezt elsősorban az USA, a japán és a finn példák mutatják. Közismerten a japán és a finn erdőarány kiemelten magas és mindkét országban jelentős importbázissal dolgozik a faipar. Ugyanez vonatkozik az USA-ra is.

Az európai országok közül érdemes kiemelni az olasz példát, bár Olaszország erdőterülete, illetve ennek az összes területből részesülő

aránya nagyobb a magyarénál, de Olaszország néhány faipari termék-ből kiemelkedően jelentős importot produkál. Az olasz bútor közismerten világszínvonalú és nyilván az import bázisra épült termelésük ki tudja gazdálkodni az importtal jelentkező többlet költségét. Az elmondott példák a magyar menedzsment számára mindenképpen hasznos információul szolgálnak és nagyon megszívlelendők.

5. Világtendenciák

A fa és a fából készült termékek „a fagazdálkodás” piacát - mint általában minden ipari háttérrel igénylő tevékenységnél - a világ legfejlettebb országai uralják. Tekintettel arra a termék alapanyag igényének sajátosságaira előfordul, hogy egyes esetekben olyan országok is bekerülnek a faipar piacát jellemző első öt legnagyobb forgalmazók körébe, amelyek elsősorban az erdőterületük magas arányából adódó lehetőségeket használják ki.

A nemzetközi szakirodalomból kigyűjtöttem a termelésben, az importban, az exportban és a fogyasztásban legnagyobb forgalmat lebonyolító öt ország adatát, amelyek az előbbi négy témát nyolcféle bontásban tovább részletezi.

Az alapfák részletezései - melyek mindegyike a világ 5 legnagyobb forgalmazóját közli - a következőképpen alakulnak.

Tűzifa + faszén	Ipari rönkfa
Fűrészelt + vágott fa	Fabázisú panelek
Fapulp	Egyéb hulladékból készült pulp
Regisztrált papír	Papírfa + papír

A nyolc téma összesen 40 ország adatát mutatja, mely a termelést, az importot, az exportot és a fogyasztást figyelembe véve (40x40) 160 féle kombinációt jelent.

A kombinációk

16,8%-át az	USA
11,9%-át	Kína
9,5%-át	Japán
8,8%-át	Kanada
8,1%-át	Németország

forgalma képezi. Az öt ország így a lehetséges esetek 55,1%-át adja.

A 160 féle kombinációban összesen 31 ország osztozik. A kiemelt öt legnagyobbon kívül a kombinációban

6-szor fordul elő

Brazília,
Svédország,
Egyesült Királyság

5-ször

Finnország,
India,
Indonézia

3-szor

Olaszország,
Korea,
Franciaország

Magyarország - ismert fejlettsége és a faipar adottságaiban nagymértékben meghatározó erdősültséget is figyelembe véve - mostoha természeti adottságainak számít a világ faiparának 160 féle esete közül, azonban kettő esetben a világ első öt országa között szerepel. Ez a magyar fagazdaság mutatóit figyelembe véve, igen előkelőnek számít.

Magyarország a nemzetközi fagazdálkodási piacon a faszén exportban a világ ötödik helyét, a törmelékből készült fapulp exportban pedig az USA, Kanada után a harmadik helyet foglalja el. Ez utóbbiból a Magyarországról származó termékek mennyisége 1996-ban a világ forgalmának a 7,8%-a származott.

Figyelembe véve a néhány nemzetközi összefüggést és abban a magyar helyezést, és lehetőségeket, úgy ítélem meg, ezek a koncepciók a faipari menedzsment számára számos olyan lehetőségeket kínálnak, amit az ágazat még nem használt ki.

6. A hazai piac

Az általam „fagazdaságnak” nevezett hazai helyzetet az ágazatnak már korábban bemutatott széttagoltsága miatt nagyon nehéz összefoglaló tendenciákkal jellemezni. A menedzsment természetesen nem nyugodhat bele abba, hogy az általa gondozott terület helyzetét jellemző legfontosabb tendenciákról ne szerezzen ismereteket. Ezek nélkül a vezetés alá tartozó terület iránytűje a stratégiai koncepció nehezen fogalmazható meg.

Az általam fagazdaságnak nevezett kör fő tendenciáit ezért két ipari csoport összevonásával képzett mutatókkal kíséreltem meg jellemezni. A KSH ipari nomenklatúrájába a 20-as (fafeldolgozás) és a 36-os (bútorgyártás és egyéb feldolgozóipari termékek gyártása) kódszámok alatt található adatokat összevonjuk (ami nagyon durván közelíti az általam fagazdaságnak nevezett, de valamilyen eligazítást mégis ad), akkor a következő tendenciák láthatók.

A fa és a bútorigar legfontosabb fejlődését jellemző növekedési mutatók

- a termelésben kb. 13%-kal,
 - a belföldi értékesítésben kb. 7%-kal,
- az exportban kb. 13%-kal alacsonyabb szintet mutatnak 1996 és 1997 között az ipar átlagánál. Az viszont figyelemre méltó, hogy a faiparban az összes értékesített termékeken belül az export aránya 1996-ban is és 1997-ben is magasabb volt, mint az ipar egészében, és a két év között az export arány tovább növekedett.

Ez az összefüggés arra hívja fel a menedzsment figyelmét, hogy a vezetésben a külpiaci szempontok növekvő mértékben határozzák meg a hazai termelés és értékesítés alapvető szempontjait, ami fokozott követelményeket támaszt a menedzsmenttel szemben.

A mai igazgatási és számviteli gyakorlat zavaró körülményeinek megtisztítása érdekében megvizsgáltam 29 fagazdasági vezértermék értékesítésének (belföldi és export) változását 1996 és 1997 között.

Az összes értékesítéssel szemben a termelés tendenciái is jellemezhetők, mivel az év folyamán termelt mennyiség az adott évben zömmel értékesítésre került.

A termelésre vonatkozóan azért voltam kénytelen ezt a megoldást választani, mert termékenként a termelési mutató csak naturáliákban kerül regisztrálásra és a termelés értéke csak az értékesítésből számítható vissza és így módon a különböző naturális mutatókkal jelzett termelés értékben kifejezhető és ezzel volumenindex is számítható.

Az általam megvizsgált 29 termék értéke 1997 évben több, mint 70 milliárd forintot tesz ki, 25%-kal többet, mint 1996 évben. (Folyó áron számolva.) Ennek a termékkörnek 1996 évben 35,3%-a, 1997-ben kerekén 43%-a került exportra. A fenti összefüggésekből egyértelmű-

en következik, hogy a két év között az export növekedése (38%) jóval meghaladta a termelés növekedését.

A kiemelt 29 termékből 23 darab 1997 év folyamán 30%-ot meghaladóan növelte exportját, ezen belül 6 termék esetében (melyeknek exportértéke 2 milliárd forintot tett ki), az előző évi exportot kétszeresnél is jobban meghaladta és mindössze két terméknél nem volt export növekedés 1996 és 1997 között.

A többféle irányból történt „fagazdasági” változás elemzések egyértelműsítik a menedzsment számára azt a növekvő feladatokat, amely az ágazat tevékenységén belül a külpiaci arány növekedésére utalnak.

A külpiaci hatás elemzésnél eddig az importról nem igen esett szó. Jelen esetben mélyebb elemzésre nincs is szándékom. Az importtal való kombináció a menedzsment számára az export feladatnál is bonyolultabb megoldást jelent. Az export növelése - bizonyos kényszer-körülmények hatására - tulajdonképpen árképzéssel is komolyan befolyásolható. Árengedményekkel olyan export növelés érhető el, amely esetenként a deviza szerzésben nem ismeretlen bizonyos országok körében. Import alapanyagból gazdaságos export eléréséhez azonban igen komoly technikai fejlettségre, nagyon magas szervezettségre és nagyon alapos közgazdasági és magas szintű menedzsment tevékenységre van szükség. Ezzel magyarázható az a meglepő jelenség, hogy a magas erdőaránnyal és fejlett iparral rendelkező országok között lehet megtalálni a legnagyobb importőröket. (USA, Japán, Németország, Olaszország, Finnország), mivel ezek az országok igen magas hatékonysággal, az import alapanyagból előállított termékekhez akkora hozzáadott értéket tudnak produkálni, amely mellett nagyon kifizetődő bizonyos félkész termékek importjából késztermékeket előállítani.

Felhasznált fontosabb adatforrások

1. FAO Yearbook Forest products 1992-1996.
2. Magyar Statisztikai Évkönyv 1997.
3. Központi Statisztikai Hivatal 1998.
4. Ipari és Építőipari Statisztikai Évkönyv 1997.
5. Központi Statisztikai Hivatal 1998.
6. Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1997.
7. Központi Statisztikai Hivatal 1998.
8. Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv 1995.
9. Központi Statisztikai Hivatal 1998.

Ali Emhmed. M. Matouk

Növekvő külföldi eladósodás a világgazdaságban az 1980 - 1990-es években

1. Bevezetés

A mai világgazdaság egyik legnagyobb problémája bizonyos országok külső adósságának az nagymértékű növekedése az 1970-es évek elejétől, ami a dolog természeténél fogva világgazdasági problémává nőtte ki magát. A világgazdasági statisztikákban és az egyes országokról információt nyújtó egyéb publikációkban az adott ország külföldi adósságáról írnak. Ez megerősíti azokat a félreértéseket, hogy az országok el vannak adósodva. Bizonyos esetekben és bizonyos mértékig lehetséges, hogy a adósság ténylegesen kormányadósság, de az adósság túlnyomó része vállalkozások, részvénytársaságok adóssága egy adott országban. Ezek csak abban az értelemben nemzeti adósságok, hogy az üzleti vállalkozások egy adott ország üzleti vállalkozásainak minősülhetnek. A közvéleményben, sőt néha még a szakemberek között is, elterjedt az a nézet, hogy a külső adósság jelentős növekedése főleg a fejlődő és a volt szocialista országokra jellemző. Ezek szerint az eladósodást nagyrészt a gazdasági elmaradottsággal és a sikertelen gazdaságpolitikával hozzák összefüggésbe. A magyar média az elmúlt közel két évtizedben ilyen jellegű információkat közölt. A világméretű adósság problémakörén belül két fő kérdésre koncentrálok, amelyek a következők: egyrészt az adósság növekedése nem kizárólag a fejlődő országokra korlátozódik, másrészt mik a döntő okai az adósság növekedésének.

Információs forrásaim nem mindig hosszabb távú idősorok, és nem mindig teljesen homogén adatok, gyakran mozaikszerűek, úgy gondolom azonban, hogy helyesen tükrözik a valóságot, és így a fő tendenciák ezekből is felismerhetők.

2. Világgazdaság

1. táblázat.

A világ külső adósságának összege¹

	1970	1988
Ipari országok	24	800 (24 OECD)
Fejlődő országok	70	1300
Szocialista országok	6	100
Összesen	100	2200

Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek az adatok csak becslések, mert mind az egyéni kölcsönadók, mind a bankok nagyon bizalmasan kezelik adataikat.

Ennek ellenére elég megbízhatók ahhoz, hogy bizonyos következtetéseket vonjunk le ezekből. Melyek ezek a következtetések?

Mindenekelőtt az, hogy az adósság óriási, több, mint huszonkétszeres növekedése következett be 18 év alatt, ami példátlan a gazdaságtörténetben. Az is meglepő, hogy Nyugat-Európa ipari országai is hatalmas külföldi adósságot halmoztak fel. Először lássuk ezeket részletesen.

¹ A táblázat a The Times 1988. december 19.; Euromoney Yearbook, 1985; Financial Times, 1991. október 4. 29. old.; IMF Survey 1992. június 8. 179. old. alapján készült.

3. A fejlett országok eladósodása

2. táblázat.

Európai országok külföldi adóssága
(Milliárd USA dollár)²

Ország	Összes külföldi adósság	Tartalék (arany nélkül)	Arany	Nettó külföldi adósság	Nettó külföldi adósság	
					az 1983 évi GDP %-ában	az 1983 évi export %-ában
Ausztria	10,1	3,9	6,3	-0,1	-0,1	-0,4
Belgium	39,2	4,7	10,3	24,2	29,5	41,5
Dánia	28,9	3,6	0,5	24,8	44,0	134,8
Finnország	15,5	1,2	0,4	13,9	29,2	98,6
Franciaország	54,0	19,9	24,6	9,5	1,8	8,3
Németország	76,8	42,7	28,6	5,5	0,8	2,6
Görögország	13,9	0,9	1,2	11,8	34,3	167,4
Izland	1,3	0,1	-	1,2	50,8	104,5
Írország	12,0	2,6	0,1	9,3	51,4	119,5
Olaszország	54,6	20,1	20,0	14,5	4,1	18,0
Hollandia	16,4	10,2	13,2	-7,0	-5,3	-9,1
Norvégia	25,0	6,6	0,4	18,0	32,7	76,6
Portugália	14,4	0,4	6,1	7,9	38,2	131,7
Spanyolország	31,3	7,4	4,4	19,5	12,3	64,8
Svédország	36,1	4,0	1,8	30,3	33,4	98,1
Nagy-Britannia	65,9	11,3	5,7	48,3	10,7	40,4

² Euromoney Yearbook, 1985. 75. old.

A 2. táblázat mutatja, hogy egyes európai országok 15 évvel ezelőtt mennyire eladósodtak. Egyes országok adóssága még 1984 után is növekedett, amikor az olajárak már csökkentek.

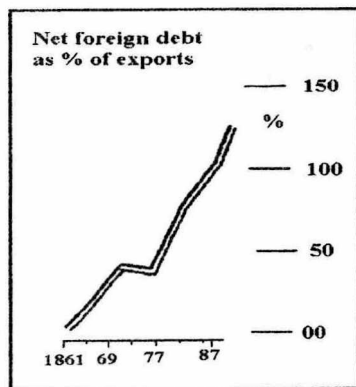
A közvélemény és a közgazdászok is általában elfogadják azt, hogy a külső eladósodás, és annak relatív nagysága az országok közötti különbség bizonyos fajta minőségjelzőjének tekinthető. Azt állítják, hogy a erősebb gazdasággal, magasabb termelékenységgel rendelkező országoknak nincs külső adósságuk, vagy kevesebb van, mint a gyengébbeknek, amelyek kevésbé hatékonyak. Ez nagyon ésszerűen hangzik, de a 2. táblázat statisztikai adatai nem ezt igazolják. Ha megnézzük a táblázatot, azt látjuk, hogy Portugáliának, Spanyolországnak kevesebb külföldi adóssága van, mint Svédországnak, pedig az előbbi két ország sokkal kevésbé fejlett.

Válasszunk ki néhány fejlett ipari országot.

Dánia

1. ábra

Nettó külföldi adósság³

³ The Economist, 1988. szeptember 3.

Minden dán férfi, nő és gyermek 8500 \$-ral tartozik a világ többi részének, azaz egy főre eső adóssága 8500 USA dollár. 1988 végén Dánia összes külföldi adóssága az éves GDP 40%-ával volt egyenlő, pontosan olyan rossz volt, mint Brazíliáé, de az argentin 70 % alatt maradt. Ami az éves export arányokat illeti, Dánia adóssága az export 130%-a, ami jóval alatta van Brazília 400%-ának.

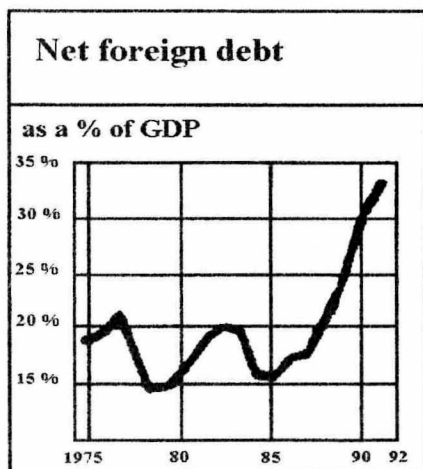
„25 éven át külföldi deficitet létrehozni enyhén szólva is elfogadhatatlan. Dániát minden évben figyelmeztették, hogy nem lehet ennyire túlköltekezni. De ők továbbra is vidáman ezt teszik. A dánok ezen a nyáron is a koppenhágai Tivoli kertjeikben pompáznak, süttetik magukat a mediterrán strandokon, és semmit nem tesznek ellene” - írja a The Economist.

Egy gazdag nyugat-európai országot látunk itt, ahol az egy főre eső külföldi adósság 8500 dollár. Ha feltételezzük, hogy Dánia GDP-je kb. 100 milliárd dollár 1988-ban, akkor adóssága 40 milliárd dollárt tesz ki. Ez döbbenetes. A görbe nagyon meredek emelkedést mutat még az olajárrobbanás után is.

Finnország

Finnország egy másik gazdag kis ország, amely növekedést mutatott az elmúlt 50 évben, és az egy főre jutó GDP-t tekintve nagyon közel áll Svájcához és Svédországhoz

Finnország nettó külföldi adóssága⁴

Az ábra azt mutatja, hogy a külső eladósodás csúcsa recesszió idején következik be (igaz, első két recesszió egybeesett az olajárrobbanásokkal). Kivétel az 1990-92-es recesszió, ekkor a külső adósság a GDP 33%-ára szökött fel, ami kb. 37 milliárd dollár. Mivel Finnország népessége 5 millió, az egy főre eső adósság kb. 7400 dollár volt 1991-ben.

Ausztrália

„A növekvő külföldi adósság aláassa a szerencsés országot” - ez a címe annak a cikknek, amelyben a következő olvasható: „Valamikor közismert volt az, hogy az ország »szerencsés«, és az ausztrálok biztosak voltak abban, hogy hatalmas országuk (népük) virágozni fog az arany, olaj, szén és egyéb nyersanyagforrások bősége következtében. De a fokozódó gazdasági nehézségek miatt, beleértve a külföldi adós-

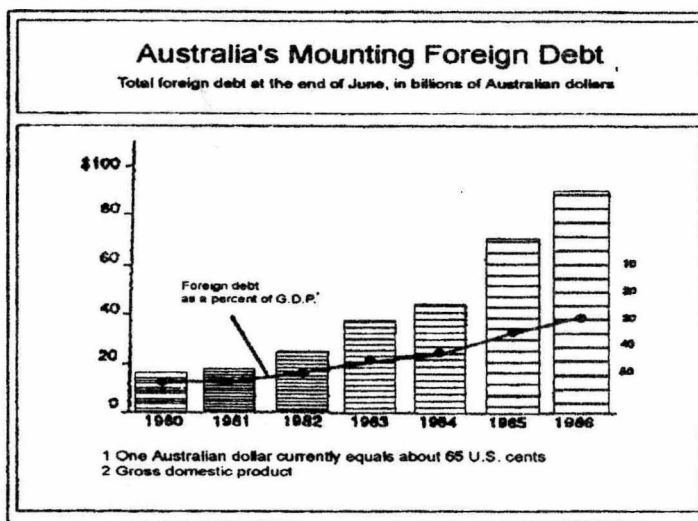
⁴ Financial Times, 1991. október 4. 29. old.

ságot is, amely hamarosan a legnagyobb lesz a világon, a gondtalan optimizmus szertefoszlik.”

3. ábra.

Ausztrália növekvő külföldi adóssága⁵

Az összes külföldi adósság június végén ausztrál dollárban milliárdokban kifejezve.

Ausztráliának 1986-ban 60 milliárd USA \$ külföldi adóssága volt, kb. 18 milliárddal több, mint 1981-ben. Ez a GDP 30 százaléka, és kb. 4000 USA dollár esik egy főre.

Úgy gondolom, hogy mind az általános kép, mind a három konkrét ország bizonyítja azt a meglepő tényt, hogy még a gazdag országok is eladósodtak.

Néhány fejlett nyugat-európai ország passzívája
(USA dollár)*

Ország	Bruttó	Nettó
Ausztria	1985 59 mill.	8 mill.
	1995 153 mill.	23 mill.
Dánia	1982 34 mill.	19 mill.
	1994 156 mill.	42 mill.
Finnország	1982 20 mill.	9 mill.
	1994 107 mill.	55 mill.
Spanyolország	1982 54 mill.	21 mill.
	1994 314 mill.	100 mill.
Svédország	1982 39 mill.	18 mill.
	1994 02 mill.	114 mill.
Ausztrália	1982 56 mill.	42 mill.
	1994 270 mill.	178 mill.

Ezek az adatok közvetlenül összevethetők a korábban felsorolt néhány fejlett ország adósságával, mert itt az országok külső passzíváiról (liabilities) van szó. Ez a fogalom szélesebb, mint a kölcsönből származó adósság, mert ez a külföldről beáramló működő tőkét is tartalmazza. Azonban a különbségek ellenére azonosságok is vannak: a belföldi pénz és a tőke szűkössége, a profit külföldre utalása és az ösztőke kivihetősége. Mindezek eredményeképpen ezen passzívák növekedési trendje ugyanazon okokból fakadhat, mint a külföldi adósságé.

Az információs forrás megjegyzi, hogy egyedül Svédország adatai nem tartalmazzák a külföldi működő tőkét, csak az adósságot.

* OECD Economic Outlook, 1996. XII. A 56

4. A fejlődő országok

Sokkal inkább érthető, hogy a fejlődő országok nagy adósságot halmoztak fel, mivel növelték a fejlett ipari országokból származó importjukat, hiszen szegény országok, és igyekeztek megragadni a hitelre történő vásárlás lehetőségét.

4. táblázat.

Fontosabb fejlődő országok adóssága (Milliárd USA dollár)⁵

Országok	Bruttó külső adósság 1983 végén	Adósság/export arány 1983-ban
Argentína	43,4	435
Brazília	93,6	366
Chile	18,6	375
Kolumbia	11,2	247
Ecuador	6,9	246
Indonézia	29,2	136
Korea	40,1	125
Mexikó	90,6	317
Nigéria	18,2	146
Peru	12,8	320
Fülöp-szigetek	26,5	308
Törökország	23,9	267
Venezuela	34,9	203

⁵ Euromoney Yearbook, 1985

Sok statisztikai adat van a fejlődő országok adósságának növekedéséről kb. 1974-től, a külső adósság növekedésének kezdetétől. Nem foglalkozhatom az egyes országokkal, terjedelmi okokból, talán elegendő az 1974 körüli általános képre utalni. A 4. táblázat érdekes a fejlődő országok olajárrobbanás utáni eladósodásának szempontjából, de a külső adósság növekedése abban az időben nem az olajárrobbanás miatt következett be. A táblázatból láthatjuk, hogy az olyan olajexportáló országok, mint pl. Mexikó, Venezuela, Nigéria is megtalálhatók a nagyon eladósodott országok között.

5. táblázat.

A Világbank figyelmeztet az új adósság kockázatára (1988)

Országok	Adósság milliárd dollárban	Magán
Brazília	120,1	76,8 %
Mexikó	100,0	78,1 %
Argentína	59,6	79,4 %
Venezuela	35,0	99,3 %
Nigéria	30,5	61,1 %
Fülöp-szigetek	30,2	60,0 %
Jugoszlávia	22,2	61,9 %
Marokkó	22,0	29,0 %
Chile	20,8	74,3 %
Peru	19,0	61,5 %
Kolumbia	17,2	48,0 %
Elefántcsontpart	14,2	60,2 %
Ecuador	11,0	63,6 %

A washingtoni Reuter hírügynökség szerint az adósság növekedése 3%-kal lassúbb lesz ebben az évben, az 1987-es 11%-hoz képest, de a lassú gazdasági növekedés az eladósodott országokban nem jelenti azt, hogy látható lenne a krízis vége, közölte a Világbank (1988).

A fejlődő világ adósságát 1300 milliárd USA dollárra becsülte a Világbank, és azt is közölte, ha nem sikerül megoldani az adósság-problémát, ez az ipari országokban levő hitelt nyújtó bankok számára új válságot jelenthet.

Míg Brazíliában, Chilében és Kolumbiában előrehaladás történt, más országokban, beleértve a Szahara alatti afrikai államokat is, az államadósság és az inflációs nyomás további emelkedését tapasztalták.

A bank szerint szükségessé válhat az 1985-ös Baker terv átdolgozása, amelyet James Baker amerikai pénzügyminiszter dolgozott ki az adósságteher csökkentésére, úgy, hogy kombinálják az új kölcsönöket, az adósság elengedéssel és a gazdasági reformokkal⁶.

Ha a két táblázatban (4-5. táblázat) levő adatokat összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy az eladósodás az alatt a 4-5 év alatt is növekedett, amikor az olajárak nem emelkedtek.

⁶ The Times, 1988. december 19. 21. old.

5. Kelet-Európa

6. táblázat.

Tekintsük át Kelet-Európa külső adósságának alakulását napjainkhoz közelebbi időszakban is.

Kelet-Európa és a Szovjetunió külső adóssága⁷ (Milliárd USA dollár)

Ország	1970		1975		1980		1985	
	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
Bulgária	0,7	0,6	2,7	2,3	3,6	2,9	3,3	1,4
Csehszlovákia	0,3	-	1,0	0,7	4,5	3,3	3,5	2,3
NDK	1,1	0,9	5,2	3,6	13,6	11,6	13,6	7,1
Magyarország	0,8	0,6	3,1	2,2	9,1	7,7	11,8	9,5
Lengyelország	1,2	0,9	8,4	7,7	24,1	23,5	29,7	28,1
Románia	1,0	1,0	2,9	1,4	9,6	9,3	6,6	6,3
Kelet-Európa	5,1	4,0	23,3	17,9	64,6	58,2	68,5	54,6
Szovjetunió	1,6	0,6	15,4	12,2	25,2	16,6	31,4	18,3
Kelet-Európa és Szovjetunió	6,7	4,6	38,7	30,1	89,8	74,8	99,9	72,9

⁷ Economic Survey of Europe 1987/88. 360. old.

7. táblázat.

Kelet-Európa külső adóssága*
(Milliárd USA dollár)

Bruttó						Nettó					
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Albánia											
0,4	0,7	0,8	1,0	1,1	0,7	0,2	0,6	0,8	0,8	0,9	0,4
Bulgária											
10,4	11,9	12,1	12,5	10,4	10,0	10,4	11,5	11,2	11,8	9,4	8,7
Horvátország											
2,5	2,5	2,5	2,5	2,7	3,2	2,5	2,5	2,4	1,9	1,3	1,3
Cseh Köztársaság											
4,4	7,5	7,8	9,6	12,2	17,0	4,0	7,0	7,0	5,8	6,1	3,2
Magyarország											
21,3	22,7	21,4	24,6	28,5	31,7	20,2	18,7	17,1	17,9	21,8	19,7
Portugália (?)											
48,5	48,4	47,1	47,2	42,2	44,0	44,0	44,8	43,1	43,3	36,4	29,3
Románia											
1,1	2,1	3,2	4,2	5,5	6,6	0,6	1,5	2,4	3,3	3,5	4,9
Szlovákia											
2,0	2,6	3,0	3,7	4,3	4,8	1,9	2,1	2,6	3,3	2,7	1,6
Szlovénia											
1,9	1,9	1,7	1,9	2,3	3,0	1,9	1,8	1,0	1,1	0,8	1,2
Macedónia											
0,5	0,4	0,7	0,9	0,9	1,4	0,5	0,4	0,6	0,8	0,8	1,1
Kelet-Európa											
93,0	100,7	100,4	108,1	110,0	122,3	86,2	91,0	88,3	89,8	83,5	71,4

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a fenti országok többségében a nettóadósság kis mértékben ugyan, de csökkent. A magyar adósság 1994 évi nettó 18,9 (a táblázatban nem ennyi) milliárdos állománya 1997-re 10,5 milliárd dollárra csökkent, írja a Financial Times**.

* Economic Survey of Europe 1995/96. 135 old.

** Financial Times 1997. X. 14. 4. old.

6. A világméretű eladósodás okai

A legizgalmasabb kérdés a békeidőkben történt páratlan világméretű eladósodás okainak vizsgálata. A médiában gyakran találunk egymásnak ellentmondó nézeteket. Ezt gyakran felhasználják a politikusok, főként választási kampány idején. Az ellenzékben levő pártok azzal vádolják az uralmon levő politikusokat, hogy ők okozzák az ország eladósodását. A gazdaság rossz irányításának jeleként tüntetik fel az eladósodást, egyesek odáig is elmennek, hogy tönkretették a gazdaságot, és politikai változásokat követelnek. Mi az igazság: az eladósodás kizárólag vagy elsősorban a gazdaságpolitika baklövéseinek, netán a szándékos rossz irányításnak, esetleg a korrupciónak az eredménye, vagy egyéb tényezők is szerepet játszhatnak benne?

Nyilvánvaló, hogy a politikusok és a gazdaságpolitika alakítói a különböző országokban nem mentesek az emberi hibáktól, néha attól sem, hogy helytelenül cseledek.

Bizonyos tények miatt azonban ezt a magyarázatot gyanakvással fogadhatjuk, érdekes kérdés, hogy gazdasági baklövéseket miért csak 1974 után követtek el, és nem korábban? Az emberi természet miatt romlott egyidejűleg az egész világon? Ilyen mulasztásokat elkövető politikusok léteztek, kellett, hogy létezzenek a nagy adósságok létrejöttét megelőző korszakban is. Miért nem léteztek ilyenek a gazdasági csodák országaiban?

Ezek szerint a nagy adósságok, adósságkrízisek nem magyarázhatók elsődlegesen és kizárólag a helytelen gazdaságirányítással. Ez nem jelenti azt, hogy egy ország életében nem játszik szerepet a gazdaságpolitika, és hogy ez a mi esetünkben nem játszott szerepet a nagy külföldi adósság akkumulációjában.

Ma a modern gazdaság úgynevezett vegyes-gazdaság, azaz a gazdaságpolitikai döntéseket részben a kormányok, részben a piaci erők hozzák. A kormányoknak van szerepük a gazdáltságban, következés-

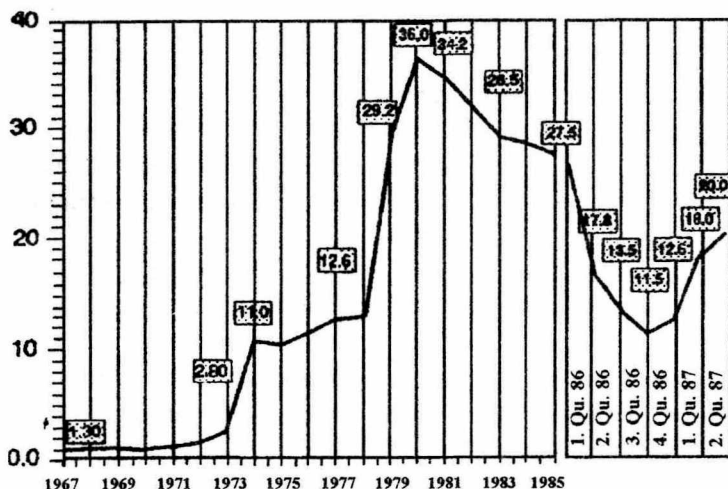
képpen bizonyos felelősségük is van. Ez teremti meg és erősíti azt a látszatot, hogy a kormányok mindent megtehetnek, amit csak akarnak, és csaknem mindenért ők a felelősek. A kormány gazdaságpolitikájának, ha sikeres akar lenni, az objektív gazdasági feltételek felismerésére kell épülnie. Éppen ezért, ha meg akarjuk érteni a világ eladósodását, meg kell találnunk azokat a világgazdasági jelenségeket, amelyek átfogják az egész világot, befolyásolják a kormányok és az egyes országok gazdaságpolitikáját.

7. Az olajárrobbanás

Az egyes országok külföldi adósságának okai az olajárrobbanással hozhatók kapcsolatba az egész világon.

4. ábra.

A nyersolaj világpiaci ára és a két olajárrobbanás*

* Österreich Wirtschaft von Überblick 1987/88.

Mint a 4. ábrán látható, 1971 és 1980 között az olaj ára 36 dollárra emelkedett, ami közel 28-szoros növekedést jelent. Ez igen nagy szerepet játszott az olajimportáló országok kereskedelmi mérlegének egyensúlyában és adósságuk növekedésében. Ez az érem egyik oldala. Másrészt az olajimportáló országok esetében bevételnövekedés következett be. Ahhoz, hogy az adósság létrejöjjön, két fél szükséges - akinek hitelre van szüksége, és akinek van kölcsönadható pénze. Az eladósodásnak ez a két előfeltétele objektív, és nem szubjektív (így nem a jó vagy rossz gazdaságpolitikától függ).

8. A recessziók

A recessziók is hozzájárultak a világméretű nagy eladósodáshoz. Azok az országok, amelyek az ipari túltermeléstől szenvednek, mindenképpen megpróbálják fokozni az exportjukat, és ugyanakkor csökkentik az importot. Ezek az országok könnyű fizetési feltételek mellett adnak hitelt, hogy fellendítsék exportjukat. Ebből adódóan lényegében a recesszió exportja következik be. A fő célpontok az „árura éhes” fejlődő, és a korábbi szocialista országok voltak. Ebből a túltermelési válságból exportelőnyöket realizálhattak volna az importáló országok, ha a kölcsönt felvevő országok rövid távon vissza tudták volna fizetni az adósságukat. De ez a visszafizetés két dologtól függött - egyrészt attól, hogy hova fektették be a hitelből származó pénzeszközöket, másrészt a hitelt nyújtó ország fellendülésétől. Ha a külföldi kölcsönt fogyasztási cikkek importjára használták fel, nem tőkebefektetésre, fejlett technológia vásárlására, akkor nem tudták megteremteni a visszafizetés feltételeit. A kölcsönt nyújtó országokban sem következett be fellendülés, ellenkezőleg, új recesszió keletkezett.

Az a tény, hogy az 1929/33-as nagy világgazdasági válság idején a világ eladósodott, újabb bizonyítéka annak, hogy a recessziók eladósodással járnak.

Érdekes kérdésként merülhet fel, hogy az olaj ára és a recesszió milyen mértékben járult hozzá a több, mint 2,2 billió USA dollár összegű külső adósság kialakulásához. A relatív részarány mértékére még nem adtak választ. Elképzelésem szerint ezt úgy lehetne kiszámítani, hogy az olaj világpiaci árának növekedését össze kellene hasonlítani a külső adósság összegével.

9. Irányadó szakértői vélemények

W. S. Ogden, a Chase Manhattan Bank elnökhelyettese, az amerikai gazdaság szakértője azt mondta: „Sem a hitelezők, sem a hitelt felvevők nem tudhatták, hogy ilyen sokáig tart a recesszió a kapitalista országokban.”⁸

A Bankár című híres pénzügyi folyóirat azt írta: „A nagy adósság-állomány összefügg a világválsággal, amely 1930 óta a legnagyobb.” A cikk azt is megemlíti, hogy „a következő körülmények is hozzájárultak az (eladósodáshoz): a külföldi függőség növekedése, az olajár emelkedés, az olcsó hitelek, és a kereskedelem liberalizálódása.”⁹

Helmuth Schmidt korábbi német kancellár, a nemzetközi gazdaság elismert szakértője azt mondta egy interjúban a nagy külső adóssággal kapcsolatban: „A gyökerek visszanyúlnak az 1974/80-as két nagy olajrobbanáshoz. De a hiteleket nyújtó nemzetközi bankok sem ártatlanok ebben az ügyben.”¹⁰

Harmadik okot is megemlíthetnénk a növekvő külső adósság és passzívák magyarázataként: a globalizálódási tendenciát. A vállalatok közötti hitelkapcsolatok, valamint a befektetési kapcsolatok egyre inkább átnyúlnak a nemzeti határokon. Következésképpen a külső eladó-

⁸ IHT, 1982. december 9.

⁹ The Banker, 1987. április, 115. old.

¹⁰ World Economy, Budapest, 1988. október 20.

sodást és a passzívakat nem lehet kizárólag negatív jelenséggént, ezek bizonyos nagysága napjainkban hozzátartozik a társadalmi-gazdasági élethez. Áttekintettük az olajárrobbanások, recessziók nemzetközi hi-telekre gyakorolt hatását, valamint neves szakértők véleményét.

Összegzésképpen megválaszolhatjuk a kérdést, hogy mi okozta a külső adósság nagyfokú növekedését: a két olajárrobbanás és a recessziók meghatározó tényezők mindhárom ország csoportban.

Az ipari országok esetében az olajár növekedése és a recesszió volt a domináns tényező. A fejlődő országok között különbséget kell ten-nünk

- az olajexportáló országok nyilvánvalóan szenvedtek a recessziótól (de természetesen nem szenvedtek az olajár emelkedésétől);
- az olajimportáló országokat mind az olajár növekedése, mind a recesszió egyaránt sújtotta.

Mindkét esetben a fejlettség alacsony színvonala, az áruk, főként a fogyasztási cikkek iránt „éhség” volt a fő oka hitelre történő import növekedésének.

- A volt szocialista országok esetében (kivéve a Szovjetuniót) mind az olajár emelkedés, mind a recesszió felelős az eladósodásért. A fogyasztási cikkek iránti „éhség”, és az ennek érdekében folytatott gazdaságpolitika itt is hozzájárult a fokozódó eladósodáshoz.

A gazdaságpolitika baklövései, a gazdaság helytelen irányítása, stb. bizonyos szerepet játszott minden ország csoportban (az ellenzék ezt hamar kimutatja), de az objektív világgazdasági feltételek voltak a meghatározó tényezők.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Nováky Erzsébet

Új és továbbfejlesztett módszerek a jövőkutatásban ¹

Bevezető gondolatok

Az átmenet és az egyelőre tartós jelenségként értelmezhető instabilitás időszakában a jövőkutatás új feladatokkal találja szembe magát. Instabil helyzetben a múlt-jelen-jövő kapcsolata nem olyan egyértelmű, mint amilyen az a stabil időszakban volt. A jövő nagyon sokféleképpen alakulhat, várható a már megélt többé-kevésbé változatlan megisméltődése, de alapvetően új események, folyamatok, állapotok és kapcsolatok létrejöttével is számolnunk kell. Megnövekszik tehát a jelenből kibontható jövő sokszínűsége, amit az is indokol, hogy a társadalomnak mind több tagja, csoportja kíván részt venni a jövő alakításában.

A jövőkutatás új megközelítési módszereket keres az új feladathoz, és a kihívásra a módszerek megújításával és újak alkalmazásával válaszol.

A stabil időszakokban a matematikai-statisztikai eljárások (még az egyszerűbbek is) alkalmasak voltak a jövő előrejelzésére. A jövő útvonalon elég jól eligazítottak a kollektív szakértői megkérdezésen alapuló eljárások. A ma már klasszikusnak tekinthető modellezési

1 A tanulmány alapja az V. Magyar Jövőkutatási Konferencián (1998. december 11-12, Budapest) elhangzott, "A jövőkutatás módszertani megújulása" c. előadásom, ami "A jövőkutatás metodológiájának korszerűsítése az átmenet korában" című, a T 18146 sz. OTKA program (programvezető: Dr. Hideg Éva) keretében készített tanulmányomra épült.

eljárások is eredményesen alkalmazhatóak voltak. Megbízhatóan becsülték ugyanis az események és tendenciák egymásra hatását, hiszen a kapcsolatokban a linearitás volt a jellemző. Ma már túl kell lépni ezeken az eljárásokon. A kialakulóban lévő új trendek már nem a múlt folytatásai, nem is a nyilvánvaló fordulópontok következményei, amely fordulópontokat előidéző tényezők ma alig ismerhetők fel. Következményeik is alig foghatók meg, hiszen a tényezők nem lineáris, hanem nem-lineáris hatásmechanizmussal kapcsolódnak egymáshoz.

A jövő kutatás módszertani tárháza két oldalról is bővült az átmenet időszakában. A jövő kutatás maga is törekedett olyan eljárások kidolgozására és a már jól beváltak továbbfejlesztésére, amelyek alkalmasak arra, hogy az átmenet szülte instabilitás körülményei között eligazítást adjanak a jövőben várhatóan kialakuló lehetséges jövőváltozatokról. A jövő kutatás ugyanakkor a más tudományterületeken - elsősorban a szociológiában és a természettudományokban (főleg a biológia és a fizika területén) - használt eljárások körét is vizsgálja abból a szempontból, hogy vajon hasznosíthatóak-e az előrejelzés-készítésben ezek a specifikus tudományterületi eredmények. A jövő kutatás metodikai megújulásának elemei már tetten érhetők a hazai gyakorlatban is.

1. Megújult módszerek és alkalmazásuk

1.1. Régi módszerek új megvilágításban

Az előrejelzés-készítés leginkább klasszikus eljárásainak a *trend-vizsgálatok* tekinthetők. A matematikailag számítható trendtípusok közül a jövő kutatási szakirodalomban elsősorban a lineáris, az exponenciális, a parabolikus és a logisztikus típusú trendek vizsgálata került előtérbe. A különböző trendtípusok esetében más-más előfeltételezéssel élünk: az időszakonkénti abszolút változások (lineáris trend) illetve a relatív változások (exponenciális trend) közel azonossága, továbbá az eltérő növekedési ütemek (parabolikus trend, logisztikus trend) melletti fejlődés. Amennyiben feltételezhető volt, hogy ezek a

tulajdonságok (a növekedés mértékét, ütemét és irányát illetően) a jövőben is fennmaradnak, akkor ezek a trendek sikeresen alkalmazhatóak voltak előrejelzések készítésére.

A négy trendtípus közül szakmai és részben számítástechnikai gondot csupán a logisztikus trendfüggvény számítása okozott. Ez ugyanis fordulóponthoz (inflexiós pontot) tartalmazó viselkedést ír le. A közelítő függvény csak akkor számítható, ha a trendben már bekövetkezett az eltérő növekedési ütemek által kiváltott fordulóponthoz, azaz a görbe már elérkezett a telítődési szakaszába. Az előrejelzés szempontjából releváns fordulóponthoz létre ugyanakkor a fordulóponthoz előtt (és nem az után) lenne célszerű következtetni. Ekkor viszont olyan függvényviselkedésből következtetünk a jövőre, amelyben a múlt-jelen adatai azok töretlen folytatását valószínűsítik, a jelenség viselkedése pedig közben más természetűvé válik. A múlt-jelen-jövő közötti (statisztikai) egyensúly megbillenéséről van szó. Az átmeneti időszakban a stabilitás nem evidens.

Az adatsorok vizsgálatában a tartós irányzatok (a trendek) vizsgálatáról a hangsúly áthelyeződik az adatsorok stabilitásvizsgálatára, arra, hogy az adatsorokat mi jellemzi, a szakmai, matematikai és statisztikai értelemben vett stabilitás, annak módosulása vagy teljes hiánya, azaz az instabilitás. Két megközelítési mód, illetve módszer kap ezért kitüntetett szerepet:

- a statisztikai egyensúly vizsgálata és
- a káoszelmélet gyakorlati alkalmazása, azaz a káosz-számítások.

Ezek jelentősége abban van, hogy egy adatsorban segítségükkel számba vehetők az egyedi zavarok által keltett erős hatások, amelyek elsősorban a nemlineáris fejlődési trendekben jelennek meg. (Matematikailag bizonyított tény, hogy a nemlinearitás kedvező terep az instabilitás kialakulásához.) Ezek a megközelítések lehetővé teszik, hogy figyelembe vegyük az egyes történések egyedi szerepét az evolúcióban, azok hatását a teljes rendszerre és következtetni lehessen az evolúciós fejlődés során kialakuló dinamikus mintázatra is.

A statisztikai egyensúly vizsgálatakor arra a lényeges előrejelzési kérdésre kell/lehet megadni a választ, hogy a múlt és a jelen mennyiségi jellemzői várhatóan megjelennek-e a jövőben, vagy vannak-e jelei a feltárt (meglévő) jellemzők várható módosulásának. Ha igen, akkor azok milyen mértékűek: csupán a folyamat egyes paramétereit érintik vagy pedig az alapvető folyamatípus teljes módosulását jelentik.

a) Egyensúlyi helyzet áll fenn akkor, ha a múlt-jelen-jövő kapcsolata változatlan; ekkor az adott jelenséghez rendelt tendencia továbbvihető, azaz a múlt-jelen vizsgálata kiterjeszthető az előrejelzési időtávra is.

Ha a jelenség fejlődésének adott szakaszában a jelen-jövő kapcsolódás folyamatos jellege megszakad, akkor konfliktushelyzet áll elő. Konfliktushelyzet igen gyakori akkor, amikor valamely jelenség folyamata a fejlődés kezdeti illetve befejező szakaszában van, mert általában jellemző a kezdeti lassú fejlődési ütem későbbi gyorsulása, majd bizonyos szinten lassulása.

b) Részleges konfliktushelyzet áll fenn akkor, ha módosul a statisztikai egyensúlyi helyzet mennyiségi feltételrendszere; így az adott jelenséghez rendelt tendencia nem vihető tovább, azaz a múlt-jelen vizsgálata nem terjeszthető ki az előrejelzési időtávra.

c) Teljes konfliktushelyzet áll fenn akkor, ha felbomlik a statisztikai egyensúly, az adott jelenség korábbi fejlődéséhez rendelt tendencia megtörik; új feltételek által meghatározott egyensúly alakul ki, ezért az előrejelzési időtávra új megközelítés, új vizsgálati módszer alkalmazása válik szükségessé.

Az átmenet időszakában gyakran vagyunk tanúi a teljes egyensúly hiányának, de a részleges egyensúly-hiány is adhat jelzéseket arra vonatkozóan, hogy vajon a vizsgált jelenség milyen hosszú ideig és

milyen formában marad még fenn, illetve mikor és milyen módon várható a megszakadása.

A káosz-számítások azon az alapgondolaton nyugszanak, hogy valamely idősorban felfedezhető kaotikus viselkedésre a görbe menetéből lehet következtetni. A kaotikus viselkedést olyan idősorban lehet keresni, amelynek lefolyása logisztikus jellegű. A kaotikus viselkedés az idősorokra az alábbi ismert képlet szerint illesztett görbe paraméterértékei alapján mutatható ki:

$$x_{t+1} = k \cdot x_t \cdot (1 - x_t)$$

ahol

x_t, x_{t+1} az idősor tagjai
 k a logisztikus görbe együtthatója

A képletben szereplő k érték az évi növekedés rugalmassága, növekedési képessége. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a k érték az önszerveződési koefficiens, mert az idősor időben későbbi tagja csak az előző évi értéktől függ, vagyis a változó új értékét az előző állapotból generáljuk. Amennyiben az ilyen típusú differencia-egyenletekben az egyensúlyi pont instabillá válik, további stabil fixpontok jelennek meg, kialakul a duplaperiódus, a bifurkáció jelensége. A bifurkáció meghatározott, ún. kritikus k paraméterértékeknél következik be. Ha $k > 2,8$, akkor először kétpontú attraktor jelenik meg, majd x_t mozgása a négypontú attraktor felé törekszik, majd a nyolcpontú attraktor felé és így tovább. A különböző kritikus k értékekhez újabb kettőzési periódusok tartoznak. Ha $k > 3,57$, akkor a periódusok száma végtelenné válik, tehát kialakul a teljes káosz. A káosz matematikai mérőszámként a *Ljapunov-exponens*t használják, ami két trajktória (a bifurkációs elágazás utáni két különböző pálya) távolodásának gyorsaságát méri.

A káosz-számítás segítségével feltárható, hogy valamely adatsorban megjelenik-e a nem-periodikus, a kaotikus viselkedés, megvizsgálható, hogy vajon a jelenség tényleges lefutását kifejező görbe és a mate-

matikailag generálható pályák egybeesnek-e, továbbá szisztematikusan generálhatók a jövő lehetséges pályái. A módszer segítségével a jövőnek nemcsak a mechanikus extrapolációval előállítható útja hozható felszínre, hanem azok a változatok is, amelyek a múlttól minőségileg eltérő, új pályát jelentenek. Mindezekre azért kell megkülönböztetett figyelmet fordítani az átmenet időszakában, mert ekkor még inkább igaz (mint a stabil periódusokban), hogy egyik út kifejlődéséhez sem erősek eléggé azok a determináló faktorok, amelyek az egyik vagy a másik jövőpályát generálnák. Így még kevésbé jelölhető ki egy lehetséges út, egy lehetséges pálya, hanem a pályahalmaz sokaságát kell feltárni. Ennek szisztematikus elvégzését nyújtják a káoszszámítások.

A káosz-számítással előállított előrejelzési információkból tehát következtethetünk arra, hogy a vizsgált rendszerek pályastabilitásában bekövetkezhet-e változás, és arra is, hogy mekkora az evolúciósan lehetséges jövők tartománya (*Nováky-Hideg-Gáspár-Vér* 1997). Ebben a formában ez még nem előrejelzés, de ha ezeket az információkat a rendszerre vonatkozó különböző várakozásokkal, más módon számított jövőváltozatokkal összekapcsoljuk, akkor már megmutathatjuk az evolúciósan lehetséges jövőbeni pályákat, illetve az evolúciósan új mintázatokat.

A *rendszerdinamikai eljárás* eredeti változatában a szintek és a ráták vizsgálatának középpontba állításával a rendszert alkotó események változásának tendenciáit követte. Bár jelentős szerepet kaptak a rendszerben fellépő negatív és pozitív hurkok, az előrejelzés szempontjából a hangsúly mégsem ezeken, hanem a tendenciákon volt. Azt kereste, hogy a szintek és a ráták milyen értékei mellett található stabil pályák. A rendszerdinamikai eljárás az új megvilágításban nem csupán a stabil pályák keresését tartja fontosnak, hanem azt is vizsgálja, hogy milyen feltételek mellett alakulhatnak ki instabil pályák, vagy instabilitást felszínre hozó pályák (*Nováky-Cserhádi* 1996). A korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyezve a pozitív hurkokra, azt

vizsgálja, hogy a rendszer elemeinek, alrendszerének más-más kapcsolódása, más-más irányú és erősségű visszacsatolási mechanizmusai milyen, a korábbi időszak pályáitól minőségileg eltérőeket generálhatnak. A rendszerdinamikai eljárás ilyen felfogásában célul tűzi ki az új pályákra vezérlés lehetőségének vizsgálatát is, amelyek között előfordulhatnak kaotikusan viselkedők is (*Rasmussen-Mosekilde* 1988).

1.2. Régi módszerek új köntösben

Előrejelzések készítéséhez mindenkor nagy előszeretettel alkalmazták az írásbeli szakértői megkérdezésen alapuló eljárások klasszikusát, a *Delphi-módszert*, amelynek segítségével feltárhatók a fejlődés fő irányvonalai, a várhatóan bekövetkező események és azok időrendi sorrendje. Átmeneti időszakokban négy cél - az alternatív fejlődéstendenciák, fejlődési pályák kijelölése; a fordulópontok megkeresése; a múlt és a jelen jövőt befolyásoló erejének előrebecslése; a jövőbeni mozgástér (lehetőséghatárok) becslése - realizálandó egyforma erősséggel a Delphi-módszer segítségével, amit az csak akkor tud teljesíteni, ha az eredeti eljárástól kissé eltérően, az átmenet feltételeinek, kívánalmainak megfelelően módosított formában alkalmazzák.

A Delphi eljárás célorientált módosításának lényege abban van, hogy átmeneti időszakokban a feldolgozott szakértői vélemények másfajta megítélés alá esnek, mint a hagyományos, klasszikus eljárásban. A klasszikus Delphi-eljárás alkalmazása akkor fejeződik be, amikor az egymást követő fordulóban közel változatlan a vélemények átlagos eltérése. Ekkor nem szükséges a további megkérdezés, mert a szakértők kitartanak véleményük mellett, a csoportban tehát jól elkülönültek a véleményük mellett kitartók és a véleményüket megváltoztatók. A klasszikus Delphi-eljárásban a szöveges értékelés és összefoglaló ezekre a szilárdan megjelent csoportvéleményekre épül, és az azoktól eltérőeket úgy értékelik, mint amelyek mások, mint az átlagvélemény. Nem tekintik ezeket igazi, minőségileg más alternatíváknak, csupán eltérő vélekedéseknek, ezért szisztematikus elemzésük is elmarad. Az

átmenet időszakában azonban különös figyelmet kell fordítani azokra a véleményekre, amelyek ugyan jelentősen eltérnek az átlagvéleménytől, de amelyek a visszacsatolások, a többmenetes kérdőíves megkérdezések során rendre nem változnak meg. Nemcsak azért fordítunk ezekre megkülönböztetett figyelmet, mert lehetséges, hogy ezek - a csoportvéleményhez viszonyítva - jobban megközelítik a jövőbeni valóságot, hanem azért is, mert *a csoportvéleménytől eltérő vélemények a jövőnek további lehetséges alternatíváit (variánsait) adhatják, amelyek kialakulása a jelenből éppoly valószínű lehet, mint a csoportvéleményé.* Az átmenet korában semmi biztosíték nincsen arra, hogy a sokak által mondott szakértői vélemény szerint fog a jövő alakulni. Korunkban - a tartós átmenet korában - nem célszerű tehát arra törekedni, hogy a Delphi-eljárás segítségével csak az egyetlen, az esetleg konvergens jövőváltozatot hozzuk felszínre, hanem ugyanolyan figyelmet fordítunk az eltérőekre is. Így vázolható fel a sokszínű jövő, s így fogalmazható meg az út a színes "jövőcsokorhoz".

A Delphi-módszer jól alkalmazható arra is, hogy *a nem szakértők* - mint például a társadalmi szervezetek vagy a lakosság - *jövővel kapcsolatos vélekedését is feltárjuk.* Az átmenet időszakában ugyanis tisztában kell lenni azzal, hogy a szélesebb rétegeket milyen, a jövővel kapcsolatos kérdések foglalkoztatják, milyen válaszokat remélnek jelenbeni problémáik megoldására, milyen váraik, aspirációik vannak a jövőre vonatkozóan, milyen tevékenységekkel, cselekedetekkel kívánnak hozzájárulni a jövő pozitív formálásához, mit tesznek a jövővel kapcsolatos félelmeik elkerülésére, hogyan készítenek fel másokat a jövőre, milyen a kapcsolatuk más emberekhez és szervezetekhez, milyen elvárásaik vannak arra vonatkozóan, hogy mások mit tegyenek a jövőért általában és az ő jövőjükért különösen. Az egyének (Nováky-Hideg-Kappéter 1994) és a hazai nagyvállalatok és szolgáltató vállalatok/vállalkozások (Nováky-Hideg 1998) jövőorientáltságának vizsgálata - aminek eredményei jelentős adalékul szolgálnak a korszerű jövőkép-vizsgálatokhoz és a szakképzés társadalmi környezetének kutatásához - a Delphi-eljárás sajátos alkalmazásaként fogható

fel. A technology foresight kutatások (Nováky-Hideg 1996) szintén a többfordulós, az egyes tudásszinteket ütköztetni képes, a résztvevők közötti párbeszédet lehetővé tevő Delphi eljárást részesítik előnyben.

Átmeneti időszakban tehát *a kollektív, szubjektív megkérdezésen alapuló módszerek továbbfejlesztése* két irányú: egyrészt a szakértői vélemények mellett a nem-szakértők jövővélekedésének megismerése és összegyűjtése is részét képezi az eljárásoknak, másrészt nemcsak a tipikus véleményeket kívánjuk megismerni, hanem az egyidejűleg létező különféle vélekedéseket is. Az egyéni vélemények egységesítésére irányuló szakaszok tehát instabil időszakokban elmaradnak a szubjektív módszereknél.

A scenárió módszer az időben egymás után következő események, tendenciák közötti kapcsolatok logikai feltárására, megítélésére és ezek alapján következtetések levonására irányul (Kahn-Wiener 1968). A forgatókönyvekkel válasz kapható arra, hogy bizonyos tevékenységek következtében milyen jelenségek jöhetnek létre, arra, hogy valamilyen feltételezett jelenség miként jöhet létre lépésről lépésre, s arra is, hogy milyen alternatívák lehetségesek az egyes lépéseknél, fordulópontoknál a folyamat kialakulásának megelőzésére, elkerülésére, illetve elősegítésére attól függően, hogy a jelenben milyennek ítéljük meg a kialakuló folyamatot. *A scenáriók kidolgozása ezért a feltételek és a következmények megfogalmazása révén segíthet a jövőre irányuló döntések sokoldalú megalapozásában.* A forgatókönyvben valamely rendszer elemei és kapcsolódásuk (egymásra hatásuk) a rendszer és a környezet közötti kölcsönhatást figyelembe véve úgy kerülnek ugyanis felvázolásra, hogy világossá válik az, hogy adott időbeli sorrendben milyen alternatívák alakulnak ki.

A forgatókönyvírás eredeti változatában a hangsúly a múlt és a jelen fejlődését leíró legfontosabb hosszú távú komplex (ún. multifold) trendek meghatározásán volt. Ezek mellett figyelmet fordítottak a váratlan vagy kis valószínűséggel bekövetkező, de nagy társadalmi

hatást kiváltó események bekövetkezésének és viselkedésének vizsgálatára is. A minőségi változásokat és az új jellemzőket a komplex trendek kombinációiban tárták fel, s a jelenlegi és a várható tendenciák szelektív extrapolálásával vázolták fel az alternatív jövők forgatókönyveit.

A scenáriók kidolgozásának különféle módszerei, eljárásai vannak, de a gyakorlatban nincsen egyetlen kitüntetett scenárió-készítési módszer sem. A scenárió módszer alapvetően *egy megközelítési eszköz, amely logikailag összefüggő specifikus lépéseket* (rendszerelemzés, stratégia- és scenárió kidolgozás) *tartalmaz. A scenárióírás sajátos gondolkodási forma, amelyet rugalmassága miatt jól lehet alkalmazni az instabilitás körülményei között is.* Úgy tud megfelelni az új követelményeknek, hogy egyik oldalról rendszerébe építi a jövő sokszínűségét felszínre hozó eljárásokat és azok eredményeit, másik oldalról felépíti a jövőt, az értékek és az akciók egymáshoz kapcsolható rendszerét. A forgatókönyvek szolgálhatják a jelen mélyebb és sokoldalúbb megértését, a jövőre vonatkozó elvárásokat, előrelátásokat, az ún. foresight-okat is.

A forgatókönyvírás sajátos módszereként sikeresen alkalmaztuk a *páros összehasonlítás és a feltételek kombinációja módszertani elvet a szakképzés jövőjének megismerése céljából* (Hideg - Kappéter - Nováky 1995). Az eljárás során különböző társadalmi csoportok (a szakképző iskolák vezető tanárai és a munkaadók) vélekedéseiben kerestük az összetartozó, egymásra rímelő állításokat és azt, hogy milyen lehetséges jövőváltozatokat hoznak felszínre a feltételek és következmények egymáshoz kapcsolásai.

2. Új módszerek

A jövőkutatásban az utóbbi években olyan új eljárások is megjelentek, amelyek egyrészt az egyéni kreativitásra, másrészt a csoportos gondolkodásra építenek.

A *story telling módszer* azért terjedt el, mert a jelen és a jövő problémái - sem a globális, sem a lokális - nem oldhatók meg a hagyományos értékrend keretei között. Az új értékek felszínre hozatalát nagyban segíthetik az ún. *story teller*-ek, azaz a sztori mesélők, akik saját szubjektumukon keresztül, a spiritualizmusnak is teret adva, erős fantáziával, ugyanakkor a jelenhez való kötéssel a jövő új történéseit vázolják fel. A *story teller*ek gondolkodásában erőteljes a globális tudat felé való irányultság és nyitottság, ugyanakkor történeteik, a jövőről való elképzeléseik a világ sokszínűségét, diverzitását is kifejezik. Gondolkodásukat áthatják a test, a szellem és a lélek interaktivitását tükröző elképzeléseik, amelyek racionális és irracionális elemeket egyaránt tartalmaznak.²

A *futures workshop technika* a kiscsoportos foglalkozásokat állítja a jövő szisztematikus megismerését lehetővé tevő eljárások sorába. Ez a technika - mint résztvevő és demokratikus előrejelzési eljárás - olyan önálló előrejelzési műhelymunkát lehetővé tevő foglalkozások sorozata, amelyek keretében egy-egy témakörrel egyidejűleg különböző alternatív előrejelzések készíthetők. A foglalkozásokon a résztvevők kiscsoportokba szerveződnek, saját alternatív koncepciójuk alapján ismétlik meg az egyes előrejelzéseket és értékelik a kialakított alternatívákat. A negatív változatokat és az azokkal kapcsolatos félelmeket a kiscsoportos műhelymunka során "megszelídítik".

A *futures workshop technikák* nem kényszerítik a résztvevőkre a mások által elképzelt jövőket vagy célokat, csupán segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a résztvevők egy irányított tanulási folyamaton keresztül jussanak el saját jövőképük, céljaik és tevékenységeik megfogalmazásáig. A demokratikus részvételt biztosító módszer serkenti a

² A World Futures Studies Federation XV. Világkonferenciáján (1997. szeptember 28-október 3. Brisbane, Ausztrália) a The Story Tellers szekció vezetésekor lehetőséget kaptam a módszer mélyrehatóbb megismerésére.

résztvevőket egyrészt a kritikai szemlélet alkalmazására (ami elengedhetetlen az új típusú jövő megalkotásához), másrészt az alternatív jövőképek kidogozására, valamint a jelen és a jövő közötti kapcsolat megteremtésére. A jövőnek ez a participatív jellegű felépítése nagymértékben hozzájárulhat olyan jövőváltozatok kimunkálásához, amelyeket a kiscsoport résztvevői megvalósíthatónak gondolnak és amelyeket valóban akarnak. A futures workshop technikák a jövőorientált-ság vizsgálattal együtt erősíthetik a jövővel való kommunikációt is, közelebb hozhatják a jövőt az egyénekhez, a társadalom jövőalkotó elemeihez, mert a jövőcélok, várakozások és remények összekapcsolódnak a jövőért végzett tevékenységekkel.

A *QUEST (QUick Environmental Scanning Technique) technika* (Slaughter 1990) a jövőben várható külső környezeti hatásokat figyeli és figyelembe veszi azokat az adott szervezet erősségeinek, gyengeségeinek, lehetőségeinek és hátrányainak szisztematikus vizsgálatában. Előrelátási technikaként úgy alkalmazható, hogy az eljárásba többlépcsős futures workshop üléseket iktatnak be. Az eljárással intézményi szintű foresight alakítható ki, azaz olyan jövőképek, stratégiák és választások, amelyeket az illető intézmény vezetősége és munkatársai is elfogadnak és preferálnak. Ők ugyanis részt vesznek ezek kialakításában, megvalósításában és a figyelemmel kíséresi (follow up) munkálatokban is. A módszer segítségével intézmények, társadalmi csoportok vagy egyének tudatosan alakíthatják a jövőhöz való viszonyukat és a jövőre vonatkozó elvárásaikat. Erre a technikára épül az ún. visionary management, ami egyre jobban terjed mint intézményi előrejelző-előrelátó tevékenységi forma.

3. Új módszerkombinációk

Új módszerkombinációk kiépítésének igénye abból táplálkozik, hogy a módszerek minél inkább megfeleljenek az instabil időszakokban megjelenő kihívásnak, és az előrejelzések úgy készüljenek, hogy azok minél inkább figyelembe vegyék az egyén jövőformáló erejét is.

A *Delphi-eljárás* a szakértői és a nem-szakértői vélekedéseknek meglehetősen széles tárházát hozza felszínre. Az eljárás - számos előnye mellett - nem ad választ arra, hogy milyen kapcsolat tárható fel a különböző időintervallumokban várhatóan bekövetkező események között, nem mondja meg, hogy egy későbbi időintervallumban várhatóan bekövetkező események bekövetkezéséhez melyik időintervallumban milyen esemény(ek) bekövetkezése szükséges vagy éppen melyik (melyek) bekövetkezése kerülendő el. A módszer arra sem ad választ, hogy az események, tendenciák milyen valószínűséggel várhatók az egyes időintervallumokban, hiszen mindegyiket azonos valószínűséggel bekövetkezőnek tekinti. A Delphi-eljárás eme hiányosságainak kiküszöbölésére alkalmas a *kölcsönhatás módszer*, ami algoritmust ad ahhoz, hogyan lehet kiszámítani valamely esemény várható bekövetkezési valószínűségét a többi esemény várható bekövetkezési valószínűségének tételes ismeretében. A módszerrel arra is választ lehet kapni, hogy a rendszer miként reagál valamelyik eseménye kezdeti valószínűségi értékének megváltoztatására, s arra is, hogy a rendszer melyik eseménye kezdeti valószínűségi értékének módosítására reagál a leginkább érzékenyen és hogyan teszi ezt. Azaz: melyik az az esemény, illetve melyek azok az események, amelyek hatására az eseményrendszer többi eseményének várható bekövetkezési valószínűsége a legnagyobb mértékben változna meg. Ha a kölcsönhatás módszerrel sikerül ezeket az eseményeket megtalálni, akkor további vizsgálatukat célszerű a káoszelmélet és káosz-számítás eszköztárával elvégezni. A kölcsönhatás módszer így támpontot adhat ahhoz, hogy mely rendszerek (azaz milyen eseményeket, tendenciákat tartalmazó modell) esetében célszerű a káoszelmélet matematikai eszközeit használni.

A kölcsönhatás módszeren keresztül lehetőség nyílik arra, hogy a kollektív szakértői megkérdezésen alapuló jövőkutatói eljárások és a káoszelmélet apparátusa közötti kapcsolat teljes vertikumában kiépített legyen. Így módon lehetővé válik a módszerek széles skálájának egymásra építése.

A *rendszerdinamikai eljárás* valamely zárt - egymással kölcsönösen összefüggő részrendszereket tartalmazó - komplex rendszer viselkedését szintek és ráták segítségével írja le és nyújt lehetőséget előrejelzési változatok kidolgozására. A szintek és főleg a ráták módosítása lehetővé teszi annak elemzését, hogy a rendszernek mely részrendszereiben bekövetkező változások változtatják meg jelentősen a teljes rendszer viselkedését. A káoszelmélettel tovább vizsgálhatók ezek a részrendszerek.

A különböző részrendszerek jellemzői között - a rendszerdinamikai eljárás kapcsán - feltárt függvényszerű kapcsolatokról következtetni lehet arra is, hogy vajon azok *milyen típusú* (például lineáris, exponenciális, hiperbolikus, logisztikus) *fejlődést írnak le*, s várható-e valamelyikük kaotikus viselkedése. Amennyiben ilyet találunk, célszerű azt a káoszelmélet eszköztárával tovább elemezni.

A *forgatókönyvíró eljárás (scenárió módszer)* segítségével a jövőnek minőségileg eltérő változatai tárhatók fel. Az alkalmazott apparátus azonban alapvetően különbözik a káoszelméletben alkalmazottól, hiszen nem feltétlenül törekszik matematikai eszközök igénybevételére. A *káoszelmélet és a forgatókönyvíró eljárás összekapcsolásának* lehetőségét az adja, hogy a két eljárással adódó eredmények több szempontból is egybevetethők. Vajon az alapvetően verbális vagy az alapvetően matematikai úton sikerült-e inkább feltárni a minőségileg új jövőváltozatokat? Ez mindenképpen érdekes és izgalmas kérdés, s már ezért is érdemes a két módszer összekapcsolt alkalmazása.

A *Delphi-eljárás, a scenárió módszer és a future workshop technika* összekapcsolása különösen akkor előnyös, amikor a szakértőkön kívül nem-szakértőket is bevonunk a jövő lehetséges változatainak feltárásába. A nem-szakértők ugyanis új dimenziót adhatnak a jövőhöz való viszony vizsgálatának, s a jövőre vonatkozó elvárások mellett a jövővel kapcsolatos félelmek is felszínre jöhetnek.

A káosz-számítások és a jövőorientáltság vizsgálatok összekapcsolása azon a gondolaton nyugszik, hogy a szisztematikusan generált jövőváltozatokhoz való (pozitív vagy negatív) viszony könnyebben tárható fel, ha közvetlenül rendelkezünk információkkal a vizsgált csoportok jövőorientáltságáról. A jövőorientáltság vizsgálattal ugyanis válasz kapható arra is, hogy milyen jövőre irányuló tevékenységek vezethetnek el a kedvező jövőváltozatok megvalósításához és melyek a kedvezőtlenek elkerüléséhez.

A módszerek összekapcsolt formái alapot képeznek arra is, hogy *előrejelzési tréningeket* dolgozzunk ki. Ezek a tréningek alkalmasak lehetnek arra, hogy különböző eljárások eredményeit egymáshoz kapcsolva, a lehetséges feltételezések és a modellek bemenő paramétereit megváltoztatva szimuláljuk a jövőt. Ebben a szimulációban viszont nemcsak a modell készítői vehetnek részt, hanem azok is, akik érdeklődnek a jövő "megváltoztatása" iránt, akik "karos-zékből" kívánják kifejezni aktív viszonyukat a jövőhöz. Minél több aktív tréning készül el, annál inkább magunkénak érezhetjük a jövőt, annál inkább részesei vagyunk alakításának, annál inkább kifejezzük pozitív attitűdünket a jövő irányába.

Ennek analógiájára egymáshoz kapcsolhatók *a futures workshop technikák és a jövőorientáltság vizsgálat*. Minél aktívabban vesz valaki részt valamely jövőműhely munkálatban, annál inkább van lehetőség arra, hogy jövőorientáltsága is erősödjék.

A jövőkutatói eljárások, módszerek multimédiás megjelenítése és összekapcsolása szintén az interaktivitást erősítheti ember és számítógép, illetve jelen és jövő között. A multimédia lehetővé teszi azt, hogy több irányból gyakoroljanak hatást az előrejelzés-készítőkre és azok felhasználóira. Nemcsak képi, hanem hangeffektusok is generálhatók, azaz az előrejelzési változatok nemcsak a képernyő monitorján jelennek meg adatok vagy görbék (ábrák) formájában, hanem ezeket hanghatások is kísérhetik. Pozitív jellegű előrejelzési eredmény esetén dinamizmust tükröző, lágy muzsika hallható, kedvezőtlen jövőváltozatok generálásakor pedig kemény, harsány (esetleg disszonáns) hanghatások vagy szomorú hangzások kísérhetik a képernyőn megjelenteket.

4. Összegezés

A jövőkutatás az instabilitás körülményei között jelentős és határozott lépéseket tett abban az irányban, hogy az új feltételek mellett is teljesítse feladatát. Az új módszertani kísérletek még nem álltak össze koherens rendszerre, de már kitapinthatók a megújítás fő irányai. Ez ad reményt arra, hogy a jövőkutatás e változó korban is megfeleljen a kihívásoknak.

Felhasznált irodalom

1. *Gáspárné Vér Katalin - Hideg Éva - Nováky Erzsébet (1995): A társadalmi-gazdasági makromutatók és a kaoszelmélet. Statisztikai Szemle 12.*
2. *Hideg Éva - Kappéter István - Nováky Erzsébet (1995) (Szerk. Hideg Éva): Válaszúton a szakképzés. Munkaügyi Minisztérium, BKE Jövőkutatás Tanszék, Honfoglalás Betéti Társaság, Budapest*
3. *Hideg Éva - Kiss Endre - Nováky Erzsébet (1998) (Szerk. Hideg Éva): Posztmodern és evolúció a jövőkutatásban. BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest*
4. *Kahn, H. - Wiener, A. (1968): The Year 2000. The MacMillan Company, New York*
5. *Laszlo, E. (1991): The Age of Bifurcation. Gordon and Breach Science Publishers, Philadelphia*
6. *Nováky, E. - Hideg, É. (1993): Futures Research under Chaotic Period in Hungary. In: Coherence and Chaos in Our Uncommon Futures - Visions, Means, Actions - Selections from the XIII World Conference of the World Futures Studies Federation. Turku, Finland, August 23-27, 1993 (ed: by Mannermaa, M., Inayatullah, S., Slaughter, R.), Futures Research Centre, Finland*
7. *Nováky Erzsébet - Hideg Éva - Kappéter István (1994): Jövőorientáltság a mai magyar társadalomban. Magyar Tudomány 4.*

8. *Nováky Erzsébet (a) (1995):* Jövőkutatás kaotikus körülmények között. In: *Nováky Erzsébet (szerk.): Káosz és jövőkutatás*, BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest
9. *Nováky Erzsébet (szerk.) (b) (1995):* Káosz és jövőkutatás, BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest
10. *Nováky Erzsébet - Cserháti Ilona (1996):* A magyar gazdaság és környezet kapcsolata rendszerdinamikai megközelítésben - Jövőtanulmányok 8. BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest
11. *Nováky Erzsébet - Hideg Éva (1996):* Módszertani útmutató technológiai előrejelzések (technology foresight) készítéséhez (az OMFB megbízásából készült tanulmány), Kézirat, BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest
12. *Nováky, E. - Hideg, É. - Gáspár-Vér, K. (1997):* Chaotic Behaviour of Economic and Social Macro Indicators in Hungary. *Journal of Futures Studies* 2.
13. *Nováky Erzsébet - Hideg Éva (1998):* A hazai nagyvállalatok jövőorientáltsága - Jövőtanulmányok 15. BKE Jövőkutatás Tanszék, Budapest
14. *Prigogine, I., Stengers, I. (1995):* *Az új szövetség. A tudomány metamorfózisa.* Akadémiai Kiadó, Budapest
15. *Rasmussen, D. R. - Mosekilde, E. (1988):* Bifurcations and chaos in a generic management model. *European Journal of Operational Research*
16. *Slaughter, R. (1990):* Assessing the QUEST for Future Knowledge. *Futures* 2.
17. *Ziegler, W. (1991):* Envisioning the Futures. *Futures* 5.

Hideg Éva

Jövőkutatás az átmenet korában¹

Ebben a tanulmányban arra az összetett kérdésre próbálunk meg válaszolni, hogy miként művelhető a jövőkutatás olyan időszakban, amikor többféle, egymástól minőségileg is eltérő jövő válik lehetővé, új igények fogalmazódnak meg a jövőkutatással szemben, és a jövőkutatás is különböző módokon viszonyul a jövőhöz és eltérően foglalkozik azzal.

1. Válságjelenségek a jövőkutatásban

A jövőkutatás az 1980-as évekig megtett útját az önálló tudományterületté szerveződés és az önálló társadalmi tevékenységszférává válás jellemezte. Tisztázta és rendszerbe foglalta elméleti és tudományos alapvetését, metodológiáját és módszereinek eszköztárát. Különböző intézményi szinteken - beleértve azokba a nemzeti és a nemzetközi szervezeteket - rendszeres tevékenységgé vált az előrejelzési tevékenység.

A jövőkutatásra mint tudományra célját, tárgyát és módszertanát tekintve röviden összefoglalva az alábbiak voltak jellemzőivé:

- A jövőkutatás célja a jövővel kapcsolatos bizonytalanság és váratlanság csökkentése, a változások és a fejlődés valószínű jövőbeni lehetőségeinek feltárása, valamint a döntések megalapozása.
- A tárgya az a jövő, amely az időben előrehaladva majd megvalósulhat. A jövő a múlt és a jelen folyamataként megvalósuló új időbeni állapot vagy állapotok sorozata.

1 A tanulmány az V. Magyar Jövőkutatási Konferencián (1998. december 11-12.) elhangzott, "Alternatívák paradigmák a jövőkutatásban" c., előadás felhasználásával és "A jövőkutatás metodológiájának korszerűsítése az átmenet korában" c. T 18146 sz. OTKA program (programvezető: Dr. Hideg Éva) eredményei alapján készült.

- Ez a jövő azért ismerhető meg a jelenben, mert a múlt, a jelen és a jövő genetikus kapcsolatában rejlő törvények, törvényszerűségek a tudomány módszereinek alkalmazása révén feltárhatók, megismerhetők. A jövő megismerése a jelenben azonban csak előzetes és provizórikus lehet, tehát sohasem lehet teljes. Kettős valószínűséggel bíró ismeret: a valószínűsége egyrészt objektív, amennyiben a jövő még nem létezik a vizsgálat idején, másrészt szubjektív, mert ismereteink általában sem lehetnek teljesek és módszereink sem tökéletesek. Mindazonáltal a jövőről e korlátok mellett is nyerhető olyan előzetes ismeret, amely megbízható, mert megfelel a tudomány mindenkori fejlettségi szintjének.
- A jövőkutatók produktumai a "ha ..., akkor..." típusú, valószínűséggel bíró, jövőre vonatkozó állítások. Ezek az állítások nem predikciók, hanem előrejelzések. A predikció ugyanis egyszerű, többnyire mennyiségi összefüggéseken alapuló, valószínűséggel, konfidencia intervallummal bíró állítás. Az előrejelzés ezzel szemben komplex feltételek mellett, minőségi és mennyiségi összefüggéseket egyaránt tartalmazó, a jövőbeni lehetőségek sávját bemutató, valószínűséggel bíró állítás együttes. Nemcsak a jövő, a különböző lehetséges jövők valószínűségét becsli és tartalmazza, hanem a figyelembe nem vett és az indeterminációból következő bizonytalanságokat, valamint a jövővel kapcsolatos kockázatokat is. Vagyis a korlátozott racionalitás körülményei között a jövőről szerzhető előzetes ismerethalmazt foglalja magában.
- Az előrejelzési információk a jövőkutatói metodológiához kapcsolódó módszerekkel állíthatók elő. A jövőkutatói metodológia meghatározó elemei az előrejelzés tárgyának komplex kezelése, a különböző szaktudományi ismeretek felhasználása, a fejlődéstendenciák és a minőségi váltások lehetőségeinek feltárása, a különböző jövők és feltételeik bemutatása, a lehetséges jövők és a jövővel kapcsolatos kockázatok valószínűsítése, a különböző típusú módszerek kombinálása, valamint az előrejelzés-készítés folyamatossá tétele.

- Az előrejelzés tudományos tevékenység, mert reprodukálható, megismételhető, azonos feltételezések és módszerek mellett azonos eredmény hozható létre, eltérő feltételezésekből azonos és/vagy eltérő módszerekkel alternatív jövőinformációk állíthatók elő. Az alternatívák léte azért szükségszerű, mert a jövő bizonytalan, a lehetséges jövők tartománya különböző valószínűséggel bíró alternatívák formájában írható le. Az előrejelzések valósághoz való viszonyát, bizonyítását többlépcsős és folyamatos tevékenységként lehet értelmezni.
- Az előrejelzések különböző módszerek és módszerkombinációk segítségével verifikálhatók és verifikálandók. A verifikáció annak vizsgálata, hogy az előállított előrejelzési információk tudásunk mindenkori szintjén megfelelnek-e a tudományosság követelményeinek, a jövőalternatívák lehetséges és valószínű jövőket írnak-e le. A verifikáció az előrejelzési tevékenység immanens része.
- Az előrejelzések megbízhatósága az előrejelzések gyakorlati hasznosítás szempontjából való minősítése, annak komplex értékelése, hogy milyen az előrejelzések döntést megalapozó ereje.
- Az előrejelzések beválása. predikciós ereje annak vizsgálata, hogy az előrejelzések lefedik-e és milyen mértékben a jövő lehetőségtartományát és a megvalósult jövőt. Ezzel kapcsolatban az önmegvalósító, az öncáfoló és az önalakító előrejelzések kutatásának van nagy jelentősége.

Annak ellenére, hogy az 1980-as évekre a jövőkutatás röviden összefoglalt elmélete és metodológiája kikristályosodott és megszilárdult, a jövőkutatás művelése korántsem vált egységessé. Ez egyrészt a klasszikus tudományosság kritériumaihoz alkalmazkodó jövőkutatás, az ún. futures research és a kulturális beágyazottságú "jövőképes" jövőkutatás, az ún. futures studies továbbra is eltérő nézetrendszerű művelésében érhető tetten. A tudományos jövőkutatás elfogadott és rendszeresen művelt tudományterületté vált. A jövőképes jövőkutatás, a futurologia, majd pedig a futures studies továbbra sem küzdött azért, hogy tudomány legyen, ideológiai töltete és vonásai is megmaradtak, bár azok a politikai enyhüléssel megszélesedtek. Továbbra is vállalta és hangsúlyozta az intuíción alapuló szerepét a jövő koncepcionális alternatíváinak megmutatásában.

A tudományosság sajátos kritériumait kialakító, és az azoknak mind jobban megfelelni kívánó jövőkutatás a módszerfejlesztésen és adaptáláson, valamint a különböző területekre vonatkozó előrejelzőkészítés folyamatának tudományos egyenszilárdságán munkálkodott. A jövőképes jövőkutatás viszont a kultúrakutatások szűrőjén keresztül értelmezte a jövő meghatározottságát, a kultúra jövőt formáló szerepét és a jövőkutatás metodológiáját. A konkrét előrejelzésekben azonban a kétféle szemléletmód csak mélyreható elemzéssel fejthető fel. Mindkét típusú jövőkutatás művelésében általánossá vált a jövőkutatási módszerek és módszerkombinációk használata, a bizonyítás, az igazolás különböző módjainak alkalmazása. Az előrejelzések alternatívákban, illetve változatokban készültek, valamint verbális és számszerű leírásokat egyaránt tartalmaztak. A jövőképek, illetve jövőmodellnek nevezett komplex társadalmi jövők leírásában is gyakorlattá vált a különböző típusú előrejelzési módszerek használata (Hideg, 1992).

A jövőkutatás alapkérdései és a kétféle jövőkutatás közötti különbségek csak akkor váltak érdekessé és vitára ösztönzővé, amikor az előrejelzések - mind a prognózisok, mind a jövőképek és jövőmodellek - beválása és döntésmegalapozó képessége jelentősen lecsökkent. Az előrejelzések egyre nagyobb arányban nem következtek be, vagy az előrejelzett jövőket a társadalom vagy a megbízók egyre kevésbé tartották elfogadhatónak. Ez akkor következett be, amikor a hirtelen és nem várt változások, vagy a jelentéktelennek tartott, valamint a véletlen tényezők egyre jelentősebben kezdték alakítani a jelent. Ezek a változások főként az 1980-as évek második felétől voltak tapasztalhatóak.

Hazai viszonylatban azonban csak az 1989-es rendszerváltással kapcsolatban vetődtek fel ilyen kérdések. Ekkor viszont azok nagyon élesen és jövőkutatás-ellenesen fogalmazódtak meg. Ennek oka az lehet, hogy a rendszerváltás kapcsán ebben a térségben volt a leglátványosabb a fejlődés megszakítottasága, a fejlődéstendenciák megtörése, a jelen és a jövő közötti szakadékszerű különbség. A kérdés az volt,

hogyan vajon láttuk-e előre vagy láthatjuk-e egyáltalán ezt és az ilyen természetű változásokat, váltásokat? Az ELTE Filozófiatörténeti Tan-
székcsoport és a Budapesti Könyvszemle 1990-es konferenciáján ve-
tődtek fel ezek a kérdések először (Láttuk-e, hogy jön? 1991). Ez a
konferencia a lehetséges válaszok szinte minden típusát felszínre hoz-
ta. Voltak olyan vélekedések, hogy a monolitikus kommunista-
szocialista politikai rendszer nem tette lehetővé az ilyen típusú előre-
látást. Mások szakmai gyengeségekkel, a hazai társadalomtudományok
és az előrelátás fejletlenségével magyarázták a rendszerváltás előre
nem látását. Megfogalmazódott tudományelméleti szintű vélekedés is,
miszerint csak a fejlődéstendenciákat lehet előrelátni, a váltások tudomá-
nyos előrelátására elvileg nincs mód.

A Replika című folyóiratban 1993-ban Káosz és determinizmus cím
alatt folyt vitában szintén ilyen kérdések merültek fel, de a válaszok
már különbözőek voltak és közvetlenül nem érintették a jövőkutatást,
hanem inkább általában a tudomány előrelátó képességét (Replika 11-
12. szám). A vitából számunkra az az érdekes, hogy egyrészt a klasszi-
kus tudományosság nem teszi lehetővé az ilyen jellegű predikciókat,
másrészt a káoszelmélettel leírhatók ezek a szituációk, de ez az elmélet
nem illeszthető be a klasszikus tudományos felfogások közé. Káosz
körülményei között viszont a fogalom definíciójából következően nem
lehetséges az előrelátás (Fehér, 1993, Fokasz, 1993).

A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencián 1993-ban erre a kérdésre
az a válasz fogalmazódott meg, hogy a hazai jövőkutatás jelezte a vál-
tozások szükségességét és a változások irányát, de természetesen nem
jelezte előre az időpontot és a konkrét változásokat. Ez a vélekedés
azonban nem volt teljes mértékben alátámasztva elemzésekkel és érté-
kelésekkel.

A fenti válaszok azért tipikusak, mert jelzik a hazai tudományfilozó-
fia és elmélet óvatos felfogását és tartózkodását az előrelátás és az
előrejelzések kapcsán felmerült elméleti-módszertani problémákkal

szemben. Továbbá azt is jelzik, hogy a hazai tudománynak eddig nem kellett ilyen természetű kérdésekkel szembesülnie, s így új vagy újragondolt válaszokat sem tudott megfogalmazni. A hazai tudomány védekezése és a tudományt pozitívan elfogadó társadalmi közege azonban mára már a múlté. Ez nemcsak az áltudományok rohamos megjelenésében és terjedésében, hanem az intézményesült tudománnyal szembeni társadalmi elégedetlenségben is tetten érhető. Ezek a megváltozott körülmények várhatóan kikényszerítik az ilyen természetű kérdéseknek a tudomány egészét érintő újragondolt megválaszolását.

A jövőkutatás védekező magatartása érthető, hiszen amióta létezik, azóta ezeknek a kérdéseknek és az azok mögött meghúzódó, a jövőkutatás társadalmi hasznosságát számon kérő igények szorításában működik. A védekezésnek azonban az apológiánál hatásosabb módja az, ha a támadást, a problémát kihívásnak fogjuk fel. Lehetséges a problémaszituációnak olyan felfogása is, hogy az előrejelzések elégtelenségét a jövőkutatás elméleti-módszertani alapjainak gyenge pontjival és hiányosságaival hozzuk kapcsolatba. Ez történt a nemzetközi jövőkutatásban is, ahol a kutatások egyre határozottabban fordultak a jövőkutatás továbbfejlesztése és paradigmatis megújítása felé.

2. Paradigmaváltás a jövőkutatásban

A tudományos jövőkutatás egyik gyenge pontja az, hogy amikor a jövőkutatás az alternatívák, a minőségileg eltérő lehetséges jövők felé fordul, akkor minek alapján állítja azt, hogy azok valóban lehetségesek. Ha verifikált ismeretekre hivatkozva tárja fel a lehetséges jövőket, akkor csak a valószínű jövő különféle variánsait állíthatja elő. Ha eltérő kiinduló feltételeket fogalmaz meg, akkor elkerülhetetlenül önkényes a választása még akkor is, ha létező, de nem tipikus jelenségekből indul ki, majd azt feltételezi és támasztja alá, hogy ezek az új jelenségek átformálhatják a jövőt. Ezeket a lehetőségeket nem lehet verifikálni, csak logikájukat lehet ellenőrizni. Ha a tradicionális vagy a normál tudományosság kritériumait szigorúan vesszük, akkor erre a következ-

tetésre kell jutnunk. Ez természetesen elrejthető, elfedhető, tompítható a tudományos eszköztár széles körű alkalmazásával. Ha azonban a lehetséges jövők között nem jelent meg a megvalósult jövő, akkor azon nyomban láthatóvá válik a probléma vagy a tudományos paradigma korlátja. Ha a jövőkutatás módszertanának továbbfejlesztése szintjén is vállalja a minőségileg eltérő jövők felé fordulást, akkor át kell lépnie korábbi paradigmáján is.

A tudományos jövőkutatás másik gyenge pontja az, hogy csak racionális jövőket kalkulál, vagy ilyeneket vázol fel. Feltételezi, hogy a társadalom vagy az egyes ember mindig racionálisan választ és cselekszik, vagy legalábbis a társadalmi cselekvések eredője lesz racionális. Ez a feltételezése szintén paradigmájából következik. Ekkor viszont azzal szembesülhet, hogy az általa megmutatott jövőket a társadalom nem követi vagy választja, és így azok nem vagy egészen másként, más időbeliséggel és formában valósulnak meg. Ha viszont figyelmét a társadalmi közegre, az emberek és társadalmi intézményeik jövőhöz való viszonyára fordítja, akkor kénytelen szembesülni a tudományos racionalitásnak a korlátozott racionalitásnál is korlátozottabb mivoltával, a tudatos és a nem tudatos jövőhöz való viszonyulások együttes, jövőt befolyásoló, alakító szerepével. Ha ezt jövőt alakító, befolyásoló tényezőnek fogadja el, és az előrejelzés-készítésben ezt módszertanilag is figyelembe kívánja venni, akkor ezzel szintén átlépi paradigmájának határait, és az ún. interpretációs tudományos paradigma felé építkezik.

Az evolúciós jövőkutatás a jövőt lehetőségként felfogva arra helyezi a hangsúlyt, hogy ezeket a mind feltételeikben, mind értékrendszerükben különféle lehetőségeket a tudomány eszköztárával legyen képes megmutatni. A kritikai jövőkutatás a jelenben létező jövőre, az emberi előrelátásra összpontosít, annak tartalmait, jövőt befolyásoló szerepét és alakulását, alakíthatóságát tanulmányozza. Ezzel mindkét irányzat átlépte a tradicionális, vagy a normál tudomány paradigmahatárait. Egyik irányzatot sem tekinthetjük a jövőképes jövőkutatás - a futures

studies - új megjelenési formájának, mert mindkettő a tradicionális kulturális értékek változatlan továbbvitele helyett a kulturális értékek változására, azok időfüggő mivoltára összpontosít.

Az új irányzatok új tudományfilozófiai és elméleti hátteret és támaszt is keresnek. Ezt a posztmodern eszmeáramlatokban találják meg (Kiss, 1998). Ezekben az eszmeáramlatokban nyert megerősítést az új kihívásokra való új reagálásuk és vezetett el oda, hogy a paradigma-váltás is vállalhatóvá vált. Minthogy a posztmodern eszmeáramlatok nem kínálnak egységes filozófiát és elméletet - lényegük éppen az, hogy a nagy narratívák kora véget ért - ezért az új irányzatok sem köthetők egy-egy posztmodern felfogáshoz. Az evolúciós jövőkutatás kötődik a legszorosabban egy gondolatrendszerhez, az általános evolúciós elmélethez - a továbbiakban ÁEE -, mert jövőelméletének kialakításában is részt vesz. Ugyanakkor igen közel áll az érett posztmodern gondolatokhoz is, mert egyes képviselői (pl. László Ervin) hajlanak arra, hogy elmosásák a tudomány, a vallás és a művészetek közötti különbségeket (Laszlo, 1993). A kritikai jövőkutatás pragmatikus alapállásánál fogva nem köthető egyik posztmodern eszmerendszerhez sem. Úgy gondolja, hogy egyelőre az is elegendő, ha gyakorlati problémáinak megoldásához megkeresi a posztmodern eszmeáramlatokban a számára legmegfelelőbb hivatkozási pontokat, nézeteket. Ezek között találhatunk poszt-strukturálista, érett posztmodern és az általános evolúciós elméleten alapuló gondolatokat is. Úgy gondoljuk, hogy az új irányzatoknak a posztmodern eszmeáramlatokhoz való kötődése is a paradigmaváltást segíti elő. Eklektikus kutatásfilozófiájuk viszont útkeresésük ma még szükséges velejárója. Ezért is tekintjük azokat új, de versengő paradigmáknak.

Az ÁEE-ből a jövőkutatás, főként az evolúciós jövőkutatás az alábbi fő gondolatokat meríti:

- A múlt, a jelen és a jövő szerves összekapcsolódásában az önszerveződés, az önfejlődés gondolata lehetővé teszi a minőségileg eltérő jövőkkel való tudományos foglalkozást.

- Ha az (új) tudomány dialógus a világgal és tárgya a levés és a valamivé válás is, akkor a jövő lehetőségeivel való foglalkozás is szerves része ennek az (új) tudománynak.
- Ha a létező világ dinamikája evolúciós dinamika, amelynek szerves része az ember és tudása is, akkor ebben az evolúciós folyamatban meghatározó lehet az, hogy az ember miként ismeri fel és konstruálja meg jövőjét és miként hat környezetének jövőjére.
- A káoszelmélet és módszerei, valamint az evolúciós modellezés olyan matematikai módszereket is kínálnak a nem egyensúlyi rendszerek dinamikájának tanulmányozásához, amelyek alkalmazhatóak a jövőkutatásban is.

A posztmodern eszmeáramlatokból a jövőkutatás, főként a kritikai jövőkutatás az alábbiakat tekinti számára meghatározónak:

- Ha az (új) tudomány tárgya a szimbolikus szféra, akkor abba a jelenben létező előrelátás (a foresight) is benne van a maga teljességében a tudatos és a nem tudatos, vagy a racionális és az irracionális vonatkozásaival együtt.
- Ha a virtuális valóság is létezési mód, akkor a lehetséges elgondolások a jövőről is léteznek és megérthetők, felfejthetők, értelmezhetők, továbbá konstruálhatók is.
- Ha a virtuális struktúrák szeriálisan aktualizálódnak, akkor a különböző jövőre vonatkozó elgondolások is megvalósulnak vagy megvalósíthatóak, azaz nemcsak egyféle jövő valósulhat meg.

Ezek a tézisszerűen összefoglalt alapgondolatok azok, amelyek megerősítik az útkereső jövőkutatást abban, hogy vizsgálatának tárgya és módszerei nem ezoterikusak, hanem a normál tudományhoz képest tágabban és másként értelmezett tudománynak is szerves részei lehetnek. Ez egyúttal mozgósító erő is a jövőkutatásban az új megoldások és módszerek keresésében.

3. A versengő paradigmák hozzájárulása a jövőkutatás továbbfejlesztéséhez

Miben és mennyiben járul hozzá ez a két irányzat a jövőkutatás továbbfejlesztéséhez? Erre a kérdésre akkor tudunk válaszolni, ha a két irányzat által képviselt felfogást a klasszikusnak mondható jövőkutatási felfogással és annak problémáival vetjük egybe.

Mindkét új irányzat a jövővel való foglalkozás elméleti alapjainak újragondolását állítja a középpontba és ennek révén finomítja, árnyaltabban fogalmazza meg azt a problémakört, hogy mivel is foglalkozik a jövőkutatás. Érett tudományként már nemcsak annak bizonyítására törekszik, hogy valóban tudomány, hanem saját korlátjait is képes megfogalmazni és vállalni. Az evolúciós jövőkutatás erre oly módon mutat rá, hogy hangsúlyozza a jövő evolúciós bizonytalanságát, amelyet még megbízható előrejelzéssel sem lehet csökkenteni, legfeljebb csak kontrollálni. A kritikai jövőkutatás is az emberi előrelátás középpontba állításával arra hívja fel a figyelmet, hogy ezt az előrelátást éppen a lét megszüntethetetlen bizonytalansága hozza mozgásba és élteti. Nem célja a bizonytalanság legyőzése, kalkulálhatóvá tétele, hanem csak annak tudatosítása, megjelenítése és értelmezése. A jövő nyitottságának középpontba állításával mindkét irányzat a jövőkutatás emberi léptékét kívánja behatárolni, vagyis azt a teret, ahol és amire lehet és kell a jövőkutatást használni. Ilyen alapvetés mellett a jövőmondást mindkét irányzat kizárja a jövőkutatás illetékességi köréből. Ez nem visszalépés, hanem reális feladatvállalás és a tévhitektől, a túlzott és a megalapozatlan várakozásoktól való megszabadulás kinyilvánítása.

Az új és reálisabb feladatvállalás komolyságát bizonyítja az is, hogy mindkét irányzat erőfeszítéseket tesz a metodológia és a módszerek, eljárások továbbfejlesztésére. Fő céljuk ezért a jövő többféle lehetőségének felmutatása és ennek érdekében az ember, a társadalom előrelátási kapacitásának fejlesztése. Az egyént, a különféle társadalmi csoportokat értékeikkel, jövőre való gondolásukkal, elvárásaikkal ezért kívánja mindkét irányzat vizsgálódásának tárgyába beemelni. A fejlődő komplexitások vagy az emberi előrelátás vizsgálatával valóban túllépnek a tradicionális jövőkutatás emberfelfogásán.

A jövőkutatási metodológia szempontjából mindenképpen pozitívan értékelendő az új irányzatoknak az a törekvése, hogy lemondanak a korlátozott racionalitás mérhetőségéről, arról, hogy az egyes lehetséges jövők valószínűségét is meghatározhatónak tekintsék akkor, amikor azok értékváltással, világnézeti váltással kapcsolódnak össze. E téren mindkét irányzatnak az az érdeme, hogy annak bizonyítására törekszik: ez a valószínűség eleve nem határozható meg. A változások folyamán folyamatos figyelemmel kísérése és a jövő változékonyságának állandó felmutatása viszont lehetséges és a gyakorlat számára fontosabb jövőkutatási tevékenység, mint a lehetséges jövők várható valószínűségekkel való rögzítése.

Az új irányzatok az alapvető szemléletmód és metodológia megújításában szorosan kapcsolódnak a más tudományterületeken vagy a tudományfilozófiában megjelenő új kezdeményezésekhez és azokat alkalmazzák, megjelenítik a jövőkutatásban. Ilyen irányú tevékenységek korábban is eredményesek voltak a jövőkutatás fejlődésében. A jelenlegiek azonban azért figyelemre méltóak és szükségesek, mert azok a jövőkutatás lényegét, az időt és a jövőt érintik. Erre felfigyelve mindkét irányzat aktív részese az idő és a jövő értelmezése korszerűsítésének is, amivel viszont szintén bizonyíthatja érett tudomány mivoltát.

Bár mindkét irányzat elsősorban a megszakítottság és az új minőség keresésének elméletére és módszertanára összpontosít, mégsem csak azzal foglalkozik, hanem a folytonossággal is. E három kategória összekapcsolását az evolúció, illetve a kultúra fogalmában oldja meg. Mindkettő olyan fogalom, amely kitágítja, illetve átfoglalja a tradicionális jövőkutatás értelmezési tartományát. Az evolúciós jövőkutatás az evolúció révén a jövőkutatást a változások általános elméletéhez kapcsolja. A kritikai jövőkutatás az emberi előrelátást a kultúrába mint az értékek, az értelmezések, az ismeretek, a tevékenységi módok és várakozások komplexitásába foglaltan értelmezi.

Az új irányzatok, főként a kritikai jövőkutatás, nagy lépést tettek a jövőkutatási tevékenység további intézményesülésének és terjedésének útján. A tradicionális jövőkutatás megtorpant ezen az úton azáltal, hogy erőteljesen csökkent előrejelzéseinek bekövetkezési valószínűsége. Erre a kihívásra csak önvizsgálattal és megújulással lehet válaszolni, nem pedig apológiával. Ezt vállalta a két irányzat, és az ilyen irányú erőfeszítései kezdenek beérni. A visionary management formálódásával, amelyben az új irányzatokat képviselő jövőkutatók játsszák a fő szerepet, olyan új gyakorlati alkalmazási megoldást tud kínálni, amely ismét vonzóvá és hasznossá teheti a különféle intézményekben a megváltozó körülmények közötti jövőjükkel való foglalkozást (Nanus, 1992).

A visionary management nem valószínű jövőket kínál, hanem segítséget nyújt a jövőbeni lehetőségek felismeréséhez, és az azokhoz való pozitív viszony kialakításához. Jóllehet, annak metodológiája ma még képlékeny állapotban van, de a kezdeti sikerek azt mutatják, hogy fogadtatása kedvező és ösztönözheti az új elméleti-metodológiai gondolatok kiforrását és a módszerfejlesztéseket. A visionary managementből egyúttal a jövőkutatásnak olyan új típusú alkalmazott tudománya - ún. poszt-normál tudomány (Funtowicz - Ravetz, 1993) - is lehet, amely a nagy bizonytalanság és kockázat, valamint az etikai komplexitás melletti döntéshozást hatékonyan képes szolgálni.

A visionary management természetesen nem fogja kiszorítani a már meghonosodott előrejelzési tevékenységet. Ezt továbbra is alkalmazzák, de csak a rutin előrelátás szintjén. Az intézmények koncepcionális váltásait, a megújulásuk céljait, értékeit érintő döntéseket azonban egyre inkább a visionary management tevékenysége alapozza meg.

Mindkét irányzat keretében intenzív módszerfejlesztés folyik (Nováky, 1998). Ezek egy része a már meglévő módszerek - pl. verbális modellezés, forgatókönyvírás - továbbfejlesztésére, és az új körülmények közötti alkalmazhatóságukra irányul. A módszerfejlesztés

másik fontos területe az új eljárások - pl. evolúciós és káoszmodellezés, futures workshop technika, QUEST technika - kialakítása. Ezekre az jellemző, hogy az új elméleti-metodológiai megfontolásokat kívánják a gyakorlatba átültetni. Az új módszerek kialakítása is azt mutatja, hogy a jövőkutatásban nemcsak korszerűsödés, hanem tudatosan vállalt paradigmaváltás is zajlik.

4. Megoldatlan problémák

A két irányzattal kapcsolatban nemcsak eredmények sorakoztathatók fel, hanem megoldatlan problémák is. Ezek egyik része sajátosan jövőkutatási probléma, míg másik részük általánosabb, tudományelméleti és filozófiai probléma.

Az általános problémákat illetően az evolúciós jövőkutatás elméleti problémái szorosan kapcsolódnak az ÁEE problémáihoz. Ezek közül az evolúció általános és izomorf mivoltának feltételezése a legproblematikusabb. Ez a hipotézis elvileg hozzásegíthetné a tudományt ahhoz, hogy ezen az elvi alapon egységesüljön a természet- és a társadalomtudomány, viszont ez az elvi alap több oldalról is cáfolható (Kiss, 1998). A jövőkutatás szempontjából viszont - mint már felhívtuk rá a figyelmet - ennek az elvi alapnak a hipotetikus volta nem jelent korlátokat. Csak az emberhez kapcsolódó jövőbeni evolúció lehetőségeivel foglalkozva el lehet tekinteni attól, hogy bizonyítható-e általában az evolúció általánossága és izomorfiája. Az evolúció kategóriája viszont hozzásegíti a jövőkutatást a lehetséges jövők tartományának módszeres vizsgálatához.

Túlzottnak tartom viszont Kiss Endrének azt a fenntartását, hogy az ÁEE veszélyes a jövőkutatásban, mert azzal minden lehetőség evolúciós szükségszerűséget ölthet (Kiss, 1998). Ennek a veszélye eddig is fennállt, mert a lehetőségeknek, főként a koncepcionálisan újaknak a valósághoz való kötése, bizonyítása közvetlenül sohasem oldható meg a lehetőségek felmerülésekor. Sőt a verifikálási kényszer annyira erős

volt, hogy az megakadályozta a váltások, a minőségi megújulás lehetőségeinek felvetését és az új minőségekkel való foglalkozást. Azt azonban el kell ismerni, hogy az ÁEE sem ad újabb szempontokat arra vonatkozóan, hogy miként lehet igazolni az evolúciós lehetőségeket. Az elmélet éppen azok bizonytalanságát hangsúlyozza, és a folyamatos tanulásban és korrekcióban látja az evolúciós túlélés, megmaradás garanciáját. Annak feltétele az evolúciós lehetőségek folyamatos vizsgálata és értékelése. Az evolúciós lehetőségek feltárásához viszont új módszertani támpontokat nyújt.

Az ÁEE másik nagy problémája az, hogy egy ismeretelméleti problémamegoldást visz át a lételméletbe (Kiss, 1998). Ez a probléma a jövőkutatást is érinti, mert az evolúciós jövőkutatás is a jövőben létezőre vonatkoztatja vizsgálatainak eredményeit anélkül, hogy közvetlenül a jövőt tanulmányozná. A probléma azonban nem új, mert ez eddig is jellemezte a jövőkutatást. Éppen ezért érezte olyan fontosnak az előrejelzések verifikálását, igazolását is. Ezt a problémát az evolúciós jövőkutatás sem oldja meg, de hozzájárulhat a probléma árnyaltabb megfogalmazásához azzal, hogy a folyamatos tanulást és korrekciót is beiktatja a jövő kialakulásának folyamatába. Az alapproblémát azonban nyitva hagyja, sőt talán annak megoldását sem tekinti fontosnak, mert ilyen irányú kutatásokkal még nem lehet találkozni ezen az irányzaton belül.

Ezeket a problémákat a kritikai jövőkutatás nem veti fel, mert eleve a jelenben létező jövőre irányítja a figyelmét. Ezzel ugyan látszólag elejét veszi ilyen problémák felvetésének, de azzal, hogy jelenleg még nem foglalkozik módszeresen az előrelátások jövőt formáló hatásával, csak megkerüli a problémát.

A kritikai jövőkutatás posztmodernhez való erős kötődése azonban további problémákat is felvet. A posztstrukturalizmushoz kapcsolódva ma még erőteljesebb benne a dekonstrukció, mint a konstrukció, a jövőhöz való új viszony és elvárások kialakítása. A középpontba állí-

tott kritikája révén teljesen relativizálhatja az emberi tudás összes alapformáit és elmoshatja a valódi különbségeket a filozófia, az ideológia, a tudomány és más tudásformák között (Kiss, 1998). Ez valóságos veszély, ami csak azzal ellensúlyozható, ha a kritikai jövőkutatás is elmozdul a konstrukció irányába. Ehhez alapot képeznek azok a módszerfejlesztések, amelyek a dekonstrukció és a konstrukció összekapcsolására irányulnak. A posztmodern megcsontosodott értékeket, ideológiákat, filozófiákat és idő-független tudásokat lebontó törekvése elvileg összekapcsolható a konstruktivitással még akkor is, ha nagy narratívák, átfogó, releváns elméletek a posztmodern szerint nem építhetők fel. Ebben az ún. affirmatív posztmodernizmusban a kritikai jövőkutatásnak meghatározó szerepe is lehet (Walker, 1996). Ez azonban a tények alapján ma még csak elvi lehetőség és pozitív várakozás. A konstruktivitást ugyanis hajlamos a kritikai jövőkutatás csak a résztvevők feladatává tenni.

Mindkét irányzatban fellelhetők komoly problémák. Ezek ellenére sem gondoljuk azonban azt, hogy az új irányzatok jövőkutatást megújító kutatásai terméketlen erőfeszítések. Úgy véljük, hogy a problémák ismeretében, azokat tovább boncolva célszerű ezeket a kutatásokat továbbfolytatni és továbblépni a metodológia és a módszerek fejlesztésében.

5. A jövőkutatás művelése az átmenet korában

A nemzetközi jövőkutatásban a jövőkutatás két versengő paradigmája ma egyelőre egymás mellett él és hat. Még nincs elégséges elméleti alapunk annak eldöntéséhez, hogy melyik irányzat képviseli a tudományterület továbbfejlesztését, megújítását. A módszerek és a módszertan fejlesztésében sem halmozódott fel annyi gyakorlati tapasztalat, amennyivel egyértelműen bizonyítható lenne az új eljárások és/vagy azok egyikének hatékonyabb volta. Ebben az átmeneti időszakban azt tehetjük, hogy megismerjük és alkalmazzuk mindkét új előrejelzési paradigmát. Azzal az állásponttal, miszerint a hazai jövők-

kutatás az önkényesség csapdáját csak úgy kerülheti el, ha a nemzetközi standardokhoz igazodik, két okból sem érthetünk egyet (Kiss, 1998). Az egyik ok az, hogy a nemzetközi előrejelzési standardok is fellazultak és kinyíltak, ezért szinte csak az eljárások módosításával vagy új előrejelzési kísérletekkel találkozhatunk. A másik ok az, hogy amint előrejelzés-készítésbe kezdünk, azonnal az ötlük a szemünkbe, hogy az előrejelzési probléma nem szokványos, annak megoldásához nem lehet rutinból hozzákezdeni. A jelenlegi körülmények között csak azt tudjuk tenni, hogy a nem szokványos problémához próbálunk meg megoldási módot, módokat keresni és azokat kipróbálni. Az élet tehát rákényszeríti az előrejelzőket arra, hogy aktív részesei legyenek a jövőkutatás továbbfejlesztésének. Ez vonatkozik a hazai jövőkutatásra is, ezért gondoljuk úgy, hogy előttünk is nyitva áll annak a lehetősége, hogy alkotó módon részt vegyünk a jövőkutatás paradigmaticus megújulásában, megújításában. Ezt a részvételünket a már hivatkozott, metodológiai kutatásokra irányuló OTKA program is tükrözi (Posztmodern és evolúció ..., 1998). Szintén ezt támasztja alá a hazai szakképzés jövője terén végzett új szemléletű előrejelző tevékenységünk is (Hideg - Kappéter - Nováky, 1995).

Az átmeneti időszak jövőkutatásának egyik fontos feladata annak elméleti és empirikus vizsgálata, hogy vajon az előrejelzési probléma és környezete stabil vagy instabil karakterű-e? Ennek a kérdéskörnek a megválaszolása annak eldöntését teszi lehetővé, hogy mikor lehet és kell a tradicionális jövőkutatási metodológiát és módszereket alkalmazni, és mikor lehet és kell új paradigmákban gondolkodni. Ez a feladat is lehetővé teszi szereplésünket a nemzetközi élvonalban. A versengő paradigmákban való gondolkodást nem tartjuk minden áron követendőnek, csak akkor, ha azt az előrejelzési terület megkívánja. A jövőkutatásnak továbbra is tudnia és alkalmaznia kell a tradicionális jövőkutatás felfogását és metodológiáját, de az annak tárgyától eltérő területekre új elméletet és módszertant kell kialakítania (Nováky - Hideg, 1993).

Másik fontos feladat annak a társadalmi közegnek a megismerése, amelyben a hazai jövőkutatás működik és működhet. E téren figyelmünket a hazai társtudományokra és a tudományos közéletre, valamint a jövőkutatás művelésének társadalmi közegére kell fordítanunk.

A hazai tudományos közéletben egyaránt találhatunk a jövőkutatás korszerűsödését elősegítő és hátráltató tényezőket. A jövőkutatás társtudományaiiban (pl. közgazdaságtan, szociológia, módszertani tudományok) szintén fellelhetők új, ún. non-mainstream irányzatok, amelyekkel együttműködést kialakítva szélesebb összefüggés-rendszerben láthatjuk és kutathatjuk sajátos problémáinkat. Számolnunk kell ugyanakkor azzal is, hogy az ún. normál tudomány ellenérzései nálunk is felerősödnek az új, paradigmaváltó kezdeményezésekkel szemben. Erre felkészülve elsősorban a további elméleti-módszertani kutatásokat kell felerősíteni.

A jövőkutatás művelése hazai társadalmi közegének megismerése már elkezdődött. A BKE Jövőkutatás Tanszéke 1992 óta rendszeresen vizsgálja a hazai társadalom jövőorientáltságát (Nováky - Hideg - Kappéter, 1994). Kezdetben csak a téma újdonsága és annak feltárhatósága, mérhetősége volt vonzó. Az eredmények alapján azonban 1995-ben egy reprezentatív hazai lakossági mintán is végeztünk vizsgálatokat, hogy információkat nyerjünk arról, hogy milyen a hétköznapi ember jövőfelfogása és viszonya a jövőhöz (Hideg - Nováky, 1998). Ezzel az empirikus kutatásunkkal ahhoz a dilemmánkhoz kívántunk muníciót gyűjteni, hogy a szakirodalomban és a saját előrejelzési gyakorlatunkban is kitapintható új jövőfelfogásoknak és azok kapcsán az új irányzatok felé való fordulásunknak van-e befogadó hazai társadalmi közege.

Hazai jövőorientáltság vizsgálatunk azt mutatja, hogy a magyar társadalom jövőtudata posztmodern sajátosságokkal rendelkezik. Az utópiák már nem vonzzák az embereket, meglehetősen tudatosan és racionálisan viszonyulnak a jövőhöz. Az embereket foglalkoztatja a jövő,

elsősorban a saját és szűkebb környezetük jövője, és úgy gondolják, hogy ez a jövő tőlük is nagymértékben függ. Bár vannak félelmeik a jövővel kapcsolatban, mégis határozottan tudják, hogy anyagilag jobban és boldogabban kívánnak élni, és a gyermekeik számára is ezt akarják. A társadalom széles rétege azonban még nem jutott el addig, hogy azt is meg tudná fogalmazni, hogy mit is kellene tennie a jövőért. A hazai társadalom jövőtudata zavarokkal terhes, sőt egy meglehetősen széles rétegre a jövősokk is jellemző. A jövőtudat minősége leginkább az iskolai végzettségtől függ. E téren az érettségivel való rendelkezés jelenti a választó vonalat. Jövőorientáltság vizsgálatunk azt a feltételezésünket támasztja alá, hogy a jelenben létező jövő, az emberek előre látása, az ún. foresight, a hazai jövőkutatás valóban új és kutatóterület, továbbá azt, hogy ki kell alakítani ennek a valóságterületnek az előrejelzés-készítésben való figyelembevételét és a beépítését abba.

Más kutatásainkban a hazai társadalmi intézmények jövőorientáltságára irányuló vizsgálataink is azt mutatják, hogy az egyes intézményekben az emberek egy-egy csoportja mint az intézmény funkcionális szereplői szintén tudatosan, racionálisan gondolkodnak, új értékeket, intézményformáló célokat képesek artikulálni és azt gondolják, hogy képesek a kérdéses intézmény jövőjét is alakítani (Hideg - Nováky, 1998, Nováky - Hideg, 1998).

A különböző területeken végzett jövőorientáltság vizsgálataink azt mutatják, hogy a hazai társadalomban valóban instabilitás és átmenet van. Ebben az átalakulásban a jövő felértékelődött, de nem utópiák és a társadalom egészét megváltoztatni akaró, monolit jövőkép, hanem különböző, alternatív, de megvalósíthatónak vélt egyéni vagy egyes intézményi szintű jövőelgondolások - vision-ök - formájában. Ezt a jelenséget úgy ítéljük meg, hogy a hazai társadalom nemcsak átmeneti, hanem posztmodern korban is él, gondolkodik és viszonyul a jövőhöz. Ez a társadalmi közeg kedvező feltételeket teremt a jövőkutatás megújító szellemű műveléséhez is.

Felhasznált irodalom

- 1 Fehér Márta (1993): Miért nem láttuk, hogy jön?
Replika 11-12. sz.
- 2 Fokasz Nikosz (1993): Láthatjuk-e ha jön?
Replika 11-12. sz.
- 3 Funtowitz, S. O. - Ravetz, J. R. (1993): Science for the Post-Normal Age Futures 7.
- 4 Hideg Éva (1992): A társadalmi modellek újabb irányzatai
Közgazdasági Szemle 5.
- 5 Hideg É. - Kappéter I. - Nováky E. (Szerk. Hideg É.) (1995):
Válaszúton a szakképzés Munkaügyi Minisztérium, BKE
Jövőkutatás Tanszék, Honfoglalás Betéti Társaság, Budapest
- 6 Hideg Éva - Nováky Erzsébet (1998): A jövőhöz való viszonyunk
Magyar Tudomány 1.
- 7 Hideg Éva - Nováky Erzsébet (1998): Szakképzés és jövő
Aula Kiadó
- 8 Kiss Endre (1998): A posztmodern eszmeáramlat és a jövőkutatás.
In: Posztmodern és evolúció a jövőkutatásban (Szerk. Hideg Éva)
BKE Jövőkutatás Tanszék, 3-38. old.
- 9 Kiss Endre (1998): Az általános evolúciós elmélet kritikája. In:
Posztmodern és evolúció a jövőkutatásban (Szerk. Hideg Éva)
BKE Jövőkutatás Tanszék, 68-92. old.
- 10 Káosz és determinizmus (1993)
Replika 11-12. sz.
- 11 László Ervin (1993): Döntés előtt
KIT Képzőművészeti Kiadó
- 12 Láttuk-e, hogy jön? (1991)
T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest
- 13 Nanus, B. (1992): Visionary Leadership
Jossey Bass, San Francisco

Menyhay Imre

Elfojtás, öselfojtás, archetípus

Tanulmány a tudományok megbízhatóságáról valamint a társadalmi cél-összeférhetőség, er- kölc és gazdasági etika aktuális kérdéseiről

1. Vezérfonal

Tudományos körökben egybehangzó a vélemény arról, hogy az er-
kölc és az azzal szorosan összefüggő gazdasági etika, - a felfogás
a jóról és a rosszról, - szociokulturális meghatározások eredménye,
ezért különböző társadalmak normatív értéktételezései lényegesen is
eltérhetnek és el is térnek egymástól. Ennek a ténynek az alapján fel-
merül az aktuális kérdés, hogy a kultúrspecifikus normákon túlmenően
vannak e olyan általános érvényű normák, amelyek minden kulturális
értékfelfogás alapjának tekinthetők. Más szóval kifejezve, a kérdés,
hogy vannak e az ember lelkiéletében olyan tendenciális folyamatok,
amelyek az emberiség alapvető erkölcsi elkötelezettségét tükrözik
vissza. A globalizációra való tekintettel ez a kérdés egyre nagyobb
jelentőségű lesz, mert a tradicionális kultúrák egy globalizált - moder-
nek tartott - világkultúrába olvadni látszanak. Világpolgár globális
kultúrája a tradicionális kultúrákat nyilvánvalóan egyre jobban háttérbe
szorítja, legyen az a nyelvi kultúra vagy az ízléssel összefüggő
művészeti szemlélet, a szórakozást illető beállítódások, a nemiség, a
partneri kapcsolatok megítélése, általában az életstílus vagy bármi más
jelenség, ami a jó és a rossz fogalmát érintik, ideértve természetesen a
bűnözés visszaszorítását vagy burjánzását elősegítő társadalmi visz-
onyok megítélése és az ebben rejlő normatív alapelvek, mint például a
kollektivizmus, individualizmus, demokratikus, laissez-faire vagy dik-
tatórikus beállítódások, természetesen ideértve a gazdasági etikát is,
amelynek minőségét a csere és a rablás fogalmát kimerítő szokások

közötti különbség társadalmi érzékelése és megítélése valamint a bűnözés leküzdése érdekében szükségesnek mutakozó társadalmi viszonyok felülvizsgálatára való hajlandóság fejez ki a leghűbben.

FREUD bevezette az öselfojtás fogalmát. Ez alkalmasnak mutatkozik arra, hogy levezessük belőle azokat az alapvető pszichikus folyamatokat, amelyek során az ember természetében gyökeredző erkölcsi értékek látszanak megnyilvánulni, amelyek a kultúrspecifikus értéktételezések közös nevezőjének tekinthetők.

ADLER,- FREUD tanítványa és kritikusa - az archetípus fogalmát vezette be, amely lényegében ugyanazt kívánja kifejezni mint FREUD öselfojtása, csupán a feltételezés megközelítése és az elnevezés más.

A CHICAGÓI EGYETEM professzora, Josef FICHTER, a tapasztalatok alapján alátámasztja FREUD és ADLER hipotéziseit és állítja, hogy a kultúrspecifikus értéktételezéseken túlmenően van az emberiségnek egy alapvető erkölcsi kódexe amelynek elemei minden kultúrában megtalálhatók. A végső kérdés az, hogy a szóban forgó alapvető erkölcsi értékek miért nem hatják át az ember magatartását meghatározó módon. Erre azt felehetjük, hogy azért nem, mert ugyan minden kultúra nagyra tartja az ember alapvető erkölcsi normáit, de a gyakorlatban a súlyozott képzettársítási ajánlatok - amelyek a hétköznapokat uralják - és az ezeken keresztül kondicionált viselkedési minták ellehetetlenítik a nemesebb értelemben vett erkölcsi normák hatékonyságát, vagy legalább is annyira lefékezik ezt, hogy az alapvető erkölcs meghatározó módon nem képes érvényesülni.

2. A realitás felismerésének jelentősége

„Az elfojtás folyamán - írja FREUD - az ember felindulást okozó élményeket, elképzelt patogén (beteges) gondolatképződményeket elfelejti úgy, hogy azok a tudatosba való feltörését kizárja.” Az elfojtás karaktere tehát a „tudatostól való távoltartás”, „a gondolatbeli reprodukálás kizárása”.¹⁾

Erről az oldalról megközelítve, a mélylélektan feladata az akaratlagosan elfelejtett tartalmak tudatosítása, azaz az akaratlagos felejtés feloldása, még pontosabban a tudatosba való visszaengedhetőség előfeltételének megtéremtése: a tudatosítás ellen ható akaratosság feladására való motiválás.

Az ismét- emlékezés a neurotikus szimptomák eltűnéséhez - gyógyuláshoz vezet. A gyógyulás mögött tehát a valósággal való megbékélés, a realitás - az igazság - elfogadása húzódik meg. Ami az egyedben a realitás felismerésével és elfogadásával kapcsolatban megtörténhet, megtörténhet és meg is történik társadalmi és gazdasági szinten, ha a társadalom tagjainak zöme olyannyira eltávolodik társadalmi, erkölcsi és gazdasági téren a reális lehetőségektől és szükségességektől, hogy a neurotikus társadalom szinte kézzel foghatóvá válik.

A realitás elfogadása, az álmok kergetésének feladása és az ámítás-tól való tartózkodás úgy a politikai mint a gazdasági életben és úgy a személyes mint a társadalmi egészséget illetően egy egészségesebb társadalom és gazdaság felé vezető út előfeltétele. Ennek az előfeltételnek a biztosítása szorosán összefügg valamilyen szabályzó általános erkölcsösség és gazdasági etika valamint legalább egy minimális társadalmi cél-összeférhetőség megnyugtató jelenlétével. Képtelenség egy egészséges társadalmat kizárólag arra az alapelvre felépíteni, hogy tedd azt, ami neked mindenkor előnyös - mint ahogy ezt a piaci mechanizmusok sugallják. A realitás az, hogy nem csak az Én - az egyéni érdek - létezik, hanem létezik egy kollektív érdek is, amit a Te, a Mi és a Ti fogalmak juttatnak kifejezésre és amelyek elviselhető egyensúlya a gazdasági etika alapját képezi. A piaci mechanizmusokban rejelő egoisztikus konkurenciaharc, miszerint üsd ki a konkurenciadat a nyeregből lehetőleg úgy, hogy többé ne tudjanak talpra állni, nem alkalmas a kollektív érdekek minimális képviselőjére sem, különösen azért nem, mert a piaci mechanizmusok egoisztikus hajtóerejét az ember az állatvilágból hozta magával, ezért ennek a gyakorlatba való átvitele nem okoz gondot. Az egoizmus a legnagyobb természetességgel terjeszkedik és a társadalmi szükségesség - a realitás, hogy vannak kollektív érdekek is - a gyakorlatot tekintve fígyelmen kívül marad.

A realitástól idegen az az elképzelés is, hogy az egyéni érdeket a társadalomból és a gazdaságból kikell zárni és a kollektivismust „kötelező házi feladattá” kell tenni. Ha tetszik ha nem, a gazdaság hajtóereje az egyéni érdek. Ha ezt kizárjuk, a gazdaság elveszti életképességét. A realitás tehát egy arany középút követését követeli, amely úgy az egyéni mint a kollektív érdek mérsékelt érvényesülésére épül fel. A mérséklés és a kollektív érdekek képviselője azonban csak akkor érvényesülhet, ha valamilyen formális szervezet hatékonyan képes a kollektív érdekek érdekében szót emelni. Hatékony a szó csak akkor lehet, ha szón kívül megfelelő anyagi háttér is rendelkezésre áll, hogy szükség esetén gazdasági eszközök bevetésével a társadalmi célösszeférhetőséget meglehessen valósítani. Programok, szándékok, miszerint mondjuk a munkanélküliséget meg kell szüntetni, akkor realitás ellenes, ha a szó a politikus egyetlen befolyásoló eszköze és a hatékonyság eszközei - a tőkésítet pénz - zömében a tőkeérdeket képviselők kezében összpontosul.

A realitás a FREUD-i mélylélektan szemszögéből nézve egy több elemből összeálló fogalmat képez, amelyet a realitás fontosságára való tekintettel úgy a tudományok megbízhatóságnak megítélése mint a társadalmi és személyes pszichikus egészség szempontjából érdemes közelebbről megvizsgálni.

3. A realitás elve, az igazság és a tudomány

A realitás elve ellentmond az örömszerzés elvének. A realitással szembeni elkötelezettség teszi lehetővé, hogy az ember úgy evolúciós fejlődése mint individuális érése során fokozatosan eltávolodjon az örömszerzésre beállított állati eredetű magatartás tendenciáitól, attól, amelyre a korlátlan piaci mechanizmusok épülnek. Arra, amit a reklám „Mon Cheri! Halmozza az élvezeteket” kifejez, a mélylélektan szempontjából nem lehet sem egy egészséges személyiséget sem egy egészséges társadalmat felépíteni.

Nem a realitás félreismerése és tagadása a cél, hanem a tárgyilagos ítélőképesség. Az evolúció során a kizárólagos örömszerzés elvéhez csatlakozott a realitás elve - a realitás *elviselhetőségének* valamilyen foka. A realitás elfogadása az ember számára összességében egy sajnárgató, fenyegető és kegyetlen összélményhez kötődik. Az emberré válás időszakában a környezethatások állandó veszélyt jelentettek. A mulandóság - a hálál - tudatosodása betetézte ezt az örömtelen igazságságot. Az illúzió nélküli igazság elfojtás felé terelte az embert, és az ember feltételezhetően csak húzódkodva fogadta el az elkerülhetlent. „Az elfojtás helyére, amely az örömtelen képzetek egy részét a tudatból kizárta, a tárgyilagos ítélőképesség lépet, amelynek feladata, hogy eldöntse, egy elképzelés igaz vagy nem, egybeesik-e a realitással vagy nem....” - írja FREUD.²⁾

A realitás előtérbe helyezése *gazdaságpszichológiai* szemlélet szempontjából jelentős, mert ez az örömszerzéssel szemben kötelezett-ségek vállalásával, a frusztrációs tolerancia fejlesztésével, az önorgani-zációs képesség növelésével és *az egyéni érdek kanalizálásával* - tehát *a társadalmi cél-összeférhetőség* fokozásával - jár együtt. A realitás elvén nyugszik a kultúra, *a gazdasági etika* - röviden *az Én minősége*.

Most nézzük meg, mit értünk a mélylélektanban realitás alatt.

Legalább a következő realitások - valóságok, igazságok - léteznek: az objektív, a szubjektív, az anyagi, a pszichikai és a szociokulturális valóság. Nézzük meg ezeket közelebbről.

Objektív valóság alatt azt a valóságot értjük, *ami ahogyan van*. Ezt a valóságot - ha érzékszerveinkkel és segédeszközeinkkel egyáltalán megragadható - a szocializáció során szerzett tapasztalatok - képzettár-sítások - alapján észleli és értelmezi az ember. Ebből az következik, hogy a konszenzus nagyban hozzájárul ahhoz, hogy egy kultúrán belül a jelenségeket hogyan észlelik és értelmezik. Ez érvényes még abban az esetben is, ha olyan jelenségekről van szó, amelyeknél feltételezhető, hogy *az anyagi valóság* egyes elemei minden ember

számára ugyanazt jelentik. Pedig egy Japánban szocializált ember számára az étkezési szokásokra való tekintettel a szék mást jelent mint egy Európában szocializált számára; egy arab számára a vallási szokásokra való tekintettel a fátyol mást jelent mint egy japán számára. Ugyanazon jelenséget - adott esetben még az anyagi jelenséget is - a különböző kultúrákban szocializáltak a kultúrát teremtő konszenzus ereje által különböző valóságként észlelnek és értelmeznek. Az egymástól eltérő valóságok tehát - ismétlem - azokat a megdönthetetlen anyagi valóságokat is érinthetik, amelyekről az a vélemény, hogy ez valóság olyan mint amilyen és ezért minden ember egyformán kell, hogy észlelje és értelmezze. Hogy ez nem így van, kidomborítja a szociokulturális valóság jelentőségét. *Emberek inkább a konszenzus által teremtett szociokulturális valóság szerint viselkednek mint az objektív valóság szerint és sokszor a konszenzussal szentesített kulturális értéktételezések az anyagi valóságot is háttérbe szorítják.* Itt van például a hősi halálhoz való kulturális viszony. A háborúk *véres anyagi és objektív valóságát* is képes a szociokulturális valóság a felemelt erkölcsi értékek szintjére hozni.³⁾

Ahogy és amilyen mértékben az anyagi és az objektív valóság megragadása nehézségbe ütközik, - ha az objektív valóság nem annyira nyilvánvaló mint mondjuk a szék és a fátyol esetében - úgy bővül a szociokulturális valóság teremtésének a lehetősége és tere. Más szóval, ha olyan jelenségek észleléséről és értelmezéséről van szó, amelyeknél a realitás igazsága *nem vagy nem kielégítő bizonyossággal* deríthető fel, *a konszenzussal szentesített kulturális értéktételezés - a szociokulturális valóság - jelenti a bizonytalanságból való kiutat.* Ez a spontán konszenzus készség alapja, amely minden kultúrában jelen van. A nem vagy nem kielégítő módon észlelhető és értelmezhető jelenségeknél a lehetőség sokkal nagyobb mint az objektív és anyagi valóság esetében, hogy az ember olyan valóságokat teremtsen, amiről *csupán azt hiszi, hogy ez igaz.* Például, ha azt akarjuk eldönteni, hogy az abortuszt egyáltalán meglehet-e engedni, s ha igen, a terhesség ideje alatt hány hónapos terhességig, akkor erre nem találunk tudományosan

vizsgálható objektív feleletet, hanem sokkal inkább a konszenzus által meghatározott szabályokra *kell* hagyatkoznunk, mert másként a társadalmi bizonyosság egy része el vész. A társadalmi bizonyosság csorbítása pedig a pszichikum sérülésével jár együtt. Hasonló a helyzet, ha arra kérdezzük rá, hogy milyen korúaknál vezessük be az iskolakötelezettséget vagy mikor legyen az ember nagykorú.

Az anyagi valóságnak van egy olyan része, amely a *kultúrától függetlenül* érvényes. Például egy kémiai folyamat voltának megítélésében a szociokulturális értéktételezésnek aligha van jelentősége. A hold vonzó erejének kiszámításánál és az űrhajó sebességének és pályájának kiszámításánál illetve meghatározásánál az objektív valóságtól való eltérés katasztrofális következményekkel jár(hat). Minél jobban érvényesül a kultúrától való függetlenség, annál *egzaktabbak* ismereteink. Ilyen értelemben soroljuk be a tudományokat humán (puha) és egzakt tudományos kategóriákba.

Az anyagi valóság azon része, amely az objektív valóság felismerését feltétel nélkül követeli, a feltételezéseknek aligha van döntően jelentős szerepe. Ide tartoznak az alapvető természeti törvényeken nyugvó kényszerű magatartások, mint például, hogy az ember ne akarjon segédeszköz nélkül repülni. Ide sorolhatjuk még a logika törvényszerűségeit, mondjuk azt, hogy $2 \times 2 = 4$. Mindamellett, hogy ezt a logikai összefüggést nem lehet konszenzussal megváltoztatni, mégsem jövünk ki konszenzus - azaz szociokulturális valóság - nélkül, mert hiszen a jelek, a kettes és négyes szám, a plusz és az egyenlőség jele konszenzuson nyugszik. Példának felhozhatnánk még, hogy a matematika szabályai bár konszenzustól függetlenek, s mégis, nagy különbség van a kontinentál európai és az angol értelmezésű pénz és súlyrendszer között. Ez a különbség konszenzuson nyugszik.

A pszichikus valóság - amelyet szubjektív valóságnak is nevezhetünk - eltérhet az objektív, a szociokulturális- és az anyagi valóságtól. Mennél nagyobbak ezek az eltérések, annál nagyobb a pszichikus sérülés foka; neurózisnál kisebb, pszichózisnál totális. Nézzük meg ezt közelebbről.

A realitástól való elidegenedésről FREUD ezt írja: Az ember neurózisnál a realitást képes lenne látni. Eredetileg nagyon is jól látja, más-ként nem igyekezne erőszakos erőbedobással elkerülni, amelyek során az első erőteljes lökés után az elfojtás dinamikája magához ragadja a történéseket. A pszichózisnál más a helyzet. A pszichotikus a realitást szükségletinek megfelelően *átformálja, átalakítja*. A pszichózisnál a realitás átalakításában „egy meneküléssel kitöltött fázist egy aktív átalakítási időszak követ, míg a neurózisnál egy kezdeti engedelmességet a menekülés váltja fel. Másként kifejezve: A neurózis nem vonja a realitást kétségbe, csak nem akar tudni róla. A pszichózis azonban tagadja a realitást és meg próbálja helyettesíteni.”⁴⁾ Nos, ezek után lehet vitatkozni azon, hogy a modernitás címszava alatt megbúvó társadalom inkább neurotikus vagy inkább pszichotikus. A Romai Club szerint ez a társadalom inkább skizofrén - pszichotikus.⁵⁾

A neurózis tehát először engedelmeskedést és utána menekülést vált ki. Ott ahol a neurotizáló folyamatok befejeződnek - a menekülésnél, az elfojtásnál - ott kezdődnek a pszichotikus folyamatok amelyek aztán a valóság átalakításába torkolnak. Az eredmény, hogy a pszichikus valóság ebben az esetben súlyosan ellentmond az objektív és anyagi valóságoknak.

Most nézzük meg, hogy a modernnek nevezett társadalmak hogyan bánnak a realitással: „Az élővilág felállított hipotéziseit (az új mutációkat) működése közben *a valósághoz hasonlítja*, és amelyik annak nem felel meg, azt kiselejtezi. Az emberi gondolkodás viszont *a valóságot hasonlítja a hipotézisekhez*, és amennyiben az nem felel meg neki, nem egyezik meg fogalmainkkal, ítéleteinkkel és következtetéseinkkel, akkor azt a társadalmi gyakorlat során *selejtezi vagy átalakítja*” - állapítja meg AGÓCS József.⁶⁾ Ez az elv tragikus *gazdasági következményekkel* járt/jár, amikor is ideológiák alapján úgy látják a valóságot, ahogyan a mindenkori hatalom birtoklók érdekeik ezt megkívánják. *A gazdaságtudományok mindig erkölcsi alapokból indultak ki.*⁷⁾

FREUD szemére vetették, hogy az Én - a szabad akarat szerepét elhanyagolta. Ha egy kissé megkésve is (1923) - a realitás felismerésével kapcsolatban - FREUD a fejlődés jelentőségét és az Én különleges szerepét egy igen érdekes tétélezéssel jutatta kifejezésre. E szerint az ember feladata nem lehet csupán a meglévő viselkedési minták szolgásterü ismétlése, hanem sokkal inkább a fejlődés szolgálata, ami változásokat - az Énre vonatkoztatva - változtatásokat követel - *a kultúrából kiindulva*. „Normális vagy ‘egészséges’ viselkedés alatt egy olyant értünk, amely mindkét viselkedés /a neurotikus és a pszichotikus/ bizonyos vonásait egyesíti, amely a realitást olyan mértékben nem tagadja mint a neurózis és a változtatásokat olyannyira előtérbe helyezi mint a pszichózis. Ez a célszerű normális viselkedés természetesen egy olyan, a környezetre ható, viselkedés, amely nem elégszik meg csupán a belső-pszichikus változásokkal, hanem sokkal inkább kifelé törekszik; ez nem autoplasztikus (önmagát pótló) hanem alloplasztikus (eredeti-séget adó).”⁸⁾ Ez egyben *a kreativitás krédója*.⁹⁾

A pszichikus valóság mögött *individuális hitek* húzódnak meg, amelyek a többi valóságot képesek teljes mértékben kiiktatni. Legsúlyosabb esetként említhetjük a hallucinációt. Ilyen állapotban képes valaki beképzelní, hogy repülni tud mint a madár és a mélybe vetheti magát. Ebben az esetben a pszichikus képzelőerő diktálta pszichikus valóság ellentmond az objektív- az anyagi- és a szociokulturális valóságnak.

A realitás fogalma körül viták alakultak ki, mert FREUD a realitás fogalmát először meglehetősen differenciálatlanul az objektív valóságra vonatkoztatta, aztán a pszichikus valóság fontosságát hangsúlyozta az objektív valósággal szemben és végül szinte magától értődően a Felettes-én kialakulásval kapcsolatban a társadalmi - szociokulturális - valóság került szemléletének középpontjába - de itt is hiányzik a differenciált szemlélet.

Realitás alatt értjük

- az objektív valóság egzakt részét
- és ott, ahol a jelenség lényegéhez való hozzáférhetőség nehézkes vagy még nem lehetséges, a hozzáférhetőségből kiindulva az egyre nehezkesebb hozzáférhetőségen át a hozzáférhetetlenségig egyre nagyobb mértékben a
- a szociokulturális valóságot, annak kihangsúlyozásával, hogy a
- pszichikus valóságnak nagyobb jelentősége van mint az objektív és anyagi valóságnak.

Az objektív valóság egzakt részével kapcsolatban egy normálisnak mondható - azaz normálisan neurotizált - embernél nem merülhetnek fel különösebb észlelési és értelmezési nehézségek, mert mondjuk a tűz égető hatását minden a fenti értelemben vett normális ember akármilyen kulturális befolyás mellett is felismeri. Egy normálisan neurotizált ember alatt egy olyant értünk, aki a mindennapi élet nehézségei elől *alkalom adtán* elfojtással, akaratlagos felejtéssel próbál menekülni. Aligha van olyan ember - s ha igen, feltételezhetően igen ritka esetben - aki esetenként az akaratlagos felejtés csapdájába ne esne. Az akaratlagos felejtés állapota addig tart, amíg a magát neurozissal súlytó ember - az elfojtás problémáját meg nem tudja emésztetni, fel nem tudja dolgozni. Az ilyen jellegű akaratlagos felejtés aktualizált - az éppen aktuális nehézség fel nem dolgozott időszakára érvényes - tehát átmeneti jellegű, ezért *aktuális neurozissnak* nevezzük.

Az objektív valóság tartós ignorálása súlyos pszichikus zavarok eredménye.

A pszichikus zavarok és az objektív valóság ignorálása között kölcsönhatás van. A pszichikus zavarok az objektív valóságtól való elrugaszkodáshoz vezetnek, az objektív valóságtól való eltérések

eredményélménye, az hogy annak nincsenek az eltérést közvetlenül követően az elkövetőt negatívan érzékenyen érintő utóhatásai, az eltérések tendenciái erősödnek és a pszichikum tovább károsodik.

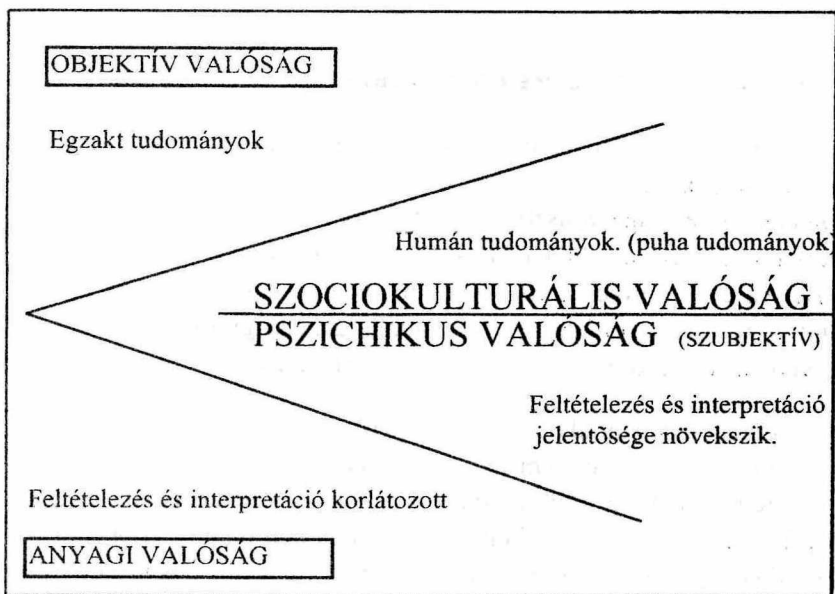
Egy ilyen lehet, ha az ember *gazdasági érdekből* - profitszerzés céljából - a legegyszerűbb természeti törvényeket is ignorálja; ha például maga alatt vágja a fát és az erdőket kiirtja maga körül; ha ivóvizét elszennyezi; ha légkörébe ózonlyukat termel és kiteszi magát a nap gyilkos sugarainak.

Aktualitása van a következő esetnek: Profit növelés céljából az ausztriai Lassing nevezetű község lakott területét a bányavállalkozó a szabályok és a józan ész ellenére olymértékben ki- és aláaknáztta, hogy a község háromszáz méteres körzetű területe beomlott. Házak tűntek el a tölcsér alakú kráterben, amely vízzel telítődött. Tíz ember életét veszítette és a környék elvesztette a közelben az egyetlen munkalehetőséget.

Kiderült, hogy a bányát előntő víztömeg a községet átszelő patakából származott, amelynek vízmennyisége az erős esőzések ellenére a község elhagyásakor hónapokon keresztül a töredéke volt annak a vízmennyiségnek amelyet a patak a községbe való belépéskor magával hozott. A legegyszerűbb természeti törvények ignorálásával állunk szembe. E mögött féktelen profit-éhség áll - ha a napokon át tartó tömegkommunikációs médiák kommentátorainak és ezek egybehangzó véleményének hinni lehet.

Ha az előbbieken felvázolt modellt a tudományok megbízhatóságára alkalmazzuk, akkor láthatóvá válik, hogy a tudományok egzaktságának csökkenése a humán (puha) tudományok irányába a feltételezések és interpretációk lehetőségének növekedésével jár és ezért a pszichikus (szubjektív) és a szociokulturális valóság jelentősége növekszik az objektív és anyagi valósággal szemben. Ennek leszögezése mindenek előtt azért fontos, mert a gazdaságtudományok erkölcsi alapjaira és a mélylélektan jórészt feltételezéseken nyugvó megállapításaira való tekintettel látnunk kell a két tudományosnak vélt diszciplína házásságából született gazdaságpszichológia ideológia jellegét is.

A valóságok (realitások) jelentősége a tudományban

4. Tudományos félreértés?

Az emlékezés és egyben a realitás elfogadásának jelentőségéről írja FREUD, hogy a pszichoterápia „az eredetileg nem levezetett elképzelések hatását oldja fel azon keresztül, hogy az elnyomott elképzelések affektusainak (indulatainak) beszéddel való levezetését teszi lehetővé és ezeket képzettársítással úgy korigálja, hogy az elfojtott elképzeléseket és indulatokat tudatossá teszi.”¹⁰⁾ Legkésőbb itt válik nyilvánvalóvá annak a felfogásnak a tarthatatlansága, miszerint „A mélylélektan az ember múltjából indul ki. A jelenben folyó interakció ekképpen csak szimbolikus eszköz arra, hogy általa az ember a múltbeli interakciós identitásmintákat rituálisan megjelenítse vagy, ellenkezőleg, még emléküket is kirekessze az interakcióban állók tudatából.”¹¹⁾ A mély-

lélektan lényegét tekintve - még a „vagy” alternatívájának figyelembe vétele mellett is - az ellenkező igaz: nem a tudatból való kirekesztés, hanem pont az ellenkezője az igaz: a cél a tudatosítás, az újra emlékezés. Hiszen ez a pszichoterápia lényege.

5. Realitás felismerés és érzelem

Az emlékezés és a realitás elfogadása mit sem ér, ha ez rideg tárgyilagossággal párosul. Ez egy igen lényeges gazdaságpszichológiai aspektus, amely alátámasztja a gazdaságpszichológia törekvéseit, miszerint az ember nem csak egy racionálisan gondolkodó és gazdálkodó lény. Az ember irracionális - érzelmi oldala - legalább olyan fontos mint a racionális oldala. Az egyoldalú gazdasági racionalizmus és maximalizáció elképzelése az emberről tarthatatlan.

Az érzelmek és indulatok jelentőségéről FREUD ezt írja: „Indulatok nélküli emlékezés majdnem teljesen hatástalan; a pszichikus folyamat, amely eredetileg lefutott, *statu nascendi* (a keletkezés állapotának megfelelően) meg kell ismételni és szavakba kell önteni.” Ebben a folyamatban „görcsök, neuralgikus fájdalomok, hallucinációk ismét teljes intenzitással lépnek fel, hogy aztán örökre eltűnjenek. Funkcionális szervi zavarok is eltűnnek.”¹²⁾

Magában a realitás felismerésének szükségességben is rejlik egy gazdaságpszichológiai aspektus, ha azt nézzük, hogy szokássá vált a gazdasági realitás elfojtása, félremagyarázása - a politikai indítású szépítgetés. Ez a neurotikus társadalom legkézzelfoghatóbb jele.

A kommunista rendszerben - különösen a negyvenes évek végén és az ötvenes években - ez úgy nyilvánult meg, hogy a hivatalos nyilatkozatok és a tömegkommunikációs médiák a szocializmus győzelméről és az életszínvonal emelkedéséről regéltek, csak éppen nem lehetett látni belőle semmit. Ma a munkahely teremtést tekintik a legfőbb feladatnak és állandóan erről beszélnek, de az illetékesek vagy nem képesek vagy nem akarják látni, hogy a munkanélküliség a korlátlan kapi-

talizmus velejárója. A realitástól való eltávolodás kézenfekvő. A munkanélküliséget a korlátlan kapitalizmus körülményei között nem lehet megoldani. Írom ezt annak tudatában, hogy egy tudományos munkában ajánlatos a kizárólagos igent, a kizárólagos nemet és a mindig és soha jelzőket mellőzni. Ha munkanélküliség problémáját mégis valamikor megoldják, akkor már helyén vannak a dolgok, mert akkor már a társadalmi és gazdasági rend is megváltozott. ¹³⁾

6. Az elfojtás fajtái

FREUD az elfojtás két fajtáját különböztette meg: az őselfojtást és az utólagos elfojtást - amit primer (elsődleges) és szekunder (másodlagos) elfojtásnak is nevezhetünk. Figyelemreméltó, hogy FREUD az elsődleges elfojtásban olyasmit vél felfedezni, amely az emberré válás ősi szándékának felel meg. Ez fedhetné az evolúció racionális oldalát.

Az ősi elfojtás lényege, hogy „a hajtóerő pszichikus képviselői (valamilyen képzeletbeli jelei, de nem a hajtóerő maga) nem jutnak el a tudatig. Ezzel a hajtóerő maga a hajtóerő elfojtott pszichikus jeleihez kötődik.” ¹⁴⁾ Azaz az őselfojtás folyamatában a nem-tudatos szintjén eredetileg rögződnek a hajtóerők *alapvető és általános érvényesülési-kiélési* lehetőségeinek *jelei*, mozzanatai (viselkedés és magatartás), amelyek a képzeletben megjelenhetnének és amelyek magukhoz vonzzák azt, ami utólag elfojtandó (Nachdrängen). ¹⁵⁾ A kérdés, tulajdonképpen mi az oka annak, hogy kialakul annak a magja, ami körül az azzal kapcsolatos érzelmek, gondolatok konkrét esetekben elfojtandók?

Ami ilyformán utólag elfojtandó, az az utólagos elfojtás tárgya, az őselfojtásban elfojtott hajtóerő érvényesülési-kiélési jeleinek - mondjuk egy ember hátából kiálló éles tárgy - *származékai (Abkömmling)*, azaz a kultúrán keresztül konszenzussal rögzített *már konkrét és részleteiben körvonalazott magatartások tiltó szabályai* - mondjuk, ne ölj - amelyeknek a jelei éppen azért fojtandók el, mert már az ősi elfojtás során ezek *fővonásai, jellegzetességei* elfojtódtak, azaz nagy körvona-

lakban *már eredetileg sem kívánatosak*. Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a konszenzus által meghatározott jó és rossz és ennek a Felettes-énben rögződött bizonyos viselkedéseket elutasító, elhárító, elfojtó - tiltó - tendenciái *alapjaiban* az öselfojtás során rögződtek. Ez azt jelenti, hogy az emberiség lelkiismeretében kell hogy legyen egy *közös nevező*, amely az ősi elfojtáson nyugszik, ami arra utal, hogy mi az, amit - akármilyen kultúra is legyen az - elkell fojtani - általánosabban *nem szabad érvényre juttatni* - ha az ember az állatvilágból kiakar törni. Mert hiszen az öselfojtás eredete az állat és az ember közötti állapot, amikor is az első nem tudatos vagy alig tudatossá váló erkölcsi normák születtek - vagyis a kultúra mint olyan, született.

Szinte a banalitással határos az öselfojtás elemzése során élénk tárló kép és JUNG *archetípusa* közötti hasonlóság. JUNG archetípusa betegeinek álmokképeiből és ezek motívumaiból állt össze. Az álmokban felismert szinte végtelen minták sorából és számtalan struktúrák összefonódásaiból vezette le JUNG az archetípus fogalmát. Nézzünk meg egy példát. Az anya archetípusára jellemző fogalmaknak is szinte egymásra torlódnak. Lényeges, hogy az itt felsorolt fogalmak csupán az anyaarchetípus *lehetséges megjelenési formái és nem az archetípus maga*. Nézzük meg ezeket a lehetséges megjelenési formákat: például bármely női személy, akivel az ember kapcsolatban áll, az édesanya, a nagymama, a dada, az anyós, a Fehér Asszony, az istennő, (Mária) az Isten anyja, az egyház az egyetem, a város, az ország, a föld az ég amely befogad és magába zár, stb., Különösen ide sorolandó a nőiességben rejlő anyaság - életforrás - fogalmi: forrás, kút, medence, a kehely maga és a kehely alakú virág, mint az anyaméh szimbóluma; minden üres forma képzettársítási ajánlata, ami az anyaméhre vonatkozhat: sütökemence (amiben az élet kenyere „érlelődik”), az edény, a tehén (tej, táplálék) és a szimpatikus, melegséget sugárzó, segítőkész állatok.¹⁶⁾

Mutatis mutandis ily módon nyilvánulhatnak meg az atya, a gyermek, az animus - a férfi lelki képe a nő nem-tudatos szintjén; az anima - a nő lelki képe a férfi nem-tudatos szintjén, stb.

Miután fogalmunk van arról, milyen képekben jelenhet meg egy archetípus fogalmakkal való képzettársításon keresztül, ismételjük meg az archetípus lényegét: az archetípusok nem képek, nem szimbólumok, nem képzetek, hanem ezek *forrásai*; azaz az archetípusok *ősi berögződések a nem-tudatos szintjén - lelki jellegűek* - és ezek képekben és fogalmakban jelenhetnek meg. A megjelenési *lehetőségek mögött* meghúzódó *ősi képzet* az archetípus. Ez az *ősi képzet* olyannyira általános, nem tudatos és a pszichikumban oly mélyen gyökeredző, hogy JUNG leszögezte: „az archetípus eszenciája nem tudatosítható, ezért pszichoidnak (a kollektív nem-tudatos szintjéről származónak, lelkinek) nevezem.”¹⁷⁾ Így az anyaképet is az ember kollektív nem-tudatos szintjéről származónak nevezi.

Az archetípusban megtalálhatók a *pozitív*, a *kívánatos* és a *negatív*, a nem kívánatos tendenciák. JUNG szembeállítja a *szerető anyát* a *szörnyű anyával*.

Az öselfojtás hasonló eredményhez vezet mint az archetípus. Az öselfojtás során a nem-tudatos szintjén *eredetileg rögződnek* a hajtóerők alapvető és általános érvényesülési-kiélési *lehetőségeinek jelei*, mozzanatai (viselkedés és magatartás), amelyek a képzeletben megjelenhetnének és amelyek magukhoz vonzzák azt, ami utólag elfojtandó (Nachdrängen). Gondoljuk végig: Ami elfojtandó az a *negatív-tiltó* ősi tendenciából fakad, a nem elfojtandó, az elfogadható, tehát *pozitív-kiélhető* ősi tendenciának felel meg, *s ezek, a tiltó és nem tiltó tendenciák, az emberré válás normatív előfeltételeiként értelmezhetők*.

Az elmondottak alapján kézenfekvő, hogy az emberiség lelkiismeretében kell hogy legyen egy *közös nevező*, amely az ősi elfojtás és az archetípus *pozitív és negatív tendenciáit a kultúrák specifikus értéktelvezésein túlmenően érvényre juttatják*.

Valóban, van egy ilyen közös nevező a lelkiismeretben, ami kultúráktól függetlenül hat. Joseph H. FICHTER, a Chicagói Egyetem tanára által írt egyetemi tankönyv 185. oldalán kezdve, ezt olvashatjuk: „Egy társadalomkutató nem foglalkozik megváltoztathatatlán, abszolút szociális értékekkel. Amennyiben ilyenek léteznek, ezek analízisa a filozófusok, teológusok és etikusok feladata...A szociokulturális érték-ítéletek flexibilitását és megváltoztathatóságát mi sem mutatja jobban, mint a különböző kultúrák, egy kultúrán belüli változások a történelem folyamán, és mi több, a szubkultúrák egy társadalmon belül, tájak és társadalmi osztályok szerint...(azonban) bizonyítható, hogy minden társadalomban fellelhető egy konszenzuskészség, amely alapvető szociális értékeket biztosít...Ha az alapvető szociális értékeket („die letzten Werte”) társadalmak szerint különbözően is értékelik és alkalmazzák, mégis minden társadalom tiltja a vérfertőzést, gyilkosságot, istengyalázást, hazugságot és a lopást. Minden társadalom nagyra értékeli a hűséget, a barátságot, a szeretetet, és az igazságosságot. Ezzel a ténynyel kifejezésre jut, hogy nem csak egy *pszichikus egység* létezik az emberek között a gondolkodás és akarás alapvető hasonlóságain keresztül, hanem létezik egy minimális egyöntetűség *a szociális lelkiismeret*et illetően is.”¹⁸⁾

7. Öselfojtás, archetípus, szociális lelkiismeret és társadalmi cél összeférhetőség

A gazdaságpszichológia szemszögéből nézve fel kell tenni a kérdést, hogy ha minden kultúra a gyilkosságot, istengyalázást, hazugságot és a lopást elítéli, akkor a társadalmi valóság miért tükrözi ezeket egyre erősebben vissza. Továbbá, ha minden kultúra nagyra becsüli a hűséget, a barátságot, a szeretetet és az igazságot, akkor miért nem uralták el múltunkat és miért nem uralják el jelenünket ezek az értékek? Így vezetnek el a mélylélektani aspektusok a társadalmi cél-összeférhetőség gazdaságpszichológiai kérdéséhez, amelyre a szóban forgó összefüggéseket illetően a következő választ tudjuk adni:

Az emberiség lelkiismeretében az őselfojtás/archetípus feltételezett tendenciái (kondíciói) alapján képzett alapvető pozitív és negatív normatív értékek *programatikus* jellegűek és a társadalmi valóságban azok a pozitív és/vagy negatív normatív tendenciák érvényesülnek, amelyeket a kultúra súlyozottan képzettársítási ajánlatokkal ébresztget.

Nézzük meg ezt közelebbről.

„Az agresszió és a hozzá csapódó egoizmus és birtoklásvágy eredetében semleges. Hogy ezeket egy társadalom hogyan értékeli és hogy érvényesülésüknek a társadalom milyen teret hagy, azt a kultúra dönti el. Ha egy kultúra az eredeti semleges hajtóerőket normává magasztatja és mások lehetetlenné tételére épít, akkor ez a jó. Ennek viszont következményei vannak: azt amit az ember általában rossznak tart, az agresszió, egoizmus és a rablás *lesz a jó* és viselkedési tendenciák ebben az irányban felerősödnek. Ennek oka abban rejlik, hogy az ember önmaga és mások előtt *jó akar lenni*.”¹⁹⁾ A jó akarás *csapdává* válhat. Nézzük meg ezt is közelebbről.

A semleges hajtóerők érvényessége mellett beindult az evolúcióban egy folyamat, ami már értékeli és ismeri a jót és rosszat. Ennek az ószövetségi vetülete így hangzik: „Aztán így szólt az Úristen: ‘Lám az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat.’”²⁰⁾ Azaz, kezdetben a semleges hajtóerők által hordozott evolúció elvezetett az Én vagyok élményéhez és ennek magjában kialakult a Felettes-én - a lelkiismeret - amely a jóra serkent és a tökéletesedést veszi célba. A Felettes-én sugallatai azok, amelyek rádöbentették az embert arra, hogy tulajdonképpen az elementáris eredeti hajtóerők a rossz felé, vissza, az állat felé terelik, ha nem törekszik önmagát megvalósítani - emberré válni. FREUD ezt imponáló pontossággal látta és meg is fogalmazta: „A Felettes-én számunkra minden morális korlátozás képviselője, a tökéletesség felé való törekvés ügyvédje, röviden mindez ami bennünk az úgynevezett emelkedettségünkől pszichológiai szinten megragadhatóvá vált.”²¹⁾

A dolog lényege, hogy a jóra törekvő ember azt tartja jónak, amit súlyozott asszociációs ajánlatokkal szervezte a nem-tudatos szintjén kondicionált - amit a kultúra normatív ereje reaktív módon diktál. Ezért lehetséges, hogy amiről az öröklött kollektív-lelkiismeret alapján azt gondolhatná az ember, hogy jó - a súlyozott képzettársítási ajánlatok alapján képződött alapbeállítódás alapján az ellenkezőjébe csap át: a már evolucionisztikusan magunk mögött hagyott - meg nem nemesített - semleges hajtóerők, a nyers agresszió, egoizmus és birtoklás - rablás - lesz a jó. A kollektív-lelkiismeret EROSZ-oldala - az embereket összetartó és a társadalmi cél-összeférhetőséget serkentő sugallatai - elvesznek a kultúra súlyozott képzettársítási ajánlataiban és az ennek megfelelő viselkedési mintákban.

A történelemben - a szeretet gyakorlatban eltörpülő szerepe mellett csak úgy hemzsegek az emberségesség programatikus meghirdetésétől még igen távol álló *konkrét kulturális értéktételezések de különösen magatartások, mert az ember előbb hajlandó az őselfojtás/archetípus sugallatait programatikus elfogadni, mint azt örömtelenül - önmegettartóztatással - meg is valósítani*: általában a társadalmi és gazdasági rendekben a kiváltságosok előjogai és az előnyös és hátrányos helyzetűek között tátongó szakadékok jogosságának igazolása - racionalizálása - az, ami a kulturális értéktételezések jellegét de különösen gyakorlatát mutatják.

A háborúk és népirtások kegyetlenségeit ideológiai alapon szentesítő normatív értéktételezések azok *a súlyozott képzettársítási ajánlatok*, amelyek a programatikus archetípus/őselfojtás pozitív oldalát - az általános emberségesség felé mutató tendenciákat - szinte állandó jelleggel átbillentették az archetípus/őselfojtás negatív - „a szörnyű anya” - oldalára, amelyek közelebb állnak az állat ösztönös önérdék-képviseléséhez mint az archetípus/őselfojtás emberré válást jelző tendenciáihoz.

Az ecsetelt társadalomalakító mechanizmusnak az aktualitása aligha csökkent: „Egy olyan asszociációs ajánlattal, amely azt sugallja, hogy a fogyasztás, a birtoklás, a feltűnési viselkedés, az agresszió, a rombolás, a tombolás, a rongálás, az ordítózás, a sikongatás, a homoszexualitás, a pornográfia, a legyőzés, az élvezetek hajszolása *a jó* - egy ilyen asszociációs ajánlattal hiába várunk az újember megszületésére. A felsorolt társadalmi jelenségek nem az önmegvalósítást, nem az ön-organizációs képesség fejlesztését, hanem *az öntévesztést, az önorganizációs képesség szétesését* szolgálják.”²²⁾ Erről ennyit.

8. A pszichikum ökonómiája, őselfojtás és archetípus

A pszichikum ökonómiája a mélylélektan szerint az örömszerzés hajtóerején nyugszik. Az ökonómiai aspektus lényege, hogy azok a viselkedési tendenciák jutnak érvényre és csapódnak le viselkedési mintákként a szociokulturális értéktételezésekben, amelyek több élvezettel járnak mint más alternatívák. Az élvezetre törekvés egyéni érdeket testesít meg.

Ennek az elvnek az alapján az örömszerzés hajtóereje nemesebb célok elérésére is befogható, ha a nemesebb cél több örömet, önbecsítést és társadalmi elismerést hív elő, mint a kevésbé nemesebb vagy éppen a társadalomra káros viselkedések. Ezt a mechanizmust FREUD szublimációnak nevezte és úgy jellemezte, hogy a Libidó az eredeti öncélú örömszerzésen túllépett: az alapvetően önző hajtóerő (egoizmus) keveredése erotikus komponensekkel *szociális érzékenységgé is alakítható*, mert a szociális érzékenység elismeréssel és szeretetnek lenni élményével jár együtt és mert az ember „a szeretetnek lenni élményét *mint előnyt értékeli*” ezért más előnyökről képes lemondani.²³⁾

A pszichikum ökonómiája magyarázatul szolgálhat arra nézve, miért maradtak az őselfojtás /archetípus emberségesség-tendenciái csupán programatikus jellegűek. Azért, mert az egyéni érdek öröme általában több örömet adott mint a társadalmi elismerés és ez az öröm közvetlenebbül volt érezhető: az előnyök nyújtotta kényelem és magasabb rendű javak élvezésének a lehetőségei *kulturális csapdaként* működtek.

Szemléltetésül nézzünk meg két idézetet.

A témával kapcsolatban „KUSTO kapitány megállapítása jut eszembe, aki a Muraro sziget korallzátonyainak és az ott lakók életkörülményeinek vizsgálata során megállapította, hogy *a civilizáció kényelmet biztosító előnyei visszafognak vágni*. A kényelem fenntartásáért az ember sokszor létének veszélyeztetését is elfogadja, mert a kényelem itt és most szerez örömet, a veszély pedig időben eltolódik.”²⁴⁾

LOSONCZI Ágnes ezt írja: „Közhelyszinten ismert, hogy civilizáció védelme ártalommal fordul, az éhezés átcsap ‘nagy zabálásba’, hogy a lakáshoz való jutás elégtételének öröme mekkora árat fizettet, hogy általában az életért való küzdelem eszközei megeszik olykor magát az életet, amit szolgálniuk kellett volna.”²⁵⁾

A cél *a kulturális csapda elkerülése*, azaz a kollektív érdekeket szolgáló szervezetek erősítése - a tradicionális állam - de inkább kisebb, jobban áttekinthető regionális szervezetek erősítése, amelyek a helyi viszonyokat, nehézségeket és lehetőségeket ismerik és hajlandók hozzájuk közel álló célokért *egyéni érdekből* is többet tenni, mint hozzájuk távol álló globális célokért és mert a pszichikum ökonómiája kisebb közösségekben jobban tud érvényesülni mint nagyobb és globálisabb közösségekben; az egyed kollektív érdekeket szolgáló munkássága és magatartása az átláthatóbb struktúrára való tekintettel előbb feltűnik és hamarabb de főleg intenzívebb társadalmi elismerést hívhat elő és a szociális érzelmi védettség megszerzése vagy megtartása óriási potenciát rejt magában, ami a szublimációs folyamatok beindulását és fenntartását eredményezheti.²⁶⁾

Végeredményben arról van szó, hogy minél kisebb egy állam, illetve minél több valódi autonómia létezik egy államon belül, annál jobban lehet számítani azzal, hogy a társadalmi érdekellentétek tűrhető határokon belül maradnak. Ennek oka abban is keresendő, hogy a társadalmi szerveződések dimenziójának csökkenésével az anonimitás lehetősége csökken, a személyes ismeretség és a személyes kapcsolatok a formális szerveződéssel járó elhidegülést és érzéketlenséget másokkal szemben lényegesen mérsékelheti.²⁷⁾

A történelemből ismerjük, hogy *áttekinthetetlené* vált birodalmak összeomlanak. A szükségszerű következtetés az, hogy minél nagyobb egy társadalmi szövetség, annál megközelíthetetlenek lesznek azok a mérvadó központi szervek, amelyek a dolgok természetében rejlő okokból képtelenek a helyi, regionális viszonyokat figyelembe venni.²⁸⁾

A mélylélektan alapján az egyéni előnyök összekötése a kollektív érdekekkel és határozott erkölcsi formális normatív nyomás egy formális organizáció részéről képes az egyéni és kollektív érdekek közötti szakadékot áthidalni. A határozott formatív nyomás lényege kevésbé a büntetés jelentőségét emeli ki, hanem sokkal inkább az eredményélményen alapuló nem-tudatos szinten végbemenő kondicionálást helyezi előnybe, azaz tisztességtelenül szerzet vagy a kollektív érdekeket *gorombán* sértő előnyök eredményélményét *hatásosan* elkell venni.²⁹⁾

A tapasztalatok alapján joggal feltételezhető, hogy az archetípus/öselfojtás pozitív oldala a legalapvetőbb emberi szándék-tendencia, mi szerint minden ember - a kultúrák sajátosságain messze túlmenően - *jó akar lenni*, még akkor is, ha ez a jó mondjuk egy maffia organizáció konszenzusa alapján azt jelenti, hogy a gyilkosság jó.

Az archetípus/öselfojtás pozitívumában feltételezhetően jelenlévő „jónak lenni jó”-latentképzet („a jó anya”) is átcsap az ellenkezőjébe, a „gonosznak lenni jó” („a szörnyű anya”) negatív-oldalra, ha a *csoporthatóság súlypontozott képzettársítási ajánlatokkal ebbe az irányba kondicionál*. Ezt a folyamatot lényegesen befolyásolja a nyilvánosság ereje. Mondhatjuk, hogy a nagy nyilvánosság általában elítéli az archetípus/öselfojtás negatív latent mintájából felszínre törő magatartásokat, ezért a nyilvánosságnak kanalizáló szerepe van: mindenki jó akar lenni, ha másként nem, akkor legalább a látszaton keresztül. A látszat is értékes lehet, mert kondicionál; *a látszat is konformitást kíván*, mert hiszen aligha hiheti valaki rendíthetetlenül - ha csak a környezetében majdnem mindenki/mindenki egyöntetűen nem úgy viselkedik - hogy

mások mit gondolnak és éreznek. A nagynyilvánosság előtt zajló folyamatok kanalizálják a magatartást, az archetípus/öselfojtás pozitív oldalát erősítik, azaz „a jónak lenni jó” tendenciáinak a nyilvánosság előtti szinte kötelességszerű megvallásán keresztül. Ezen keresztül nem csak a nonkonform vagy deviáns viselkedés válik nyilvánvalóvá, hanem az elkövető személye is láthatóvá válik vagy legalábbis kideríthető, ezért a felelősség kérdése is tisztázódhat. Az a probléma a világot átfogó internettel is, hogy túl globális és nincs felelőse. Mennél nagyobb, mennél átláthatatlanabb egy kollektíva, annál nagyobb az anonimitás és a goromba elhajlások lehetősége anélkül, hogy a felelős személyére fény derülne.

Gazdaságpszichológiai szempontból a társadalmi cél összeférhetőség megközelítésének egyik lényeges előfeltétele a nagy nyilvánosság legszélesebb körű biztosítása. A nyilvánosságban rejlő társadalmat formáló erőt a média-tőke-koncentráció tendenciális információk közlésével/elhallgatásával lényegesen eltorzíthatja.

Jegyzetek:

- 1 FREUD, Sigmund: Hemmung, Symptom, Angst. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke, Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952, Band XIV. 196. o.
- 2 FREUD, Sigmund: Formolierungen über zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. 1940-1952. Band VIII. 233. o.
- 3 MENYHAY Imre: Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükséglet kielégítés. Budapest 1994. Észlelési és értelmezési nehézségek. 2. fejezet: A valóság észlelése és értelmezése. 4 - 35. o.
- 4 FREUD, Sigmund: Realitätsverlust bei Neurose und Psychose. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe, London, 1940-1952. Band XIII. 365. o.
- 5 KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: Az első globális forradalom. A Romai Klub Tanácsának beszámolója. Világunk húsz évvel a "Növekedés korlátjai" megjelenése után. DOMIÁN Péter kiadásában. Statiquum 1995. 77. o.

- 6 AGÓCS József: Gondolkodásunk alapjai. I. kötet. Sopron, 1996. 122. o.
- 7 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998
- 8 FREUD, Sigmund: Das Ich und das Es. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952, Band XIII. 251 o.
- 9 Vö. MAGYARI BECK István: Tehetség mint meghasonlás. Budapest 1988. 72. o.
- 10 FREUD, Sigmund: Ein Fall von hypnotischer Heilung, nebst Bemerkungen über die Entstehung hysterischer Symptome durch den „Gegenwillen”. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke, Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. band I. 17. o.
- 11 GARAI László: Emberi potenciál mint tőke. Bevezetés a gazdaságpszichológiába. Budapest 1998. 42. o.
- 12 FREUD, Sigmund: Studien über Hysterie. Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene (Vorläufige Mitteilung). In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. Band I. 85. o.
- 13 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 118. o.: „Ahányszor a politikusok nagy része ezzel (a munkanélküliséggel) kapcsolatban valamit is mond, az az ember érzése, hogy most ébredtek fel és álmaikat ecsetelik. VOCKENHUBER osztrák parlamentáris képviselő szerint az álmok ecsetelése nem csak politikusokra jellemző, hanem pseudo tudományos kutatóintézetekre is, amelyek közel állnak a kormánykörökhöz és megbízások elnyerése érdekében azt szajkózzák, amit elvárnak tőlük. A képviselő 1997 április 13.-án kisugárzott Zur Sache című kerek asztal beszélgetés során nyilatkozta ezt és leszögezte, hogy a prognózisok akkor helyesek, ha az ember közlésük után a pozitív előjeleket habozás nélkül negatívra cseréli.”
- 14 FREUD, Sigmund: Die Verdrängung. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. Band X. 250 o.
- 15 FREUD, Sigmund: Das Unbewußte. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. Band X. 280. o.

- 16 JUNG, C. G.: Gesammelte Werke. Olten- Freiburg in Breisgau. 1971 ff. 9/1. 156 §.; Mélységek ösvényein. Analitikus pszichológiai tanulmányok. Az anyaarchetípus lélektani aspektusai. Budapest. 1993. 91. o.
- 17 JUNG, C. G.: Gesammelte Werke. Olten - Freiburg in Breisgau. 1971 ff. 8. 417. §.
- 18 FICHTER H. Joseph: „Grundzüge der Soziologie, Wien-New York, 1969, 185-186 o.
- 19 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 217. o.
- 20 Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István társulat. 1992. Teremtés Könyve. 3;22.
- 21 FREUD, Sigmund: Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. Band XV. 73. o.
- 22 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 81. o.
- 23 FREUD, Sigmund: Zeitgemäßes über Krieg und Tod. In: FREUD, Sigmund: Gesammelte Werke. Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. Band X. 333. o.
- 24 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 45. o.
- 25 LOSONCZI Ágnes: Ártó-védő társadalom. Budapest 1989, 69. o.
- 26 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 28. o.
- 27 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 28.o.
- 28 MENYHAY Imre: Adalékok Káin „esti meséjéhez”. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Budapest 1998. 102.o.
- 29 MENYHAY Imre: Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükséglet-kielégítés. Budapest, 1994. A védekező mechanizmusok. 107. o.

Farkas Rita

Zárulhat az olló?

1. A beruházások, s azok gazdasági hatásai

A 90-es évek elején, illetve az azóta bekövetkezett gazdasági változások Magyarország egyes területeit eltérő módon érintették. Budapesten és az észak-dunántúli megyékben fokozatos gazdasági növekedésnek lehetünk tanúi, míg a többi régióban ezzel éppen ellentétes irányú folyamatot, illetve csak rendkívül lassú pozitív változást tapasztalhatunk. A beruházások, s ezen belül is az új kapacitásokat létrehozó zöldmezős beruházások, fontos tényezői a gazdasági növekedésnek, s a jövőben - megfelelő kormányzati intézkedések esetén - lényeges szerepet játszhatnak abban, hogy a dinamikus fejlődő és a leszakadó területeket jelképező fejlettségi olló zárulhasson.

A nyugati megyék - paradox módon - a rendszerváltás előtti időszakban „hátrányt” jelentő földrajzi fekvésüknek köszönhetik elsődlegesen mai előnyüket, hiszen a nyugati határzóna megmenekült a nehézipar-telepítéstől, s ennek köszönhetően itt egy mobilabb gazdaság-szerkezet található. Így a régió - Budapest mellett - preferált területté vált a bejövő tőke számára.

A külföldi működő tőke beáramlásának hatására a fővárosban és Észak-Dunántúlon dinamikus beruházási tevékenység indult meg, melynek következtében megváltozott a gazdaság szerkezete és méretstruktúrája. A Philips, IBM, General Motors, Ford, Audi, Suzuki stb. letelepedésével új iparágak alakultak ki. A bejövő tőke 48,5%-át fektették az iparba, 14%-ot a telekommunikációba, 12%-ot az energiaszektorba, 10%-ot a kereskedelembe, 6,5%-ot a pénzügyi szektorba, s 9%-ot tesznek ki az egyéb befektetések.

1. táblázat

A külföldi működő tőke-befektetések alakulása 1997 végéig

Év	Mrd USD
1989	0,6
1990	0,9
1991	1,6
1992	1,6
1993	2,5
1994	1,3
1995	4,6
1996	2
1997	2,1

Forrás: ITD Magyar Befektetési és Kereskedelmi Fejlesztési KHT.

A külföldi működő tőke-befektetések 51%-át a privatizáció (amely 1995-ben volt a legnagyobb mértékű), 27%-át a zöldmezős beruházások, s 22%-ot az egyéb beruházások adták 1990 és 1997 között.

Amíg az összes működő tőke-befektetés elsődleges vonzáskörzete a főváros, addig a zöldmezős beruházások tekintetében Győr-Moson-Sopron, Vas és Fejér megye áll az első helyen, s Budapest a második.

2. táblázat

A zöldmezős beruházások területi megoszlása 1997 év végén

Régió	%
Észak-Dunántúl	65,5
Budapest, Pest megye	20,5
Alföld	7
Észak-Kelet Magyarország	4
Dél-Dunántúl	3

Forrás: ITD

A zöldmezős, külföldi beruházások országokénti sorrendjét az USA (39%) vezeti, ezt követi Németország (31,5%), majd Japán (11%), Ausztria (6%), egyéb 12,5%. Arra a kérdésre, hogy miért választják a külföldi vállalatok új gyártókapacitásait helyszínül a fenti három megyét, közvetlenül a beruházók adtak választ. A kelet-európai nyitás meghatározó eleme volt a gyártási költségek csökkentése. Magyarország, illetve az Észak-Dunántúl előnyben részesítésében pedig a már említett költségcsökkentésen kívül szerepet játszott a piacszerzés, a szakképzett munkaerő, a lakosság német- és angol nyelvismerete, a már idetelepült külföldi vállalatok kedvező tapasztalatai, illetve véleménye, továbbá az autópályákkal jól ellátott Ausztria közelsége.

A zöldmezős beruházások az új gyártó-, kereskedelmi, vagy szolgáltató kapacitások létesítésével erőteljes regionális gazdasági hatást fejtenek ki, vagyis növelik az adott régió gazdasági teljesítményét. A zöldmezős beruházások által nő az építőipari kereslet, az új kapacitásokkal munkahelyek jönnek létre, a gyárak helyi adót fizetnek, megváltozik a helyi gazdaság szerkezete. A leromlott, elhagyott gyártelepek helyén aktív gazdasági tevékenységet folytató egységek jönnek létre. Egyre gyakoribb, hogy volt ipari telephelyek helyén bevásárlóközpontok, irodaházak születnek, az ipari helyett kereskedelem jön létre, a munkásokból eladók, szolgáltatók lesznek.

A zöldmezős beruházások nemcsak a gazdasági teljesítmény növekedését és a foglalkoztatottság javítását segítik elő, hanem szociális hatásuk is van, hiszen a munkavállalók az olajjal átitatott padlózatú és levegőjű munkacsarnokokból új, modern környezetbe kerülnek, új munkahelyi kultúrával találkoznak, amely jó hatással lehet a dolgozók közérzetére, s ezáltal javulhat a munkateljesítmény is.

Az észak-dunántúli területeken a rendszerváltást követően meginduló dinamikus beruházási tevékenységnek köszönhetően az ipari kapacitások bővültek, korszerűsödtek, s ezzel lehetőség nyílt a lendületesebb technikai fejlődésre. Az előbbieken kívül meg kell még em-

líteni a működő tőke-beruházások pozitív hatásaként a modern vállalatvezetési módszerek sorrendjét, valamint az export növekedését. Az ipari termelés növekedése által mindinkább jellemzővé válik a mezőgazdaság érvesztése, ugyanakkor a szállítás, kereskedelem, szolgáltatás arányának és gazdasági súlyának a növekedése. A beruházások gazdaságélénkítő szerepe különösen szembeűnő Fejér megyében, mely megyét a kelet-európai piacok összeomlása kezdetben érzékenyen érintette. A stratégiai befektetők megjelenése azonban megállította, sőt megfordította ezen kedvezőtlen folyamatokat.

A gazdasági növekedés és a beruházások közötti korrelációt bizonyítja az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) alakulása is, mely a beruházók által preferált területeken lényegesen nagyobb, vagyis ezen területeken az országos átlagnál 20%-kal magasabb a GDP növekedése.

3. táblázat

A megyék fajlagos mutatói az 1996 évi egy főre jutó GDP megyei átlagtól való eltérés szerinti csoportokban

Megyék	Egy főre jutó bruttó hazai termék (1000 fő)		
	1994	1995	1996
	90% alatt		
Nógrád	263	332	382
Szabolcs-Szatmár-Bereg	262	338	397
Borsod-Abaúj-Zemplén	299	414	473
91-100% között			
Heves	310	415	489
Pest	324	388	494
Somogy	325	434	503
Bács-Kiskun	329	430	508
Jász-Nagykun-Szolnok	335	422	509

	Egy főre jutó bruttó hazai termék (1000 fő)		
	1994	1995	1996
Békés	338	413	510
Baranya	356	460	518
Hajdú-Bihar	353	417	523
Veszprém	339	473	539
	110-120% között		
Komárom-Esztergom	341	481	600
Tolna	401	505	602
Csongrád	402	520	624
Zala	401	522	626
	120% felett		
Fejér	410	535	688
Vas	439	574	731
Győr-Moson-Sopron	440	575	740
Budapest	765	970	1251

Forrás: KSH

A fővárosban és a dunántúli megyékben tapasztalható csökkenő, illetve tartósan alacsony szintű munkanélküliség szintén a megélénkült beruházásoknak köszönhető. Sőt elmondhatjuk, hogy az észak-dunántúli megyékre napjainkban az intenzív munkaerő-kereslet a jellemző.

4. táblázat

**A munkanélküliségi ráta alakulása az
1993-1997 évben (%)**

	1993	1994	1995	1996	1997
Budapest	6,3	5,4	5,7	5,0	4,7
Győr-Moson-Sopron	7,8	6,9	6,5	6,7	5,8
Vas	8,8	7,3	7,1	6,8	6,2
Pest	9,6	7,2	7,4	6,9	6,9
Zala	9,9	9,1	9,4	9,2	8,8
Veszprém	11,5	10,3	10,0	9,4	9,1
Csongrád	11,1	9,7	9,0	9,0	9,2
Fejér	11,9	10,4	10,2	9,0	9,4
Bács-Kiskun	14,8	11,4	10,1	10,3	10,5
Komárom-Esztergom	13,4	11,4	10,7	11,5	10,9
Heves	13,8	12,3	12,4	12,8	12
Somogy	11,3	10,5	11,9	12,6	12,5
Baranya	12,3	11,1	11,6	12,0	13
Tolna	13,8	12,1	11,7	13,6	13,5
Békés	115,2	14,2	12,9	13,6	14,2
Jász-Nagykun-Szolnok	16,1	14,5	14,5	14,4	14,3
Nógrád	19,7	15,5	15,4	16,3	15
Hajdú-Bihar	16,3	14,2	13,7	15,7	15,1
Borsod-Abaúj-Zemplén	19,9	15,6	16,6	18,4	18,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,7	18,5	18,8	19,0	19,3

Forrás: Gyűjtés KSH kiadványokból

A fenti táblázat alapján látható, hogy a keleti országrész lakosságát stagnáló munkanélküliség sújtja. Ezen szomorú foglalkoztatási adatokhoz további problémák csatlakoznak, mint például az alacsony jövedelmek, szociális gondok. A helyi vállalkozások tőkeszegények, a külföldiek részéről pedig csak mérsékelt érdeklődés tapasztalható, melynek elsődleges oka a műszaki infrastruktúra elmaradottsága.

Ugyanakkor a dunántúli megyékben a foglalkoztatottsági adatok fokozatos javulása tapasztalható. Ezen kedvező mutatók részben azzal magyarázhatók, hogy itt magasabb az átlagos munkabér, a másik ok, hogy a külföldi cégek - s egyre gyakrabban már a nagyobb hazai vállalatok is - vállalják a dolgozók utaztatását, valamint különböző szociális ellátások biztosítását annak érdekében, hogy munkaerőigényüket a változó feladatokhoz igazodva kielégíthessék. Napjainkban Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben az új beruházók, illetve a kapacitásaikat bővíteni kívánó vállalatok egyre nehezebben találnak munkaerőt, éppen ezért új területekre kell vonulniuk, hogy munkaerőigényüket kielégíthessék. Ezen vállalatok, illetve a jövőben beruházni kívánók számára az eddig kevésbé preferált vidékeket is vonzóvá kell tenni, mielőtt még Magyarország helyett más cél országot, vagy a már ittlévők a kivonulást választhatnák. Ennek eshetőségére figyelmeztet két jelenség is. Az egyik, hogy megindult nemcsak a külföldi, hanem a magyar működő tőke Magyarországról történő keleti irányú kiáramlása részben az új piacok megszerzésére, részben pedig az olcsó munkaerő kihasználása érdekében. A KSH adatai szerint a magyar vállalatok külföldi beruházásainak értéke 1997-ben 1,63 milliárd Ft volt. A másik jelenség az előbbivel éppen ellentétes irányú mozgást mutat, ez pedig a nyugat-európai vállalatok anyaországba történő visszaköltözése, amelyet a Manner már megtett, s ugyancsak hasonló lépést tervez a Grundig Ausztria is. Megjegyzendő, hogy a külföldi vállalatok hazatérése nem egyedülállóan Magyarországra jellemző, ugyanez tapasztalható például Csehországban, vagy akár Szingapúrban is. Ezen vállalat azok, akiknek nem váltak valóra az új piacszerzéssel kapcsolatos elvárásaik, illetve akik a nagy létszámú munkaerő foglalkoztatása helyett inkább a modernizáció útját választják. A gépesítés hatására a bérköltség aránya a termék előállítási költségén belül 10% alatti értéket képvisel, továbbá modernizációs törekvéseiket a műszaki infrastruktúrával jobban ellátott anyaországban könnyebben megvalósíthatják. A befektetők figyelemmel kísérik az egyes országokban a termelési költségszinteket és ez, illetve egyéb tényezők, mint például szakképzett munkaerő, politikai és gazdasági stabilitás alapján döntenek az üzemek telephelyéről.

A fent említett mozgások mértéke ma még nem jelentős, de mindenképpen intő jelként szolgál az időben történő beavatkozásra.

A külföldi működő tőke számára az 1990-es évek elején nyújtott adókedvezmények mára fokozatosan leépültek. A beruházók „maradni, vagy menni” - magatartása viszont ösztönzésre vár. Örvendetes törekvés, miszerint a kormány adókedvezményeket biztosít az elmaradt térségekbe befektetőknek. Ugyanezen kedvezményekből azonban nem szabad kizárni a belföldi vállalkozásokat sem, hiszen hátrányba kerülnek a külföldiekkel szemben, s ennek következményeképpen további tőkeerős magyar cégek követik a gyártókapacitásukat már Ukrajnába, Szlovákiába, vagy Romániába áthelyezőket, ahol mint külföldi vállalat hozzájuthatnak a befektetést ösztönző támogatásokhoz.

Az a gazdaságpolitika, amely a beruházások nagyobb területi szóródását ösztönzi, csak kis eredménnyel járt. Itt kell megemlíteni, hogy például a Philips mind a 13 üzeme a Dunántúlon található. Az utóbbi időben, igaz kis mértékben, de érdeklődés mutatkozik Gödöllő és Kecskemét környéke iránt. A hazai beszállítói program szintén kevés sikert hozott. A külföldiek ugyan elismerik a hazai szakemberek ismereteit, de a tőke, a minőségbiztosítás és a menedzserszemlélet hiánya továbbra is akadályt jelent.

Az anyagi támogatások mellett elkerülhetetlen az infrastruktúra - különösen az úthálózat - fejlesztése, amely nélkül a gazdasági szerkezetváltás nem lehetséges. Itt kell megemlíteni, hogy e tekintetben a dunántúli megyéknek is jelentős a lemaradása, vagyis az úthálózat sűrűsége itt is csak 40%-a az Európai Unió átlagának. A rossz közlekedési lehetőségek növelik a szállítási költségeket, s ezek negatívan befolyásolják beruházási döntéseikben a befektetőket.

Továbbá nem szabad megfeledkezni az önkormányzatok szerepéről sem, melyek hozzáállásukkal segíthetik, vagy éppen akadályozhatják a beruházási tevékenységet.

Az utóbbi időben divat az ipari parkok létrehozása, melynek elsődleges célja a külföldi tőke telepítése. Néhol úgy vélik, elegendő a térképen egy kukoricatábla közepén kijelölni az adott területet, s ezzel létrehozták az ipari parkot. Ahhoz, hogy az ipari parkok valóban vonzóak legyenek a külföldi befektetőknek, itt is megfelelő infrastruktúra, s az önkormányzatok pozitív hozzáállása szükséges.

Be kell látni, hogy a beruházások ösztönzésére fordított költségek hosszú távon többszörösen is megtérülnek. A gazdasági teljesítmény növekedése, a foglalkoztatottság javulása, a társadalmi juttatások csökkenése, az életszínvonal emelkedése mind hozzájárul a fejlődő régiók további expanziójához és a lemaradók felzárkóztatásához, vagyis a fejlettségi olló záródásához.

Hivatkozások:

1. Diczházi Bertalan: Külföldi tőkebefektetések hatása a regionális gazdaságra. Tér és Társadalom, 1997/2.
2. Diczházi Bertalan: Külföldi működő tőke-befektetések ösztönzéséről. Társadalmi Szemle 1997. 3. szám.
3. Diczházi Bertalan: Külföldi zöldmezős ipari beruházások Magyarországon 1997 végéig. Privatizációs Kutatóintézet, Jelentés.
4. Matolcsy György: Sokk vagy kevés. Kairosz Kiadó, Budapest 1998.
5. Nemes Nagy József: Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle 1998. 8-9. szám.
6. Bozsó Bea: Területfejlesztés Északnyugat-Dunántúlon. Pénz Piac. 1998. április 21.

Máté János

A másság és az egyesülő Európa lehetőségei

1. A szubjektív folyamatok ún. „objektív” gazdasági felszíne

A rendszerváltás óta a szakmai tanulmányok szerzői központilag megadott szempontok nélkül fejtik ki véleményüket. Így nemcsak egymással polemizáló *véleményeknek* nyílik tér, hanem *eltérő optikák* alkalmazásának is. A helyi, az országos, a regionális, az uniós és a globális megközelítések akkor is ellentmondhatnak egymásnak, ha egyébként konzisztensek és megalapozottak.

Mindezek elismerése, és üdvözlése mellett fel kell figyeljünk arra, hogy állami direktívák nélkül is továbbélnék, illetve változott formákban ismét megjelennek olyan gondolati attitűdök, mint az internacionalizmus és a materializmus.¹ Az alábbiakban ezek egyes aspektusait elsősorban gazdaságfilozófiai applikációik kapcsán tekintjük át, különös tekintettel az egyesülő Európa lehetőségeire.

Marxtól és követőitől sem idegen, a liberalizmus és a pozitívizmus képviselői által is vallott feltételezés, hogy a gazdaságot „objektív” erők mozgatják. S ha – úgymond – alakít is rajtuk a termelő és fogyasztó ember, ezt az „objektív” tendenciáknak alárendelten teszi, azok szubjektív elemeként. E tekintetben alighanem az egyik legnagyobb hiba az, ha a modern gazdaság mozgatóit valaki az ember szükségleteiben véli megtalálni. Utóbbiak szerepe ugyanis eltörpül az eszmék roppant hatása mellett.

Végső soron a gazdaság minden „objektívnek” minősülő törvénye alárendelt annak, amit sikerül úgy elfogadtatni, mint az élet végső értelmét. Az öt világvallás az ember értékrendjét és szerepét nem-materiális okokra vezeti vissza; mindegyik arra hivatkozik, hogy tézi-

seinek forrása kinyilatkoztatás. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az emberi cselekvés feltételez olyan ideákat, amelyekből mozgató- és rendező erőt meríthet. Ezek közül kiemelésre kívánkozik az, hogy a nyugati bölcséleti rendszerekben olyan logika érvényesül, amely lényegesen eltér a keletiekétől.² Ez a különbség a Keleten lehetővé tette két egymást kizáró dolognak egy magasabb nézőpont szerinti egyesítését, s így a kizárólagosság ellen hatott.³

A fentiekkel szöges ellentétben, az Ótestamentum nem eliminálni, hanem kihangsúlyozni igyekszik a kizárólagosságot: „Ne legyen más istened rajtam kívül!”⁴ Ennek roppant következményei lettek. Aki a kizárólagosság talaján áll, az az általa „egyedül valós”-nak tekintett kinyilatkoztatáson kívül kénytelen az összes többit elvetni. Ahol ez a közösség alapvető jellemzője, ott megjelenik a feloldhatatlan másság. Az Ótestamentum esetében ehhez „kiválasztottság”, valamint *kisebbségi lét* is társul.⁵

A világon számos példát látunk - az indiai szikhek magatartásától a távol-keleti országokban, diaszpórában élő kínaiak szerepéig - arra, hogy együttműködést és gazdasági sikereket eredményez a „hasonlót szereti” attitűd. A valóság eme aspektusát az Ótestamentum is a felszínre hozza,⁷ de nem úgy, mint ami *bármely kisebbséghez, azaz magához a kisebbségi volthoz* kötődik, hanem privatizálja azt egy nép számára. A dolgot azzal teszi visszavonhatatlanná, hogy népek leigázására, fokozatos kiirtására buzdít az Istennek tulajdonított, s Mózes által tolmácsolt parancsaiban.⁸

Az olvasóra bízunk annak megítélését, hogy ez eredményezhet-e egyebet, mint a mellözöttek ellenszenvét.⁹ Gyanítható, hogy éppen ez utóbbit célozza az írás. Az említett ellenszenv ugyanis a „kiválasztottak” között félelmet és összetartást kelt, azaz állandósítja a „belső” kapcsolatok „külsőkkel” szembeni megkülönböztetését. Hirdetői, követői gondosan vigyáznak arra, hogy a közösségük összetartó erejét adó, feléjük irányuló ellenszenv megfelelő mértékű legyen; moderált,

de mégis számottevő. A többség robbanásszerű reakcióját nem tartják kívánatosnak, de az ellenszenv elülését sem. Erősödése esetén hevesen tiltakoznak, de lanygulása ellen is fellépnek, akár olyan módon is, hogy megsértik a befogadó nép büszkeségét (mondjuk „gatya és pálinka” emlegetésével). Az ő céljaikat szolgálja a származás és a világnézet közötti különbség összerosása.

Privatizálható-e az Isten, avagy ereje személytelen erőként hat? Fentiekből adódóan a Nyugat és a Kelet erre is eltérő válaszokat adott, melyek a gazdaságban is éreztették hatásukat. Az első ipari forradalmat előkészítő századokban a világ olyan régiói, mint Északnyugat-Európa, Délnyugat-Európa, Oroszország, az Ottomán Birodalom, India, Kína, Japán gazdasági fejlettsége nagyjából hasonlónak tekinthető. Áru- és pénzviszonyokban, technológiai ismereteikben jóval kisebbek az eltérések, mint világnézeti szempontból. A távol-keleti bölcselet ama mozzanata, mely szerint a világban rendet tartó személytelen erő mindenütt és mindenki felé pártatlanul nyilvánul meg, a földi hatalom pedig az égiek leképezése, oda hatott, hogy az uralkodók igyekeztek országuk különböző közzeteit egyformán kezelni. Ez alapozta meg *birodalmi szemléletüket*, mely alapján az általuk ellenőrzött régiók mindegyikében nagyjából *azonos terheket viseltek* az alattvalók. A birodalmi mentalitás még az olyan, többé-kevésbé európai országokban is érződött, mint a XVI. századi Oroszország vagy az Ottomán Birodalom.

Nyugaton viszont észrevétlenül átkerült a nagyhatalmi gondolkodásba az az ígéret, hogy az Isten „velünk van”, s ama bizalommal erősödött, hogy Isten más népekkel szemben egyoldalúan segít „bennünket, akik nem vagyunk pogányok”. Ha Isten kisajátítható, akkor a világ is az. E két következmény hatásai nyomán áll(t) elő a világgazdaság globalizálódása.¹⁰

Azok oldalán figyelhető meg a „klasszikus” gyarmatosító attitűd, akik szerint Isten részrehajló. Mivel Isten egyes népeket segít másokkal szemben, így a kormányzatok is természetesnek vették és veszik, hogy az uralmuk alá kényszerített emberek csoportjaira más-más terheket róttak és rónak; az eltérések mértéke kategorikus megkülönböztetésre utal. Más „adóztatási” elveket követtek az „anyaországban”, s mást a gyarmatokon. Természetes (volt) számukra romlást és pusztulást okozni leigázott országok, népek életében saját gazdagodásuk végett. „Más”-nak nyilvánították magukat, *kizárólag* a maguk hitét, a maguk nyelvét, a maguk jogrendszerét tekintették jónak.¹¹ Így hoztak létre gazdasági és politikai érdekeiket szolgáló „belső” kapcsolatokat.

Az első ipari forradalom ama pénzbőség nyomán bontakozott ki, amelyet a kolóniákról Európába áramlott nemesfémek keltettek. A létrejött technológiai előnyt a gyarmatosítás folyamatába is „visszaforgetták”; a „centrum” nyugati országai mai gazdasági potenciáljának két forrása a munka termelékenyebbé válása és a (fél)perifériára szorult országokból elszívott profit. Utóbbi realizálásához kontinensünkön nem lett volna elég önmagában a technológiai előny, ezért olyan háborúkat szítottak, amelyek elsősorban a riválisokat károsították. Egyebek között Európa földrajzi adottságai tették lehetővé olyan politikai-katonai „diótörő” alkalmazását, amely minden Magyarországot megnyomorító háború és megszállás végső oka. Ezeken csak módosított, de lényegében nem változtatott az Amerikai Egyesült Államok nagyhatalmi tényezővé válása.

Nem vázolhatjuk itt azt, hogy Európa geopolitikai adottságai hogyan tették lehetővé, illetve befolyásolták a gazdasági értelemben vett „centrum” és „periféria” megjelenését. Csupán annyit jegyzünk meg: a világ országai nem egymástól elkülönített „versenypályákon” futottak és futnak. Közép-Európa - számunkra oly’ fájó - fél-perifériális helyzetének kialakulása a „centrum” országok XVI. századtól ható nagyhatalmi mesterkedéseinek következménye. Nagyrészt az ő gazdasági erőfölényükben és politikájukban, s nem a ma gazdaságilag kevésbé

fejlett országok döntéseiben keresendők az okok. Ennek leplezését szolgálja ama féligazság kitalálása és terjesztése, hogy a nemzetek jóléte tagjaik helyes döntéseitől függ.

Miközben a gyarmatosított népek szempontjából élőszködő kisebbséget alkotott az „anyaországok” lakossága, őket is kihasználta az uzoratóke, az uralkodók zsebében turkáló, „eleve kiválasztott” idegenek közössége, amely minden meghatározott terület nélkül is összetartó. Ilyen előzmények után „ugrott meg” egyes nyugat-európai országok gazdasága és produkálta az első ipari forradalmat, annak minden olyan következményével, melyet ma „modern fejlődésnek” nevezünk. Az elitek és érdekeik összefonódását hamis mítoszok kitalálásával is segítették.¹²

Bizonyítottunk látjuk, hogy napjainkban ugyanazon erők kerítették kezükbe a vezetést a Keleten és a Nyugaton egyaránt. Célszerű tehát - mielőtt az egyesülő Európa lehetőségeit latolgatnánk - keresni a magyarázatok az alig egy éve kibontakozott „ázsiai gazdasági válság” előzményeire.

2. A nyugati és keleti attitűd „mérkőzése” a Távol-Keleten.

Tíz évvel ezelőtt két ausztrál diplomata *Konfuciánus reneszánsz* címmel könyvet írt arról, hogy Japán, Kína, és a távol-keleti „kis tigrisek” sikereiben milyen szerep jutott az „objektívnek” hitt gazdasági folyamatok mögött a világnézeti alapoknak.¹³ A könyv – amelyhez E. G. Whitlam volt ausztrál miniszterelnök előszót írt – nem annyira a teljesség kedvéért, hanem azért tekinti át a térség történelmét, hogy kimutathassa abban a távol-keleti bölcsélet hatását. A szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a *Távol-Kelet (akkor még) egyre növekvő gazdasági sikerei és a Nyugat hanyatló versenyképessége összefüggésbe hozható azzal, hogy utóbbi nem értette meg igazán ama ősi, főként kínai eredetű mítoszok jelentőségét, amelyek pedig nagy hatás-*

sal vannak az emberek intellektuális teljesítményére. A Konfuciusz nevével fémjelzett civilizáció megkülönböztető jellemzőit a könyv hat pontba gyűjti.

1. Az ősi hagyományok ismerete és tisztelete, amely talajt ad a jellem beéréséhez, kiegyensúlyozottságához és – „némely nyugati kommentátorok kritikájával ellentétben” – az innovatív és rugalmas magatartáshoz.

2. Az állam szervezete és funkciói iránti tisztelet, elvárások az állam helyes működtetése kapcsán, méltó erények felmutatása esetén tisztelet az állami vezetőknek.

3. Az iskolázottság tisztelete, az oktatás és önművelés fontossága.

4. Olyan kormányzati elvek, amelyek mentén az erkölcs a törvénytől nagyobb fontosságot kap.¹⁴

5. A spirituális és filozófiai tanítások sokféleségének elfogadása és értékeik megbecsülése, hogy az eltérő spirituális tradíciók együtt prosperálhassanak.

6. A közösségi lelkiület és a szertartások összhangja, amely képes nagy tömegek megmozgatására.

A könyv második fejezete áttekinti az európaiak erőszakos behatolását Ázsiába, valamint azt, hogy „a más kultúráknak való útmutatás” ürügyén milyen gátlástalanul használták fel ideológiájukat, törvényeiket és kereskedelmi gyakorlatukat merőben gazdasági céljaik érdekében. Noha az „euro-centrikus”, „euro-hátterű” stb kifejezések az európai gyarmatosító országok által útjára indított gyakorlatra utalnak, az ausztrál szerzők nem hagynak kétséget afelől, hogy az Amerikai Egyesült Államokat is ebbe a körbe sorolják

A későbbi fejezetekben a szerzők a távol-keleti országok gazdasági sikereire keresnek magyarázatot. „Politikai és gazdasági előnyök érdekében az európaiak erkölcsi és vallási értelemben hittérítést hajtottak végre. Az ebben korábban elért sikereik azonban mostanára a visszajükra fordultak”¹⁵ mivel mára a japánok és kínaiak sokkal jobban értik az európai erkölcs mechanizmusát, mint az európaiak és amerikaiak a konfuciánus elvek hatását.

A Nyugat spirituális és intellektuális balsikere c. fejezet ama lényeges, felfogásbeli kérdéseket tekinti át, amelyekre a Nyugat téves, a Kelet viszont megfelelő válaszokat tud adni.

A könyv utolsó oldalain többek között ez áll: „Előrelátható egy olyan jövő, tíz vagy húsz éven belül, amelyben egy olyan ember, aki nem ismer egy írásjeleken alapuló nyelvet, és aki nem érti a konfuciánus tradíció alapjait, nemzetközileg éppen annyira hátrányos helyzetbe kerül, mint ma az az ember, aki nem tud angolul, és nem fogja fel a kortárs nyugati értékeket és divatokat.”¹⁶

A térség gazdasági helyzetében *időközben bekövetkezett változások lényegében nem cáfolják* a fentieket. A Konfucius szellemi hagyatékát ápoló országok vezetői elkerülték a nyugati illúziók csapdáját, ugyanakkor feltételezhető, hogy – legalábbis 1997. őszéig – nem vették észre, miként bújik meg „az európai morál” árnyékában a „kiválasztottság” státusát igénylők erkölcsé. Úgy látszik meglepetésként érte őket az, hogy egyesek készek akár az egész világgazdaság megrendítésére, csak hogy „kiválasztott” státuszukat igazolódni lássák. ¹⁷

3. Az egyesülő Európa előtt nyíló lehetőségek

Mindezek nyomán aligha kétséges, hogy a globalizáló, egymást segítő, ágyúkkal és pénzzel hódító kisebbségek számára nemigen lehet kívánatos Európa egyesülése, mivel leszükítené eddig alkalmazott kétes eszközeik mozgásterét. Ezt megakadályozandó a miénknél gaz-

daságilag sokkal erősebb országok vezetőinek is gondot okoznak. Elég itt ama komoly tanulságokra utalni, melyekkel az 1998 nyarának végén kibontakozott orosz gazdasági és társadalmi válság szolgál. Mint köztudott, egy nemzetközileg ismert tőzdespekuláns – miközben várhatóan közepes lesz éves „vállalkozói” eredménye – kétmilliárd dollár feláldozása árán százmilliárdos veszteséget okozott az egyesülni készülő Európa legfőbb gazdaságát működtető Németországnak. Ha tehát a Smith-i elvek szerint működő gazdaság törvényeit „objektívnek” tekintjük, akkor kétséges, hogy az egyesülő Európa lehetőségei között ezek nagy szerepet kaphatnak. Nota bene a szabadpiac elveit a „kiválasztottak” fent már utalt, „belső” kapcsolatai eleve sértik! Ezen semmiféle törvényesség nem segít!¹⁸

Az egyesülő Európa előtt számos lehetőség nyílik. Közülük első-sorban az erősebb elvek által támogatottak válnak majd valósággá, az „objektív” gazdasági folyamatok ezeknek alárendelten működnek. *Európa csak akkor tölthet be ismét vezető és meghatározó szerepet a világ gazdaságban, ha ehhez megfelelő ideológia teremt hajtóerőt.*

Ezzel szemben jelenleg a globalizáló kisebbségek érdekeit segítő eszmék eskalációjáról beszélhetünk. Azok érvényesüléséhez vezet az értékrend deformálása, a szükségletek túlhangsúlyozása, a fogyasztás ésszerűtlen mértékű eluralkodása.¹⁹ A bújtatott módokon közénk eresztett idegen eszmék gazdasági következményeiről kevés szó esik. Nota bene sok kritika éri a parancsuralmi rendszerek kötelezően előírt izmusait, miáltal elterelődik a figyelem a globalizálást segítő eszmék hatásáról.²⁰

Ha a Konfuciusz nevével fémjelzett civilizációk fenti hat pontba gyűjtött megkülönböztető jellemzőit összevetjük a korábban a szovjet táborba kényszerített országok helyzetével, akkor fel kell figyeljünk arra, hogy a Nyugat (és a Nyugat gazdaságát is ellenőrzése tartó kisebbség) mindenütt felszámolni törekszik ama tényezőket, amelyek segítették a távol-keleti gazdasági sikereket, illetve amelyek lehetővé tették az erőszakos behatolással szembeni ellenállást.

Közép-Kelet-Európában (is)

1./ szembeállítják egyfelől az innovatív és rugalmas magatartást, másfelől a hagyományok tiszteletét;

2./ kényszerítenek arra, hogy az állam szervezetét olyan módon alakítsuk át, hogy minél nagyobb tér nyíljon a külső befolyásoláshoz. Az állam funkcióit fontos területekről szorítják ki a szabadpiac működésére hivatkozva.²¹ A méltó politikusi erényeket felmutató állami vezetőket igyekeznek magánéletük kapcsán kikezdeni;

3./ rombolják az iskolázottság tiszteletét. Olyan új értékrendet kényszerítenek reánk, amely a jövedelem, az anyagi javak alapján jelöli ki az emberek társadalmi helyét. Csökken azok száma, akik nem, vagy csak nehezen ejthetők a manipuláció csapdájába. A kisebbségek – beleértve a globalizálók körül mindenütt kialakuló komprádor kisebbségeket is – kivételes képzési lehetőségekhez jutnak, miközben a többséget szolgáló oktatási rendszert leépítik, s nehezítik diákjainak anyagi helyzetét. Új, a globalizáló kisebbségek érdekeit tükröző tanterv születet. „Also run” tengerentúli zeneszerzők (hogy csak egy példát említsünk) „közelebb kerülnek” hozzánk, miközben a német zene-óriás, Beethoven életét és munkásságát marginálisan kezelik;²²

4./ devalválták az erkölcsöt. Nemhogy a törvény kapna kiegészítő szerepet az erkölcs mellett és mögött, de az erkölcs kiszorításának vagyunk tanúi mind a törvény, mind az individuális anyagi érdekek által.²³ Leszoktattak minket arról, hogy a tettek erkölcsi aspektusa szerint viszonyuljunk embertársainkhoz. Elvárják tőlünk, hogy be-nyugvással fogadjuk azokat a jogszabályokat, melyeket maroknyi jogalkotó akaszt a társadalom nyakába. „A fejlettekhez való igazodás” ürügyén közakarattá erősödött javaslatoknak állják útját, ami nemcsak saját utunkról térít le minket, de gazdasági értelemben a centrumhoz tartozó országok jogi gyakorlatát kényszeríti fél-perifériás viszonyainkra;

5./ a fogyasztói mentalitás propagálásával többféleképpen is támadják a spirituális és filozófiai tanítások értékeit. „Megfoghatatlannak”, „gyakorlatiatlannak”, végső soron haszontalannak bélyegzik őket;

6./ A közösségi lelkület, a szertartások „magyarkodásnak” minősülnek, miközben a sokféleség ürügyén elsősorban a globalizálás ideológiai diverziója erősödik. „Church”-ok, zseb-”templom”-ok, mikro-”missziók”, „international mass”-ok, „gyülekezet”-ek tucatjai végzik tevékenységüket. Vezetőik valószínűleg nem is sejtik, hogy azzal a hátsó gondolattal serkentették tevékenységük megkezdését bizonyos erők a háttérből, hogy a tradíció még megmaradt szervezete, a Katolikus Egyház befolyását gyöngítsék. E folyamatnak más történelmi keresztény egyházak sem örülhetnek.

Beavatkozás érződik az értékrend, a szellemi élet vonatkozásában, de a gazdasággal szorosabb kapcsolatban álló területeken is. Itt nem csupán arra gondolhatunk, hogy „a termelés gyorsabb növeléséhez adott útmutatás” eredményeként mi is megtapasztaltuk hogyan jelennek meg törvények és kereskedelmi gyakorlat ürügyén a nyugati ideológiák. Hatásuk megmutatkozik (közgazdasági) fogalmaink, szakki-fejezéseink kiüresedésében, tartalmi változásában, illetve megtévesztő alkalmazásában. Egyre több szó esik a munkahelyteremtés fontosságáról, holott nem munka kell az embereknek, hanem *munka révén való megélhetés*. Hiába „csökken a nyilvántartott munkanélküliek száma”, hiába van százezreknek állása, ha munkájuk eredménye egyre nagyobb mértékben másokhoz kerül. Ugyanígy örvendeztetnek minket a termelés növekedése felett, holott a többség a megélhetését jelentő fogyasztásban érdekelt. Az ország helyzetét nem a szegények számának változásával, hanem a privát szektor nagyságával jellemzik.

Valamikor azt feltételezték, hogy „a termelés célja az öntermészetüknél fogva egyre növekvő szükségletek kielégítése”. Sokan még ma is elfogadják ezt, noha egyre világosabb, hogy a szükségletek nem annyira öntermészetükből nőnek, hanem reklám és presztízs általi korbácsoltságuk miatt. Utóbbi legfőbb célja, hogy világszerte tíz- és százmilliók úgy adják (önként!) erejüket és tudásukat a termelés folyamatában, hogy annak során a globalizálódás terjedhessen, s növelje irányítóinak hatalmát.

Hasonló problémákat vet fel a gondolat, hogy az Európai Unió „a világ legnagyobb integrált piaca”. Potenciálisan ebben valóban rejtőzik előny, ám ez akkor válik valóssá, ha az integrált piac belső hajtóerőt generál a gazdaság húzóágazatai fellendüléséhez. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a „centrum”-tól a (fél)perifériák felé haladva a liberalizált piacok állandósítják, de még inkább növelik az egyes országok gazdaságai között mutatkozó fejlettségbeli különbségeket.²⁴ Ezen a ponton még csak nem is arról van szó, hogy Nyugat-Európa integrációja perfektuálódik ugyan, de az a viszonylag fejletlen Közép- és Kelet-Európára esetleg nem terjed ki. Még ha a Maastrichtban megkötött szerződés nyomán megvalósulna is a kutatási-fejlesztési erőfeszítések optimális egyesítése, a technológia-transzfer jelenleg egyirányú utcája csak lassan válnék kétirányúvá. A jelenlegivel ellentétesen egyirányú pedig belátható időn belül nem lesz. Ha lenne, az nem illenék a „kiválasztottság” gondolatát dédelgetők terveibe.

4. Európa a nem-európaiaké?

Mindezek kapcsán az első probléma nem is az, hogy a közép-kelet-európai országok szuverenitásának egy része áldozatul esik az Európai Unióban szükséges integrációnak. Az Unió maga nem független a globalizáló nemzetközi kisebbség befolyásától, amely – mint azt az ázsiai válság kirobbantásánál is láthattuk – képes és hajlandó mások csődjét, megrendülését kiváltó közös gazdasági lépésekre. Miközben „az USA és Japán mind erőteljesebben részt kíván venni Európa ar-

culatának alakításában”²⁵ aligha kérdéses, hogy ezzel nem az egyesülő Európa vezető szerepének visszaállítását célozzák, hanem épp ellenkezőleg.

A munkaerő és a tőke szabad áramlása önmagában – összes belső ellentmondásaival együtt – pozitív értékelést kaphat. Ideológiai aspektusát tekintve viszont az valószínűsíthető, hogy a szabad áramlás révén a kisebbségek „belső” kapcsolatai számára a mozgástér nagyobb mértékben nő, mint amilyen előnyökre a többség szert tehet. Az „olló” nem az európai egyesülés, hanem a globalizáció folyamata felőli „végén” nyílik (majd) gyorsabban.

Olykor apologetikus véleményeket hallhatunk, melyek szerint a globalizáló kisebbségek – úgymond – saját kvalitásaikkal érdemlik ki vezető helyüket. Az ilyen érvelés csak azok körében található egyetértésre, akik elfogadják az Ótestamentum már idézett sorait. Az ő szövetségeseik pedig azok, akik számára természetes, hogy „Amerikában egy olyan új szerkezet feltalálója vagy felfedezője, amely megsokszorozza a teljesítményt, mindig nagyobb elismerésben részesül, mint az értelmiségi tradicionális típusa.”²⁶ Mindenki más számára az egyetlen magyarázat magából a kisebbségi voltból származó kohéziós erő, melyet fentebb már említettünk.

Európában ellenállás kezd kibontakozni a globalizmust vezénylő kisebbségek térnyerésével, az „amerikaiás” gondolkodással szemben. A küzdelem még nem dőlt el, s a mögöttes tendenciák felismerése terén is folyik. Ennek során pusztán a közgazdasági fogalmakra, kategóriákra alapozott elemzések is jogosultak, de – ismét hangsúlyozzuk – tudatában kell legyünk annak, hogy még a gazdasági összefüggések is ideológiák mentén jönnek létre. Saját, a globalizálóknak alá nem rendelt ideológiánk kidolgozása közös ügy. Nem az egész közösségé, „csupán” ama nagy többségé, amely feje fölül Istent (is) privatizálták.

- 1 A rendszerváltás után mindkettő átbábozódott: a kiválasztottak saját bejáratú „internacionalizmusa” a globalizálás álarca mögé rejtőzött, a „materializmus” helyett pedig az „objektivitás” lett a „varázsszó”.
- 2 Mint ismeretes, a nyugati felfogás azt tételezi fel két, egymásnak ellentmondó dologról, hogy azok közül legalább az egyik hamis. Kizártnak tekinti, hogy a kettő (bizonyos fokig) egyszerre igaz lehet. „A keleti bölcséleti rendszerekben alkalmazott logika tágabb értelmű fogalom, mint amit Európában racionális logikán érteni szokás, mivel magában foglal számos paradox és analógiás következtetési módszert is. Keleti felfogás szerint ugyanis a logikai úton nyerhető következtetés és a tapasztalható valóság nem feltétlenül fedi egymást...A tapasztalható világban nem lehet kizárni bizonyos logikai ellentmondásokat, pl. hogy egymásnak ellentmondó kijelentések egyszerre igaznak bizonyulhatnak. Ugyanakkor az igazságok hierarchiát alkotnak, vagyis vannak alacsonyabb és magasabb szintű igazságok. Ami azonban egy alacsonyabb nézőpontból ellentmondás, az egy magasabb nézőpontból esetleg kézenfekvően egyértelmű lehet... Európai felfogás szerint egy kijelentés vagy igaz, vagy hamis, vagyis igazságának valószínűsége vagy 100% vagy pedig 0%. Távol-keleti felfogás szerint azonban egy kijelentés igazságának valószínűsége valahol 1% és 99% között szokott lenni és a tökéletes bizonyosság a köznap életben gyakorlatilag nem érhető el, az csak magasabb rendű megvilágosodott tudatállapotban lehetséges.” Lásd: Dr. Héjjas István *Illúzió és valóság* (Aszklépiosz kk, 1998)
- 3 A Számkhja bölcsélet kulcsmondata - „Az nem Te vagy” - az ember önnön vagyontárgyai iránti közömbösséget hirdeti, miáltal az élőködés ténye felett is vállat von. A Védánta bölcsélet egyik ismétlődő mondata (a „Tat Tvam Aszi”, vagyis: „Az Te Vagy”) azzal akar lelki békét elérni, hogy minket a bennünket sanyarga-

tókkal való gondolati azonosulásra int, ami témánk szempontjából azt jelenti, hogy a becsapott ember az őt kihasználókban önmagát kellene lássa.

4 Mózes II, 20

5 „Nem azért szeretett meg, és nem azért választott ki benneteket az Úr, mintha valamennyi nép közt a legnagyobbak volnátok, hiszen a legkisebbek vagytok.” (Mózes V, 7)

6 „Alig van olyan észak-ázsiai nemzetgazdaság, amely ... megengedné az alapvetően külföldi tulajdon olyan típusát, amely most olyannyira elterjedt Ausztráliában. ... Az ausztrálok fokozott mértékben függővé válnak majd ... az Észak-Ázsiából érkező szakismerettől, műszaki megoldásoktól és szerződésektől. ... Az ausztrál építőiparban és idegenforgalomban megvalósult japán befektetések máris fontos körzeteket formálnak át Ausztrália gazdasági térképén. Ugyanígy, a kínai etnikumhoz tartozó egyéni befektetők egyre inkább a legfőbb tényezővé válnak Ausztrália kereskedelmében.” Lásd: Reg Little & Warren Reed *The Confucian Renaissance* (The Federation Press, Australia, 1989, 71, 73., 74. o.)

7 Mint Max Weber írja: „...a zsidóság számára sem idegen ... a gondolat, hogy a sikerben Isten áldása mutatkozik meg. De e felfogásnak a kettős (külső és belső) etika következtében gyökeresen eltérő vallásos-etika következménye lett a zsidóság körében... Idegenekkel' szemben *megengedhetőnek* számított az, ami a 'testvérekkel' szemben *tilos* volt.” (Lásd: Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (Gondolat kk. 1982., 257 o.)

8 „Amikor bevisz téged az Úr, a te Istened arra a földre, amelyre már készülsz bemenni, hogy birtokba vedd, és elűz előled... hét népet, amelyek nagyobbak és erősebbek nálad.... Akkor minde-

nestül irtsd ki azokat, ne köss velük szövetséget, és ne kegyelmezz nekik!... De gondolhatnád magadban: Nagyobbak nálam ezek a népek, hogyan tudnám kiűzni őket? Ne félj tőlük, hanem emlékezz vissza arra, hogy mit tett Istened az Úr a fáraóval és egész Egyiptommal... Ugyanúgy fog elbánni az Úr mindazokkal a népekkel, amelyektől félsz... De csak apránként űzi előled ezeket a népeket Istened, az Úr. Nem semmisítheted meg mindjárt őket, mert akkor elszaporodna a mezei vad a te károdra.” (Lásd: Mózes V, 7).

- 9 Hozzátehetjük, hogy más okok is vannak. „Az angol puritánok számára a kortárs zsidók annak a háborúra, állami szállításokra, állami monopóliumokra, 'gründoló' spekulációkra, fejedelmi építési- és pénzügyletekre irányuló kapitalizmusnak a képviselői voltak, amelytől e puritánok iszonyodva fordultak el.” (Lásd: Max Weber: I.m., 258 o.)
- 10 Köztudott, hogy a világban számos kisebbség él a rezervátumokban kényszerült indiánoktól a kurdokig, az észak-ír katolikusoktól a baszkokig. Az alábbiakban csupán azon kisebbségek lehetőségeivel foglalkozunk, melyek a globalizáció térhódításában oly kétes szerephez jutnak.
- 11 „Az európai népek, kiváltképpen pedig a britek és az amerikaiak figyelemre méltó sikereket értek el az elmúlt kétszáz évben az európai morális rend promóciójával, akár a kereszténység, akár a törvények, akár a kereskedelmi gyakorlat formájában terjesztették is azt. A világ legtöbb részén az őshonos civilizációkat és közösségeket megtizedelte az idegen európai normák erőszakos behatolása, amely aláásta a helyi erkölcsi rendet. A kínaiak és a japánok a maguk egymástól különböző módján e behatolásnak ellenállva jelentős eredményeket értek el, amiről kevés szó esik, holt ez kell legyen az általuk mostanára elért gazdasági fejlődés és

siker kritikus pontja. Az európai morális rend illetéktelen, erőszakos kikövetelésével különböző európai népeknek valóban sikerült szerte a világon úgy bevezetni magukat, mint más emberfajták spirituális és morális vezetőit. Ekkor képessé lettek e népek sorsáról olyan normák szerint dönteni, mely normákat egyedül ők tudták előírni és összefoglaló módon ismertetni, és amelyeket szemfényvesztő bűvészmutatványokkal és manipulálással mindig a maguk javára alkalmaztak. Ehhez járult még az is, hogy a nem-európai háttérű népeket mindig hátrányosan érintette és sebezhetővé tette az a körülmény, hogy a körülöttük lévő világot nyelv, koncepciók és elemzések szempontjából egyre inkább alapvetően Európa-centrikus módon kellett megközelíteniük.” Lásd: Reg Little & Warren Reed I.m.: 24 - 25. o.

- 12 „Az úgynevezett Nagy Piramis(hoz kapcsolódó) próféciák széles körben terjedtek el Angliában, onnan kiindulva az egész világon, és pedig olyan célok érdekében...amelyek bizonyára túlmutatnak a hétköznapi értelemben vett politikán...Az a feladatuk, hogy elhitessék az angolokkal, hogy ők 'Izrael elveszett törzseinek leszármazottai'.” Lásd: René Guénon: *A mennyiség uralma és az idők jelei*. 225 – 226.
- 13 Az utalás a fentebb már idézett *The Confucian Renaissance* c. műre vonatkozik.
- 14 „Vezesd az embereket törvények szerint és regulázd őket büntetésekkel, és az emberek igyekeznek majd elkerülni a börtönt, de nem lesz bennük szégyenérzet. Vezesd az embereket az erény útján, fékezd őket illemszabályok szerint és az emberekben lesz szégyenérzet, mi több, megjavulnak.” Lásd: Reg Little & Warren Reed I.m.: 5. o. (V.ö. Konfuciusz beszélgetései és mondásai. Lun-jü. II/3 *Kínai filozófia* Akadémia kk. 1962)

- 15 Lásd: Reg Little & Warren Reed I.m. 26. o
- 16 Lásd: Reg Little & Warren Reed I.m. 106. o
- 17 Bár vannak, akik sietnek kijelenteni, hogy – úgymond – a gazdaság „objektív” törvényeire visszavezethetők a történetek, ismeretes, hogy egy, a tőzsdeügyleteiről világszerte elhíresült spekuláns, és a nyugati, elsősorban észak-amerikai tőke együttes akciója nyomán inogtak meg 1997 őszén az ázsiai tőzsdék. Az ottani valuták leértékelődése lehetővé tette, hogy „kisebbségiek” olcsón juthassanak távol-keletiek kezében lévő részvényekhez, az IMF és a Világbank pedig beleszólási jogot követelhessen magának az ottani gazdaságok irányításába.
- 18 „A brit demokrácia szilárdságának egyik titka, hogy minden nagykapu mellett hagynak egy kiskaput. Jelentéktelen ügyekben rendszeresen eltűrik, hogy az állampolgárok megsértsék a törvényeket és a szabályokat, amelyeknek kiismerhetetlen dzsungeljából bármikor elő lehet húzni egyet, hogy alkalmazzák arra, akit többé nem érdemesítenek a szabálysértések jogának élvezésére. Így keveredik a szigetlakók életében a szabadság és önkény, önzés és nagylelkűség, arisztokratizmus és demokrácia, képmutató hazugság és önmagukat sem kímélő szókimondás, hallatlanul praktikus, gyakorlatias módon.” Lásd: Patkó Imre *Szigetlakók* (Kossuth kk, 1971, 22. o.)
- 19 „Miként Sombart megállapította: ott, ahol a protestáns puritanizmus szerint az ígéret földjének kellett volna lennie, az amerikanizmus és a kapitalizmus formájában csak a »lepárolt zsidó szellem« él tovább. Ebben a fázisban ... az elvilágiasodott zsidóság szinte látja, miként nyílik meg előtte a világhódítás útja. Ez természetes. Jellegzetesek KARL MARX ezen szavai: »Mi a zsidóság világi princípiuma? A gyakorlati szükséglet, a saját haszon.

Mi a zsidóság földi istene? A pénz. A zsidó zsidó módon szabadt fel, nem csak annyiban, amennyiben kisajátította a pénz hatalmát, hanem annyiban is, amennyiben a zsidóság révén a pénz világhatalommá, a zsidó practicista szellem pedig a keresztény népek practicista szellemévé lett. ... « Valójában amikor mint kamatra való kölcsönzést törvénybe iktatták az aranyüzletet – amellyel korábban csak a zsidó foglalkozhatott, hiszen szinte semmilyen más eszköze nem volt arra, hogy érvényesüljön –, akkor a modern világban befogadták és megalapozták mindannak torz fejlődését, ami bank, pénzügylet, tiszta gazdaság, hogy végül, mint a rák, mindenütt elterjedjenek.” Lásd: Julius Evola: *Lázadás a modern világ ellen* (Kötet kk. 1997. 399. o.)

- 20 „Ennek ellenére még van, aki azzal a gondolattal játszik, hogy az amerikai »demokrácia« a szovjet kommunizmus ellenszere: az úgynevezett »szabad világ« a szovjet kommunizmus alternatívája. Általában felismerik a veszélyt, ha az egy brutális, fizikai, kívülről jövő támadás formájában jelenik meg, de nem ismerik fel, ha belülről jön. Az értékek és az eszmények ama perverzióját tekintve, amely az észak-amerikai világ eszményeinek velejárója, Európa már egy ideje Amerika befolyása alatt áll. ... A minden ideát nélkülöző Európa a második világháború után politikailag is elveszítette az autonóm és hegemon világhatalom rangját. Az amerikai befolyás gyorsuló kibontakozásával bekövetkezhet tehát az, hogy amikor a Kelet és a Nyugat harapófogója összezáródik körülötte, még észre sem veszi, hogy kapitulált.” (Lásd: Julius Evola: I.m. 432. o.)

- 21 „A kortárs nyugati közgazdászok érvrendszerében – noha azt tudományos, analitikus és kvantitatív formába öltöztetik – erős a mitikus elem. A közgazdász zsargonjában ezt rendszerint valamilyen könnyed magyarázat álcázza a tanulmány elején, amely szerint számos feltételezés kell ahhoz, hogy olyan gondolati kerete-

ket hozzunk létre, amelyek szükségesek a gazdaságban ható erők taglalásához. A közgazdász fő mítosza a piac. Miközben általánosan elfogadott tény, hogy a tökéletes piac nem létezik, mégis gyakran feltételezik, akár implicite, akár explicite, hogy a tökéletes piac az elemző magyarázatok céljára felhasználható. E ponttól kezdődően számos más tévedés következik.” (Lásd: R. Little és W. Reed I.m. 81. o.)

- 22 E témáról bővebbet a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* c. műsorában hallhattunk 1998. szeptember 6.-án.
- 23 „Elméleteik alapját az a gondolat alkotja, hogy minden... felfogható mennyiségileg és kifejezhető számszerűen; a „moralizmus” pedig... szoros kapcsolatba kerül a kvantitatív szemponttal... Nemcsak a tárgy 'értékét' kalkulálják ki az ára szerint, hanem az ember értékét is 'vagyon' szerint. Ebben az amerikaiak olyan messzire mentek, hogy amikor kifejezésre akarják juttatni, hogy egy illető megtalálta a szerencséjét, azt mondják róla, hogy sokat 'ér'; továbbá nem azt mondják, hogy egy embernek 'sikere van' a dolgaiban, hanem hogy ő 'egy siker', s ez annyi, mint teljesen azonosítani az egyéniséget materiális céljaival.” (Lásd: René Guénon: I.m. 101.o.)
- 24 Mint ismeretes, a ma csúcstechnikája holnap csupán korszerű, holnapután pedig „erkölcsileg kopott”. A technika fejlesztése nagyon tökeigényes. A költségek egyrészt a csúcsteljesítményért cserében realizált extraprofitból, másrészt a licence és know-how eladásából térülnek meg. Sok évtizedes múltú az a gyakorlat, hogy a fejlesztésben élenjáró országok (elsősorban Japán és az Egyesült Államok) a csúcstechnikát mindaddig megtartják maguknak, amíg az extra-profitot termel számukra. Csupán akkor adják el, amikor a versenytársak saját kutatás-fejlesztési eredmé-

nyei piac-közelbe kerülnek. Ezért is nagyon nehéz a kialakult „technológiai gap” szűkítése.

- 25 Lásd: Dr. Gidai Erzsébet: *Fejlődési utak és kilátások a gazdasági folyamatokban, hatásuk az oktatásra és kutatásra* c. tanulmányát a GAZDASÁG, OKTATÁS, KUTATÁS-ban (Akadémia kk. 1997. 8.o.)
- 26 Lásd: Julius Evola: I.m. 426. o. Mi több, e tekintetben „a teljesítmény” is félrevezető következtetésekre vezet, minthogy a tudományos eredmények nagyban függenek a roppant költségigényes kutatásoktól, melyek finanszírozása jórészt azok kezében van, akik holdudvarához a majdani díjazottak tartoznak. A nyugati ember önmagának kitalált, de egyetemesnek mondott kitüntetései odaítélését, a döntések befolyásolt voltát itt nem tehetjük kritika tárgyává. A tudományos díjak odaítéléséről végső soron ugyanazon kör tagjai döntenek, amely körből a díjazottak kikerülnek. Így az „objektív” statisztikák alapján aligha vonhatók le megbízható következtetések az egyes népek, nemzetek „intellektuális rangsoráról”, még akkor sem, ha egyébként szívesen hivatkozunk ugyanezen statisztikák alapján arra, hogy nálunk minden egy millió lakosra egy Nobel-díjas tudós jut. Nota bene nincs olyan magyar Nobel-díjas, aki Magyarországon élő tudósként kapta volna a kitüntetést. Ezen „objektív” statisztikákban éppen azon népek tudósai alul-reprezentáltak, mely népek a legnagyobb eredményeket érték el a globalizációval szembeni ellenállásban.

SZEMLE

Lentner Csaba

Egy tudományos konferencia margójára Gondolatok az V. Magyar Jövőkutatói Konfe- renciáról

A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatói Bizottsága 1998. december 11-én és 12-én tartotta meg az V. Tudományos Konferenciáját. A rendezvénynek a Magyar Tudományos Akadémia Roosevelt téri székháza adott otthont. A konferencia előadóinak sorában a hazai tudományos élet kimagasló személyiségei vettek részt. Meghívottként a Magyar Köztársaság szinte valamennyi minisztériuma képviseltette magát. A konferenciát a hazai írott és elektronikus média aktív érdeklődése kísérte. A Magyar Rádió Vasárnapi Újság című műsora a konferencia számos előadóját szólaltatta meg, tudósítást adva a jelentős társadalmi közérdeklődésnek is örvendő tudományág legfrissebb kutatási eredményeiről.

A Krisztus utáni II. évezred utolsó előtti évében ülésező tudományos szimpózium méltán választotta jelmondatául, a konferencia mottójául a „Magyarország az ezredforduló után” címet. A jövő kutatás az a tudományág, amely a múlt gazdasági és társadalmi viszonyait elemezve olyan jövőképeket vázol fel, amelyeket az emberiség a későbbiekben visszaigazol, vagy elvet. A jövő kutatás számára éppen ezért örökös kihívás, hogy az általa prognosztizált jövőképek alaposak legyenek, általuk a politikai és gazdasági döntéshozók minél kisebb kockázati tényezők mellett hozzák meg döntéseiket, ennek révén a társadalom tagjai mindig kiszámíthatóbb, előre prognosztizálhatóbb körülmények között működjenek, éljenek és gazdálkodjanak. Az évezredforduló előtti években a jövő kutatásnak talán a korábbi éveknél is

fontosabb jelentőséget tulajdonít az a kérdés, hogy milyen lesz az életünk, az anyagi boldogulási esélyünk a III. évezredben, annak első évtizedében. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága 1998. év decemberében erre a feladatra vállalkozott.

A tudományos konferencia ülésai 5 szekcióban zajlottak. A megnyitó ülésen mintegy keretjelleget adva a két napos tanácskozásnak Gidai Erzsébet professzor, a Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottságának elnöke és Kovács Géza professzor, a Jövőkutatási Bizottság tiszteletbeli elnöke tartottak előadást.

Kovács Géza professzor a „Jövőkutatás Magyarországon - múltja, jelene, lehetséges jövők” című előadásában felvázolta a magyar jövőkutatás több évtizedes múltját és szólt azokról a jelenlegi kihívásokról, amelyeket a társadalom döntéshozói támasztanak a jövőkutatás tudományos művelőivel szemben. Ugyanakkor beszélt azokról a várakozásokról is, amelyet a társadalom tagjai, a vezetői döntések hatásait megszenvedő, vagy általuk előre jutó, boldogulni szándékozó emberek igényelnek a futurologiával szemben.

Gidai Erzsébet professzor, a bizottság elnöke, nagy ívű és jelentős közérdeklődés övezte előadásában szólt az európai térségbe ágyazott magyar gazdaság lehetséges jövőalternatíváiról és azokról a konkrét fejlődési utakról, amelyek Magyarország előtt, mint alternatíva szerepelhetnek az ezredforduló után is. A hazai tudósok körében markáns különvéleményt megfogalmazó Gidai Erzsébet több évtizedes kutatómunkája alapján jutott olyan véleményalkotás küszöbére, amelyben arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarország csatlakozása a különböző gazdasági és politikai régiókhoz csak úgy kívánatos, amennyiben az országnak abból előnye származik. A neves kutató vallja, hogy a jelen korban aktualizált Európai Unióhoz történő erőltetett csatlakozási szándékok megítéléséhez meghatározó lehet az EU perifériáján elhelyezkedő országok csatlakozás utáni helyzetének kritikus elemzése. A neves professzor szemléletformáló előadásában utalt arra, hogy a fel-

zárkózás nemcsak spontán folyamat, hanem nagymértékben függ a piaci mechanizmusok fejlettségi fokától és az adott társadalom gazdasági infrastruktúrájának minőségétől. Mindezek fényében felhívta a figyelmet arra, hogy a versenyképességet befolyásoló új tényezőkkel a kevésbé fejlett dél-európai és kelet-európai országok nem rendelkeznek. Ennek tükrében megfontolandónak nevezte, hogy amennyiben az európai integrációs folyamatban a továbbiakban is a piaci erőkre alapozott fejlődés marad a meghatározó, - azaz még jobban kiéleződnek a különbségek a szükséges tényezőket birtokló, jól prosperáló régiók és a gazdasági periférián lévő országok között -, úgy akkor az ezredforduló után csatlakozni szándékozó, gyenge gazdasági fejlettségű Magyarországnak ebből csekély kézzelfogható előnye származhat. Gidai Erzsébet ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonított annak, - éppen az iménti gondolatok ellensúlyozására -, hogy a kevésbé fejlett régiók felzárkózási esélyeit az EU regionális és támogatási politikája nagymértékben csökkentheti. Mindezekhez kemény, a nemzeti karaktert markánsan felvállaló magyar gazdasági diplomáciára van szükség.

A tudományos konferencia előadás témaköreinek 5 szekcióba sorolása jól kifejezte a jövő kutatás lehetséges irányainak széles palettáját. Az I. szekció a gazdasági folyamatok alakulásával, a II. szekció Nováky Erzsébet professzor irányításával pedig a jövő kutatást megalapozó módszertani kérdésekkel foglalkozott. Nováky Erzsébet a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövő kutatási Tanszékének vezetőjeként beszámolt arról az impozáns fejlődésről is, amely a jövő kutatás elmúlt évekbeli módszertani megújulásához vezetett. A Besenyei Lajos professzor vezette III. szekció munkájában a XXI. városairól és a regionális fejlesztés lehetséges előirányzatairól szóló témakörök mellett jól megfértek a Tóth László professzor által előadott élelmiszertermelésre vonatkozó jövő évezredbeli tudományos elképzelések Besenyei Lajos szekció elnök - aki egyúttal a Miskolci Egyetem közelmúltban megválasztott rektora - a környezet és a régiók ezredforduló utáni lehetséges módozatait taglaló előadásokat, a vita vezetés mellett érdekes gondolatokkal szötte át. A IV. szekció a tudomány és a techni-

ka ezredforduló utáni állapotát elemezte. A szekció munkájában a fenntarthatóság ezredforduló utáni dilemmái és a környezetgazdálkodás gazdasági folyamatokkal való összefüggései élénk vitát váltottak ki a csoport munkájában részt vevő kutatóktól. Az V. szekcióban Tóth Attiláné levezető elnök irányításával a szociális, az oktatási és társadalmi kérdések kerültek terítékre. Serfőző Gusztáv a Művelődési és Közoktatási Minisztérium tisztségviselőjeként és jeles kutatóként, a felsőoktatás és a tudomány helyzetének előrelátható változásainak prognosztizálására vállalkozott. Előadásában külön hangsúlyt helyezett az Európai Unió csatlakozás és a magyar felsőoktatás lehetséges összhangjának elemzésére.

A tudományos konferencia munkáját egy jól behatárolt logikai modell tartotta megfelelő keretek között. A módszertani kérdések, a környezet és a régiók ezredforduló utáni állapotával foglalkozó workshopok, továbbá a tudomány és a technika, illetve a szociális és oktatási kérdések ezredforduló utáni helyzetével foglalkozó tudományos csoportok a munkájukban, téma megközelítéseikben alapvetően építettek a plenáris ülésen elhangzott előadásokra, az ott közölt tudományos tézisekre, továbbá az átfogó gazdasági folyamatok elemzésével foglalkozó I. szekció munkájára. Végül is az 5 szekció munkájában tartalmi oldalról is, egy szerves egymásra épülés érvényesült, függetlenül attól, hogy különböző helyeken zajlottak az előadások. A tudományos csoportokban résztvevők a gazdasági szekció által behatárolt közgazdasági mozgástér mezsgyéjén kezelték az oktatás, a környezet, vagy akár tudomány ezredforduló utáni lehetőségeit, azon sajátos, a konferencián egyébként nyíltan meg nem fogalmazott okból kifolyólag, hogy a pénz és tőkeviszonyok határozzák meg alapvetően a társadalmi felépítmény elemeit, az oktatást, a kultúrát és a társadalmi kérdéseket az ezredforduló tájékán is, amely sajátos következményként a mozgástérüket behatárolja.

A gazdasági helyzetkép függvényeként tartott előadást Fecske Mihály professzor a magyar egészségügy jövőjéről, arról a mostoha helyzetről, amelyben a magyar egészségügy vergődik. Tudományos érté-

kelésében kitért arra, hogy a kórházak és az egészségügy helyzete a tökeszegény Magyarországon mára már elsősorban nem orvosi kérdés, majd kijelentette, hogy a magyar egészségügy reformjára, ha csak töredékeiben annyi pénzt költött volna az államháztartás, mint a bakkonzolidációra, akkor a hazai kórházak nagyságrendekkel jobb pénzügyi pozícióban és ellátási szinten lehetnének. Az ugyancsak az I. szekció munkájában részt vevő Lentner Csaba kifejtette, hogy a nemzetgazdasági pénzügyek területén mára már egy sajátos kétpólusú rendszer alakult ki. Létezik egy kormányzati pénzügypolitika és létezik egy jegybanki monetáris kurzus. A két pénzügyi vonulat egybeesése elemi követelmény lenne, azonban ha ez nem így történik, akkor a kormány rendelkezésére álló, átfogó nemzetgazdasági pozíciókat javító eszközök korlátozottak. A kutató ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy számos jel mutat arra, miszerint az állami pénzügyek restriktív szemléletű kezelésének társadalmi korlátjai egyre erősödnek. Az államháztartás pénzügyi egyensúlyának biztosítására irányuló kormányzati és jegybanki lépések olyan szociális feszültségeket váltanak ki a lakosság körében, amelyek a monetáris restriktió alkonyát is jelenthetik. Ugyanakkor az Európai Unió pénzügyi reformja a magyar államháztartás pénzügyi rendszerét, legfőképpen a magyar állampapír piacot is új szemléletváltásra kényszeríthetik. A meglévő pénzügy politikai kurzus elleni fokozódó társadalmi elégedetlenség és a Monetáris Unió kihívásai olyan kettős átkarolást jelentenek a meglévő magyar államháztartási pénzügyi rendszer irányába, amelyek a hathatós változtatások igényét egyre erősebben vetik fel.

A két napos tudományos ülés keretében természetesen számos további értékes, újszerű, tudományos megalapozottságú gondolat fogalmazódott meg, amelyekről terjedelmi korlátok miatt most nem számolhatunk be. Éppen ezért nem lesz talán hiábavaló a konferencia kötet elolvasása, amely Tóth Attiláné szerkesztésében és az Arisztotelész Studium BT kiadásában jelenik meg.

Ára: 800.– Ft